

3

КИЇВ-1982

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Актуальні питання кадрової політики КПРС на сучасному етапі
- У боротьбі за партію нового типу (до 80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна «Що робити?»)
- Викриття фальсифікацій буржуазною історіографією ФРН ленінського вчення про керівну роль КПРС у будівництві нового суспільства

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.
Телефон 29-62-34.

Художній редактор В. В. Сущук
Технічні редактори Н. Е. Любич, О. В. Дизула
Коректор Н. С. Тонконог

Здано до набору 05.02.82. Підп. до друку 25.03.82. БФ 46664. Формат 70×103¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 16,13. Тираж 3135 пр. Зам. К-15.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Репіна, 3.
Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030, Київ-30, Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 3 (252), 1982, март. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поліграфкнига», 252030, Киев-30, Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (252)

БЕРЕЗЕНЬ

1982

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

- XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва*
Крючков Г. К. Актуальні питання кадрової політики КПРС на сучасному етапі 5

* * *

- Скрипник М. О. (Одеса). У боротьбі за партію нового типу (До 80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна «Що робити?») 17

Проти буржуазної фальсифікації історії

- Шاپовал Ю. І. Викриття фальсифікацій буржуазною історіографією ФРН ленінського вчення про керівну роль КПРС у будівництві нового суспільства 29

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

- Віднянський С. В., Мороз В. К. (Львів). Історія зарубіжних слов'янських народів на сторінках «Проблем слов'янознавства» 38

ПОВІДОМЛЕННЯ

До 1500-річчя Києва

- Іщенко М. Г., Шевченко Л. А. Київ — великий сучасний культурний центр 47
Гамрецький Ю. М. Боротьба за владу Рад у Києві наприкінці 1917 р. 58
Сарбей В. Г. Розвиток науки в Києві у другій половині XIX ст. 67

З історії дружби народів

- Гасієв В. І. (м. Цхинвалі Грузинської РСР). Про братні взаємини трудящих Південної Осетії і УРСР у роки Великої Вітчизняної війни 77
Горякіна В. С. (Сімферополь). Російсько-українські культурні зв'язки наприкінці XIX — на початку XX ст. 79

З історії атеїзму на Україні

- Петляков П. А. (Чернівці). Аптнародна діяльність уніатської церкви на Західній Україні (1929—1932 рр.) 87

* * *

- Давидова П. Д. XI з'їзд РКП(б) — важлива віха на шляху соціалістичного будівництва 92
Лукаш О. І., Полюк С. П. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70—80-ті роки) 101

Трибуна молодого автора

Омельченко О. С. Поліпшення Радянською державою умов для праці жінок на виробництві. 1971—1980 рр.	109
Безотосний М. Т. (Полтава). Ідейне та організаційне зміцнення виробничих партосередків України (1921—1925 рр.)	114

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з проблеми «Історичний досвід КПРС»

Пода Н. В. Розв'язання національного питання в СРСР — торжество ленінської національної політики	120
--	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Черненко А. М. (Дніпропетровськ), Агапов П. В. (Дніпропетровськ). З досвіду підготовки науково-педагогічних кадрів з історії КПРС	128
---	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Бураков Ю. В. (Львів). Довоєнні статистичні джерела з історії соціалістичної індустріалізації Української РСР	132
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

Панчук М. І., Самохвалов В. П. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації	135
--	-----

* * *

Буцько М. О., Чорний А. І. (Івано-Франківськ). Л. П. Нагорна. Ленінські принципи критики буржуазної ідеології	137
Олійниченко М. Д., Позняк В. Т. Л. Ф. Гайдуков. Партийное руководство экономикой развитого социализма	139
Іващенко М. К., М. Є. Голубков. Внутріпартійна інформація	141
Замлинський В. О. М. И. Семиряга. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных странах Западной и Северной Европы	141
Бабко Ю. В. В. И. Клоков. Ковельский узел	143
Санцевич А. В. А. К. Бирон, М. Ф. Бирон. Становление советской историографии Латвии. 20-е и 30-е годы XX века	145
Калениченко П. М., Нерод В. О. Ян Собчак. Співробітництво СДКПіЛ з РСДРП. 1893—1907	147
Якупов Н. М. (Одеса). В. А. Цветков. «Северинка» вызывает «Центр». Записки партизана-разведчика	149
Шморгун П. М., Абрамов А. П. (Суми). С. К. Мельник. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900—1917)	150
Варварцев М. М. В. П. Трошинський. Найманці фашизму	151

* * *

Наукова бібліографія з історії Києва	153
--	-----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Стафійчук І. П. Історична література, що готується видавництвами України	157
Луценко М. О. Плани видавництва «Наукова думка» щодо підготовки праць з історії	158
<u>Микола Олександрович Буцько</u>	159

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- XXVI съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства
Крючков Г. К. Актуальные вопросы кадровой политики КПСС на современном этапе 5

* * *

- Скрышник Н. А. (Одесса). В борьбе за партию нового типа (к 80-летию выхода в свет книги В. И. Ленина «Что делать?») 17

Против буржуазной фальсификации истории

- Шاپовал Ю. И. Разоблачение фальсификаций буржуазной историографией ФРГ ленинского учения о руководящей роли КПСС в строительстве нового общества 29

НАУЧНЫЙ ОБЗОР

- Виднянский С. В., Мороз В. К. (Львов). История зарубежных славянских народов на страницах «Проблем слов'янознавства» 38

СООБЩЕНИЯ

К 1500-летию Киева

- Ищенко Н. Г., Шевченко Л. А. Киев — крупный современный культурный центр 47
Гамрецкий Ю. М. Борьба за власть Советов в Киеве в конце 1917 г. 58
Сарбей В. Г. Развитие науки в Киеве во второй половине XIX в. 67

Из истории дружбы народов

- Гасснев В. И. (г. Цхинвали Грузинской ССР). О братских отношениях трудящихся Южной Осетии и УССР в годы Великой Отечественной войны 77
Горякина В. С. (Симферополь). Русско-украинские культурные связи в конце XIX — начале XX в. 79

Из истории атеизма на Украине

- Петляков П. А. (Черновцы). Антинародная деятельность униатской церкви на Западной Украине (1929—1932 гг.) 87

* * *

- Давыдова Н. Д. XI съезд РКП(б) — важная веха на пути социалистического строительства 92
Лукаш О. И., Полюк С. П. Участие Украинской ССР в сотрудничестве Советского Союза с Индией (70—80-е годы) 101

Трибуна молодого автора

- Омельченко Е. С. Улучшение Советским государством условий для работы женщин на производстве. 1971—1980 гг. 109
Безотосный Н. Т. (Полтава). Идеологическое и организационное укрепление производственных партийных организаций Украины (1921—1925 гг.) 114

В ПОМОЩЬ ПРОПАГАНДИСТАМ И СЛУШАТЕЛЯМ СИСТЕМЫ МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Консультации по проблеме «Исторический опыт КПСС»

- Пода Н. В. Решение национального вопроса в СССР — торжество ленинской национальной политики 120

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Черненко А. М. (Днепропетровск), Агапов П. В. (Днепропетровск). Из опыта подготовки научно-педагогических кадров по истории КПСС 128

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Бураков Ю. В. (Львов). Довоенные статистические источники по истории социалистической индустриализации Украинской ССР 132

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем Очерки истории областных партийных организаций Украины

Панчук М. И., Самохвалов В. А. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації	135
--	-----

* * *

Буцко Н. А., Черный А. И. (Ивано-Франковск). Л. П. Нагорна. Ленінські принципи критики буржуазної ідеології	137
Олейниченко Н. Д., Позняк В. Т. Л. Ф. Гайдуков. Партийное руководство экономикой развитого социализма	139
Ивашенко М. К. М. Є. Голубков. Внутріпартійна інформація	141
Замлинский В. А. М. И. Семиряга. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных странах Западной и Северной Европы	141
Бабко Ю. В. В. И. Клоков. Ковельский узел	143
Санцевич А. В. А. К. Бирон, М. Ф. Бирон. Становление советской историографии Латвии. 20-е и 30-е годы XX века	145
Калениченко П. М., Нерод В. А. Ян Собчак. Сотрудничество СДКПил с РСДРП. 1893—1907	147
Якупов Н. М. (Одесса). В. А. Цветков. «Северинка» вызывает «Центр». Записки партизана-разведчика	149
Шморгун П. М., Абрамов А. П. (Сумы). С. К. Мельник. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900—1917)	150
Варварцев Н. Н. В. П. Трошинский. Найманці фашизму	151

* * *

Научная библиография по истории Киева	153
---	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Стафийчук И. П. Историческая литература, готовящаяся издательствами Украины	157
Луценко Н. А. Планы издательства «Наукова думка» по подготовке работ по истории	158
<u>Николай Александрович Буцко</u>	159

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Г. К. КРЮЧКОВ

Завідуючий відділом організаційно-партійної роботи
ЦК Компартії України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ КПРС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Історичний досвід будівництва нового суспільства в СРСР та інших країнах соціалізму переконливо свідчить про те, що кадрова політика є одним з найважливіших факторів здійснення марксистсько-ленінською партією керівної ролі в соціалістичному суспільстві, могутнім засобом її впливу на хід суспільного розвитку*. Цей досвід підтверджує тезу К. Маркса і Ф. Енгельса про те, що «для здійснення ідей потрібні люди, які повинні застосувати практичну силу»¹, а також відоме ленінське положення про важливість того, щоб «...завідування справою лишалося *завжди* в руках цілком компетентних працівників, які гарантували б її успіх»².

Керуючись марксистсько-ленінським ученням, Комуністична партія завжди приділяла і приділяє величезне значення добору, підготовці, розстановці та вихованню кадрів. Адже від їх ідейної переконаності, ініціативи, діловитості, вміння очолювати маси залежать результати нашої роботи. Вся історія КПРС, досвід братніх комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн свідчать, що послідовне здійснення ленінських принципів кадрової політики є неодмінною умовою успішної діяльності партії. «Успіх політики Комуністичної партії, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — складається з багатьох факторів. Один з них — уміння партії висунути з своїх рядів керівників, здатних стійко захищати інтереси революційної справи, ідейно озброювати маси, компетентно розв'язувати різноманітні проблеми соціалістичного будівництва»³.

Особливо важливого значення набувають питання правильного висування і виховання кадрів у сучасних умовах, коли незрівнянно зросли масштаби і ускладнилися завдання господарського і культурного будів-

* Кадрова політика у широкому розумінні включає в себе, по-перше, визначення принципів настанов, основних напрямів роботи по забезпеченню кадрами тієї політичної лінії, яку партія проводить на даному історичному етапі, і, по-друге, практичну діяльність по добору, розстановці, підготовці та вихованню кадрів. Цю другу складову частину кадрової політики називають ще кадровою роботою.

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Святе сімейство, або Критика критичної критики. Проти Бруно Бауера і компанії. — Твори, т. 2, с. 126.

² Ленін В. І. IX Всеросійська конференція РКП(б). 22—25 вересня 1920 р. Пропозиції до резолюції про чергові завдання партійного будівництва. — Повне збір. творів, т. 41, с. 280.

³ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті. К., 1981. Т. 8, с. 134.

ництва. Добір, розстановка, виховання кадрів є одним з найважливіших завдань, наріжним каменем організаційно-партійної діяльності. «Питання про керівництво — це питання про кадри»,⁴ — підкреслював товариш Л. І. Брежнєв.

Наші класові вороги та їх ревізійністські прибічники завжди зводили і продовжують зводити злісні наклепи на марксистсько-ленінські партії, що перебувають при владі в соціалістичних країнах, за те, що вони приділяють багато уваги добору і розстановці кадрів на ключових постах у суспільстві. При цьому переслідується одна мета — підірвати керівну роль марксистсько-ленінських партій, позбавити їх могутнього засобу впливу в суспільстві і проведення своєї політики.

Гідну відсіч цим нападкам дав свого часу В. І. Ленін. Ще у перші роки Радянської влади, коли опозиціонери, які пробралися в РКП(б), виступили проти надання Центральному Комітету права розподіляти кадри, Володимир Ілліч, викриваючи антипартійну суть їх вимог, говорив, що в разі позбавлення ЦК такого права він не зможе проводити свою політику. «...В чому ж полягатиме тоді політичне керівництво? — запитував В. І. Ленін. — Хто ж керує, як не люди, і як же керувати, коли не розподіляти?»⁵

До цієї думки вождь революції неодноразово повертався й пізніше, в ході відомої дискусії про профспілки, ведучи непримиренну боротьбу проти анархо-синдикалістів, так званої «робітничої опозиції», «децистів» та інших антипартійних угруповань, які намагалися під лозунгами «оспілкування держави» та «одержавлення профспілок» підірвати зв'язки партії з масами, диктатуру пролетаріату, керівну роль партії у Радах та профспілках. У статті «Криза партії» (січень 1921 р.) В. І. Ленін писав про необхідність «...боротися з ідейним розбродом і з тими *нездоровими* елементами опозиції, які договорюються... до відречення не тільки від «методу призначенства», який практикувався досі переважно, але й від усякого «призначенства», тобто кінцею від провідної ролі *партії* у відношенні до маси безпартійних. Треба боротися з синдикалістським ухилом, який погубить партію, якщо не вилікуватися від нього остаточно»⁶.

В. І. Ленін, ведучи рішучу боротьбу з опортуністами і фракціонерами, показав, що ослаблення керівної ролі партії на ділі поставить під загрозу саме існування соціалістичного ладу. «Щоб управляти, — зазначав Володимир Ілліч у доповіді про роль і завдання професійних спілок на засіданні комуністичної фракції II Всеросійського з'їзду гірників (січень-лютий 1921 р.), — треба мати армію загартованих революціонерів-комуністів, вона є, вона називається партією. Всю синдикалістську нісенітницю, обов'язкові кандидатури виробників * — усе це треба кинути в корзину для непотрібного паперу. Якщо на цей шлях іти, це на ділі означає — партію геть, на ділі диктатури пролетаріату в Росії не може бути»⁷.

Партія розгромила опортуністичні, фракційні угруповання. В резолюції X з'їзду РКП(б) (1921 р.) «Про єдність партії», прийнятій на доповідь В. І. Леніна, було визнано за необхідне негайно розпустити всі фракційні групи, не допускати будь-яких виступів опозиціонерів, виключати з партії порушників цієї постанови. З'їзд визнав несумісною з належністю до РКП(б) пропаганду поглядів «робіт-

⁴ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 98.

⁵ Ленін В. І. IX з'їзд РКП(б). 29 березня — 5 квітня 1920 р. Заключне слово по доповіді Центрального Комітету 30 березня. — Повне збір. творів, т. 40, с. 251.

⁶ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 42, с. 236.

* Тобто кандидатури людей, які, на думку опозиціонерів, повинні були обов'язково призначатися профспілками у відповідні главки і центри.

⁷ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 42, с. 246.

ничої опозиції». Партія, таким чином, відстояла ленінські принципи кадрової політики, відстояла єдність і монолітність своїх рядів.

В. І. Ленін заповідав комуністам ніколи не випускати з своїх рук кадрову політику. Дуже злободенно сприймаються сьогодні слова Володимира Ілліча, сказані ним понад шістьдесят років тому: «Поки управлятиме правляча партія, поки ця партія повинна розв'язувати всі питання про різні призначення, ви не допустите, щоб найважливіші державні призначення робила не керівна партія»⁸.

Доречно в зв'язку з цим нагадати, що питання кадрової політики перебувають у центрі гострої, безкомпромісної боротьби, яку ведуть марксист-ленінці проти буржуазної ідеології, реформізму і ревізіонізму, в тому числі у зв'язку з подіями останнього часу в Польщі та навколо неї. Добре відомо, що реакційні, екстремістські елементи, що захопили керівництво в «Солідарності», намагалися під гаслом «ліквідації партійної номенклатури» усунути партію від розв'язання кадрових питань на підприємствах, у наукових установах, навчальних закладах, творчих спілках, засобах масової інформації, не кажучи вже про профспілки. При активній підтримці імперіалістичних сил вони розгорнули безпрецедентну наклепницьку кампанію з метою скомпрометувати віддані справі соціалізму керівні кадри, чесних комуністів, захопити ключові пости в усіх галузях суспільного життя.

Наприкінці минулого року ватажки «Солідарності», скинувши маску поборників «оновлення соціалізму», відверто проголосили курс на конфронтацію з народною владою, зухвало заявили, що настав час для «блискавичного маневру» з метою «розгрому партії», ліквідації соціалістичного ладу, реставрації капіталізму.

Введення за рішенням Державної ради ПНР воєнного стану в країні, рішучі заходи Військової ради національного порятунку, спрямовані на захист соціалістичних завоювань робітничого класу, всього польського народу, завдали серйозного удару по зловісних планах внутрішньої контрреволюції та її імперіалістичних підбурювачів. Події у Польщі, історичний досвід світового соціалізму переконливо свідчать, що марксистсько-ленінська партія повинна міцно тримати в своїх руках випробувану зброю — кадрову політику.

Сила Комуністичної партії Радянського Союзу — у непохитній вірності ленінським заповітам. Проводячи кадрову політику, вона завжди неухильно керувалася і керується ленінськими принципами. І в цьому — одне з джерел її успіхів. Суть вимог до кадрової політики полягає в тому, що вона повинна, по-перше, відповідати генеральному курсу партії, її політичній лінії на даному етапі розвитку країни, а, по-друге, точно і всебічно враховувати специфічні особливості «історично-конкретної і насамперед економічної обстановки»⁹.

Якщо характеризувати особливості кадрової політики КПРС на сучасному етапі розвитку радянського суспільства — суспільства зрілого соціалізму, то слід передусім відзначити, що завдяки постійному піклуванню партії і Радянської держави в нашій країні, в кожній союзній республіці створено **могутній кадровий потенціал**, що базується на неухильному зростанні культурно-освітнього рівня народу. Про це свідчать, зокрема, такі дані¹⁰:

⁸ Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад. 22—29 грудня 1920 р. Промова на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад у зв'язку з обговоренням доповіді Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів про зовнішню і внутрішню політику 22 грудня. — Повне збір. творів, т. 42, с. 159.

⁹ Див.: Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Первісний начерк тез по національному і колоніальному питаннях. — Повне збір. творів, т. 41, с. 154.

¹⁰ Підраховано за кн.: Народное хозяйство СССР в 1980 г. Стат. ежегодник. М., 1981, с. 27; Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году. Стат. ежегодник. К., 1981, с. 13.

	В СРСР (у млн. чол.)		В УРСР (у тис. чол.)	
	1970 р.	1981 р.	1970 р.	1979 р.
Кількість громадян з вищою, незакінченою вищою, середньою спеціальною і середньою загальною освітою	47,7	95,9	10 213	17 375
у тому числі з вищою освітою	8,3	16,3	1 583	2 766

До того ж неухильно зростає політична свідомість і громадська активність радянських людей в умовах дальшого поглиблення демократичних засад у суспільному житті, що сприяє виявленню і висуванню здібних організаторів із середовища робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції. Лише в нашій республіці понад 830 тис. комуністів (серед них 40,4% робітників і колгоспників) обрано до складу партійних органів. Депутатами Рад народних депутатів усіх ланок є 525 тис. чол., з яких майже 73% становлять робітники і колгоспники. Понад 8 млн. чол. налічується нині в активі Рад. У виборних комсомольських органах працюють 1250 тис. юнаків і дівчат, з них 210 тис. молодих комуністів. Близько 2,5 млн. робітників, колгоспників, службовців, у тому числі 820 тис. комуністів, входять до складу виборних профспілкових органів. Партія послідовно проводить лінію на висування на керівну роботу представників робітничого класу — провідної сили радянського суспільства. До складу партійних, профспілкових і комсомольських комітетів, вищих і місцевих органів державної влади приходить дедалі більше робітників. «Це дуже правильно..., — зазначав на XXVI з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — це ми вітаємо!»¹¹. На Україні більше половини працівників райкомів, міськкомів і обкомів партії, переважна більшість керівників підприємств, будов, колгоспів і радгоспів, значна частина працівників радянських органів, міністрів розпочинали свій трудовий шлях робітниками або колгоспниками.

Дальшим розвитком цієї лінії на сучасному етапі є висування на керівну партійну, радянську, господарську, громадську роботу спеціалістів різних галузей народного господарства, насамперед вихідців із середовища робітничого класу. Підготовка спеціалістів здійснюється в країні у величезних масштабах. Наприклад, протягом минулої п'ятирічки щороку вузи і технікуми СРСР закінчували 1983 тис. чол., у тому числі на Україні — майже 365 тис.¹² Про зростання їх кількості у народному господарстві свідчать такі дані (в тис. чол.)¹³:

	В СРСР		В УРСР	
	1970 р.	1980 р.	1970 р.	1980 р.
Кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою	16 841	28 612	3 268,9	5 422,2
у тому числі з вищою освітою	6 853	12 073	1 334,7	2 283,9

¹¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 62.

¹² Народное хозяйство СССР в 1980 г., с. 469; Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году, с. 330.

¹³ Народное хозяйство СССР в 1980 г., с. 95, 368; Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году, с. 60, 236.

Отже, загальне число спеціалістів, зайнятих у народному господарстві країни, збільшилося за 10 років у 1,67 раза, в тому числі спеціалістів з вищою освітою — в 1,73 раза; в республіці, відповідно, — в 1,64 і 1,61 раза. Кількість наукових працівників за цей час зросла в цілому по країні з 927,7 тис. до 1376,3 тис., або в 1,48 раза, на Україні — з 129,8 тис. до 195,8 тис., або в 1,5 раза. Причому рік у рік збільшується питома вага комуністів серед спеціалістів народного господарства і наукових працівників. За станом на 1 січня 1981 р. у складі КПРС було 9 237 тис. спеціалістів різних галузей знань (53% загальної кількості комуністів), у тому числі в Компартії України — 1 632,8 тис. (55,7% її складу). З повним правом можна сказати, що такого кадрового потенціалу наша партія, Радянська держава ніколи ще не мали.

На цій основі відбулися **якісні зміни в складі керівних кадрів**. У нашій республіці, наприклад, вищу освіту мають усі секретарі обкомів, міськкомів і райкомів партії, майже всі відповідальні працівники апарату партійних комітетів. Якщо напередодні XXIV з'їзду КПРС менш як 68% інструкторів райкомів і міськкомів Компартії України мали вищу освіту, то нині — 98,1%. Істотно збільшилася серед працівників керівних партійних і радянських органів питома вага спеціалістів промисловості й сільського господарства. Великий загін наших кадрів має партійно-політичну освіту.

Значні зміни відбулися і в складі найбільш масової категорії партійних кадрів — секретарів первинних партійних організацій. Усі вони мають як мінімум середню освіту, а 62,5% — вищу (1971 р. — 43,5%).

Поліпшився якісний склад керівників підприємств промисловості, будівництва і транспорту, колгоспів і радгоспів. Зокрема, якщо в 1971 р. 44,2% голів колгоспів мали вищу освіту, то нині — 78,3%, серед них було 77% дипломованих спеціалістів, а сьогодні — 93%. Водночас розширилася підготовка кадрів масових професій. У системі професійно-технічного навчання готуються кваліфіковані робітники з середньою освітою.

Досвід партійних організацій України по вихованню кадрів, підвищенню їх відповідальності за конкретні ділянки роботи, як відомо, був позитивно оцінений на XXVI з'їзді КПРС і в розмові товариша Л. І. Брежнєва з керівниками республіки під час його перебування в м. Києві 9 травня 1981 р. Для плідної діяльності кадрів величезне значення має створена в нашій партії і країні після жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС атмосфера творчої колективної праці, обстановка органічного поєднання поваги, довіри до людей з високою вимогливістю до них.

На сучасному етапі комуністичного будівництва перед партією і державою поставили **якісно нові завдання** в галузі економіки, соціально-політичного і духовного розвитку радянського суспільства. Причому вони в багатьох відношеннях принципово відрізняються від тих, які доводилося розв'язувати раніше. Колосальне розширення масштабів народного господарства, ускладнення господарських взаємозв'язків, реалізація величезної, що не має собі рівних, соціальної програми, необхідність якнайшвидшого завершення переходу економіки на переважно інтенсивний шлях розвитку, забезпечення притоку трудових ресурсів і зменшенні приросту капітальних вкладень, посилення впливу науково-технічної революції, залежності соціального прогресу від прогресу в галузі економіки — всі ці фактори зумовлюють незмірне підвищення вимог до всієї управлінської діяльності і, як наслідок, до кадрів, що здійснюють її. «Ми створили могутній, технічно добре озброєний соціалістичний народногосподарський механізм, — зазначив товариш Л. І. Брежнєв. — Ми підготували величезну армію спеці-

алістів в усіх галузях економіки, управління, суспільного життя. Але заспокоюватись на цьому не можна. Справа тепер за тим, щоб налагодити чітку і безперебійну роботу цього механізму і зайнятих у ньому людей»¹⁴.

Як відомо, не всі працівники виявилися достатньою мірою підготовленими до того, щоб вести справу на рівні принципово нових вимог, адже оволодіння якісними, інтенсивними факторами — процес непростий і нелегкий. Тому в ході виконання планів минулої п'ятирічки довелося не лише переборювати об'єктивні труднощі (яких немало на нашому шляху), а й силу інерції, старих звичок і традицій, що склалися у той період, коли на перший план виступав не стільки якісний, скільки кількісний бік справи¹⁵. За цих умов великого значення набуло підвищення кваліфікації кадрів, оволодіння новими методами, передовим досвідом управління господарством. «...Вивчати науку управління, а якщо треба, і переучуватись, — наголошував товариш Л. І. Брежнев, — стає найпершим обов'язком наших кадрів»¹⁶.

За останні роки в країні створено струнку систему підвищення кваліфікації партійних, радянських, профспілкових і комсомольських кадрів. Зокрема, щороку майже 2 млн. керівних господарських працівників і спеціалістів народного господарства навчаються в 69 галузевих і міжгалузевих інститутах, понад 100 їх філіалах, а також на факультетах підвищення кваліфікації при вузах, різних курсах. Велику роботу щодо цього проводять Академія суспільних наук при ЦК КПРС, у системі якої діє Інститут підвищення кваліфікації керівних партійних і радянських працівників, та Академія народного господарства і підпорядкований їй Інститут управління народним господарством. Майже 400 тис. чол. підвищують свою кваліфікацію в Інституті управління народним господарством при Мінвузі УРСР, 38 інших інститутах, 31 їх філіалі, на 87 факультетах, 280 курсах і школах, в 128 навчально-курсових комбінатах, що діють у нашій республіці.

Нещодавно в ЦК Компартії України було всебічно проаналізовано діяльність системи підвищення кваліфікації керівних господарських кадрів і спеціалістів й розроблено заходи по дальшому її вдосконаленню.

Здійснення масштабних, складних завдань одинадцятої п'ятирічки вимагає, як підкреслив листопадовий (1981 р.) Пленум ЦК КПРС, ще вище підняти рівень організаторської роботи в галузі економічного будівництва, мобілізувати маси на боротьбу з труднощами. Нині особливого значення набувають такі якості керівних кадрів, як ініціатива, почуття нового, постійна опора на науку, знання спеціалістів, здатність своєчасно помітити, підтримати і широко впровадити передовий досвід, вміння за будь-яких умов забезпечувати виконання поставлених завдань, добиваючись цього ціною найменших затрат. «Організованість, діловитість, дисципліна, — підкреслював у промові на Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — ось невідмінні вимоги як у центрі, так і на місцях. Саме під таким кутом зору повинна будуватися діяльність усіх партійних, державних, господарських органів»¹⁷.

Таким чином, на перший план у кадровій роботі партії на сучасному етапі висувається **підвищення відповідальності працівників усіх рангів** за доручену справу, за виконання партійних і державних рішень, планів п'ятирічки, **посилення вимогливості до кадрів**. Підвищення відповідальності кадрів за доручену справу — це загальна тенденція,

¹⁴ Радянська Україна, 1981, 20 груд.

¹⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 44.

¹⁶ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1972. Т. 3, с. 40.

¹⁷ Брежнев Л. І. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 16 листопада 1981 року. Постанова Пленуму ЦК КПРС. К., 1981, с. 16.

найважливіша особливість, можна сказати, головна риса кадрової політики. Нині ця проблема стає без перебільшення центральною. «У сучасних умовах у багато разів зростає значення дисципліни, значення особистої відповідальності, — вказувалося в матеріалах XXVI з'їзду КПРС. — Особливо — відповідальності господарських, радянських і партійних керівників. Загальнодержавні інтереси завжди повинні стояти вище інтересів окремих міністерств і підприємств. Права — і права великі — даються керівникам для того, щоб вони повною мірою використовували їх. Але при цьому кожний керівник повинен постійно пам'ятати і про свою високу відповідальність — відповідальність перед людьми, якими йому довірено керувати, перед партією і народом»¹⁸.

Величезні масштаби єдиного народногосподарського комплексу країни, розгалуженість і складність взаємозв'язків окремих галузей і підприємств вимагають нині особливо чіткої, злагодженої роботи кожної ланки всього економічного організму. Адже внаслідок невиконання деякими колективами встановлених планів і соціалістичних зобов'язань по номенклатурі, кооперованих поставок інколи ускладнюється становище багатьох підприємств і навіть цілих галузей. Не скрізь ще повністю використовуються наявні резерви і можливості, своєчасно вводяться в дію і освоюються виробничі потужності, виявляється необхідна наполегливість у справі впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, нових прогресивних технологій, передового досвіду.

Нерідко колективи, що працюють в однакових або схожих умовах, добиваються різних результатів. У більшості випадків це пояснюється, як свідчить аналіз, неоднаковим ставленням працівників до справи, різними розумінням ними своєї відповідальності перед суспільством.

Тому одним з найважливіших завдань є зміцнення на кожній ділянці виробництва, в усіх сферах управління державної, планової дисципліни, забезпечення енергійного і компетентного керівництва. Інтереси справи, здійснення складних, масштабних завдань одинадцяти п'ятирічки вимагають піднести відповідальність кадрів за якнайефективніше використання виробничих резервів, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, передового досвіду, посилити боротьбу проти проявів технічного консерватизму, фактів недисциплінованості, безгосподарності, марнотратства, оковамилювання. Для цього партійні комітети і організації мають у своєму розпорядженні багато ефективних засобів організаційно-політичного впливу, форм роботи з кадрами. З цією метою, зокрема, заслуховуються звіти керівників підприємств або їх окремих підрозділів про виконання партійних рішень та народногосподарських планів, проводяться співбесіди з ними в первинних партійних організаціях, райкомах, міськкомах і обкомах партії.

У республіці вже стало правилом проводити перед звітно-виборними зборами, партійними, комсомольськими, профспілковими конференціями, виборами до Рад народних депутатів співбесіди з товаришами, рекомендованими на керівну роботу, під час яких висловлюються конкретні претензії, побажання і поради. В минулому році у ЦК Компартії України, а потім у партійних комітетах на місцях відбулися змістовні бесіди з комуністами, які працюють на керівній роботі в профспілкових і комсомольських органах. Важливо, щоб ця робота з кадрами продовжувала вдосконалюватися. Слід, зокрема, краще використовувати й такий дійовий засіб підвищення відповідальності працівників за доручену справу, стимулювання їх професійного зростання, як атестація керівних кадрів і спеціалістів.

¹⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 59.

Виняткову роль у вихованні кадрів, зміцненні організованості і дисципліни в усіх ланках апарату управління, поліпшенні стану справ на всіх ділянках виробництва відіграє систематичний, дійовий контроль. Адже «відповідальність у партійному, ленінському її розумінні, — зазначав товариш Л. І. Брежнев, — завжди йде поруч з контролем»¹⁹. Ось чому з такою гостротою ці питання були поставлені у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії, а також у постанові Центрального Комітету КПРС «Про дальше вдосконалення контролю і перевірки виконання у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС»²⁰. Основна політична спрямованість контролю і перевірки виконання — втілення в життя генеральної лінії партії.

Підвищення відповідальності працівників — це ключова проблема змісту й спрямованості кадрової роботи. Якщо ж говорити про організацію роботи, то тут вирішальною ланкою є **поглиблення наукових основ, планомірного, перспективного підходу і насамперед створення дійового резерву** для висування. Основоположною щодо цього є настанова В. І. Леніна, суть якої полягає в тому, щоб «...поставити широко, планомірно, систематично і відкрито справу добору найкращих працівників по господарському будівництву, адміністраторів і організаторів спеціального і загального, місцевого і загальнодержавного масштабу»²¹. Розвиваючи це ленінське положення відповідно до сучасних умов, XXVI з'їзд КПРС вказав, що створення надійного резерву кадрів було і залишається важливим завданням²², а XXVI з'їзд Компартії України зажадав «поліпшити роботу з резервом, вести її на основі продуманої системи»²³.

Актуальність даної проблеми пояснюється тим, що нерідко партійні комітети зустрічаються ще з труднощами при доборі людей для висування на керівні посади. Головна причина цього полягає в недостатньо чіткій системі роботи з кадрами.

Варто зупинитися коротко на тому, як слід розуміти поняття «**система в кадровій роботі**». На нашу думку, ця система повинна включати в себе, принаймні, такі елементи. По-перше, постійну орієнтованість партійних, державних, комсомольських, профспілкових і господарських органів у своїй керівній діяльності передусім на вивчення людей, виявлення здібних організаторів, перевірку їх політичних і ділових якостей у процесі розв'язання конкретних народногосподарських і політико-виховних завдань. По-друге, знання потреб в кадрах з урахуванням перспективи, вимог науково-технічного прогресу, специфічних особливостей окремих галузей народного господарства, різних сфер суспільної діяльності, повсякденне піклування про зміцнення кадрового потенціалу. По-третє, таку розстановку кадрів, яка забезпечувала б раціональне поєднання досвідчених і молодих, перспективних працівників, наступність керівництва, систематичне висування на керівну роботу висококваліфікованих спеціалістів, особливо вихідців із середовища робітничого класу, а також жінок, на що XXVI з'їзд КПРС звернув особливу увагу. По-четверте, створення реального, дійового резерву для висування працівників на керівну роботу. І, нарешті, система кадрової роботи включає в себе постійну турботу про ідейне загартування кадрів, підвищення їх ділової кваліфікації.

За останні роки в республіці багато зроблено для запровадження саме такого підходу до організації кадрової роботи. Центральним Комітетом Компартії України, партійними комітетами на місцях затверджуються перспективні (на п'ятирічку) комплексні плани

¹⁹ Радянська Україна, 1981, 26 черв.

²⁰ Партійная жизнь, 1981, № 17, с. 6—9.

²¹ Ленін В. І. Наказ від РПО (Ради праці і оборони) місцевим радянським установам. Проект. — Повне збір. творів, т. 43, с. 258.

²² Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 86.

²³ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 92.

роботи з кадрами сільського господарства, що сприяє планомірному зміцненню цієї важливої галузі народного господарства за рахунок підготовлених працівників. Ряд обкомів Компартії України (Ворошиловградський, Донецький, Запорізький, Полтавський, Кримський, Ровенський та інші) розробили перспективні плани роботи з кадрами всіх ланок на 1981—1985 рр. Корисний досвід роботи з резервом кадрів нагромадили партійні комітети м. Києва, Дніпропетровської, Донецької та інших областей. Зокрема, перспективною справою, як свідчить досвід окремих великих підприємств Запоріжжя, Жданова, Харкова, є застосування методу експертних оцінок кадрів.

І все ж у роботі з кадрами є ще нерозв'язані питання. Інколи на партійну роботу висуваються спеціалісти народного господарства, які не мають достатнього політичного досвіду. Вони часом привносять у партійну практику адміністративно-господарські методи, директивно-розпорядчий стиль, не властиві органам політичного керівництва. Це знаходить вияв у підміні, дріб'язковій опіці радянських, господарських органів, недооцінці важливості організаційно-політичної роботи, терпимому ставленні до недоліків, різних порушень і зловживань, приписок, місництва, вузьковідомчого підходу до справи. Таким товаришам треба допомагати в оволодінні досвідом політичного керівництва, виховувати в них політичну гостроту, політичну культуру. Приоритет, першість політичного підходу в керівній діяльності В. І. Ленін називав азбукою марксизму²⁴.

Узагальнюючи думки В. І. Леніна, положення, обґрунтовані в творах товариша Л. І. Брежнєва, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький зазначав у доповіді на республіканській науково-практичній конференції, присвяченій проблемам кадрової роботи, що забезпечувати політичний підхід означає:

«завжди і в усьому керуватися державними, загальнонародними інтересами, мислити широко і сміливо, вміти аналізувати, узагальнювати і робити правильні політичні висновки;

на перший план ставити питання корінного поліпшення організаційної і партійно-політичної роботи;

в будь-якій справі бачити перспективу, правильно визначати черговість розв'язання завдань, що стоять, враховувати, наскільки дана конкретна дія, дане рішення відповідають партійним настановам;

глибоко знати економічну стратегію і володіти майстерністю оперативного керівництва.

Ці якості узагальнюються глибоким синтезуючим поняттям — висока політична культура кадрів»²⁵.

Отже, керівні працівники повинні завжди бачити зв'язок роботи на дорученій їм ділянці з життям і справами всієї країни, бути непримиренними до будь-яких проявів місництва і вузьковідомчого підходу. Важливо, щоб вони вміли правильно поєднувати партійно-політичну роботу з господарським керівництвом. «Існують, як відомо, три основних напрями партійного керівництва — політичний, ідеологічний, організаційний. Розмови про те, який з них важливіший, бути не може — всі вони необхідні партії, всі однаково важливі. Вміння поєднувати всі сторони партійної діяльності — це мистецтво, і треба цього мистецтва вчитися все життя»²⁶.

²⁴ Див.: Ленін В. І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна. — Повне збір. творів, т. 42, с. 269.

²⁵ Творческое развитие ленинских принципов кадровой политики в произведениях товарища Л. И. Брежнев «Малая земля», «Возрождение», «Целина». Материалы республиканской научно-практической конференции, 26 декабря 1978 г., г. Киев. К., 1979, с. 15.

²⁶ Брежнев Леонид Ильич. Спогади. Життя за заводським гудком. Почуття Батьківщини. К., 1981, с. 41.

У діяльності партійного працівника важливий насамперед політичний аналіз обстановки. Лише на основі всебічного політичного аналізу конкретних фактів і явищ можна робити глибокі узагальнення, правильні висновки і своєчасно приймати правильні рішення. Політичний підхід неодмінно включає в себе вміння керівних кадрів доводити розпочату справу до кінця. «...Політична лінія,— підкреслював товариш Л. І. Брежнев,— будується лише тоді, коли день у день, місяць у місяць добиваєшся поставленої мети, розвиваєш свої ідеї, не відмовляєшся від своїх слів, не забуваєш своїх же рішень»²⁷.

Інша важлива проблема кадрової роботи полягає в тому, щоб на керівну партійну роботу висувати працівників, які мають не тільки необхідну теоретичну, політичну підготовку, але й добре знають життя, потреби і запити людей, пройшли школу низової партійної роботи і нагромадили досвід керівництва великими виробничими колективами. Необхідно також, щоб партійні комітети приділяли увагу своєчасному забезпеченню кадрами тих ділянок роботи, які у даний час набувають особливого значення. Зокрема, в умовах концентрації та спеціалізації промисловості, сільського господарства і будівництва слід дуже уважно підходити до добору працівників, яким доручається керівництво великими виробничими комплексами.

Актуальною є і в промисловості, і в сільському господарстві, і в будівництві проблема зміцнення спеціалістами середньої ланки виробництва. Постійної уваги потребує підготовка необхідної кількості кваліфікованих кадрів масових професій, зміцнення трудової дисципліни.

Звичайно, в полі зору партійних комітетів завжди перебуває робота з кадрами на всіх ділянках — в сфері економіки і в сфері обслуговування, в наукових установах, творчих організаціях і, звичайно, в сфері управління. Головне, щоб на всіх постах працювали політично зрілі, компетентні люди, здатні забезпечити виконання поставлених перед ними відповідальних завдань.

Підготовка резерву перспективних працівників є найпершим обов'язком кожного керівника. Вміння розпізнавати якості людей, ставити кожного на своє місце В. І. Ленін називав головним талантом організатора.²⁸ Про те, як партія знаходила кадри талановитих організаторів, готувала їх до відповідальної роботи, переконливо розповідається у книзі товариша Л. І. Брежнева «Спогади»: «Минули роки. І тепер я особливо добре бачу, якими корисними були для мене всі ці переїзди, призначення, нові зустрічі й нові справи, в які доводилося вникати.

Зрозуміло, захищаючи диплом інженера, я не думав, що в майбутньому мені треба буде займатися відбудовою «Запоріжсталі», керувати оборонною промисловістю області і навіть усієї країни. Працюючи землевпорядником, не думав, що разом з товаришами доведеться мені перетворювати землю на мільйонах цілинних гектарів, а дістаючи військову виучку, не уявляв повною мірою, як придасться вона в найтяжчій війні. Не знав і того, що все це, разом узятє, при постійному спілкуванні з масою людей перетвориться у сплав досвіду, навичок, знань, який іменується двома простими словами: партійна робота. І тільки з роками я став розуміти, що мене, як і тисячі інших людей, справді готували, до того ж цілком свідомо, до майбутніх великих справ. Підготовку цю веда Комуністична партія»²⁹.

Розвиток соціалістичного суспільства характеризується неухильним зростанням ролі морального, духовного фактору, дедалі свідомішою і активнішою участю трудящих у розв'язанні актуальних проблем

²⁷ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади, т. 7, с. 70.

²⁸ Коммунист, 1977, № 6, с. 5.

²⁹ Брежнев Леонід Ілліч. Спогади. Життя за заводським гудком. Почуття Батьківщини, с. 39.

суспільного життя, більш гострим сприйняттям усіх питань, що стосуються соціальної справедливості, ставлення до людини. КПРС виходить з того, що всю роботу партійних, радянських і господарських органів, профспілкових і комсомольських організацій повинні пронизувати чуйне, уважне ставлення до людей, турбота про задоволення їх повсякденних потреб і запитів. Бюрократизму, черствості, чванливості не може і не повинно бути місця в радянському суспільстві. Кожний керівник, яку б посаду він не займав, зобов'язаний з високою мірою вимогливості і відповідальності підходити до оцінки своїх дій і вчинків, завжди і в усьому показувати приклад неухильного дотримання Статуту партії, радянських законів, нашої моралі. В особі керівників трудящі хочуть бачити людей авторитетних, високоморальних, тісно зв'язаних з масами.

Виховання таких якостей у всіх керівних кадрів партійні організації вважають одним з найважливіших своїх завдань. Адже якість керівництва, вказував В. І. Ленін, визначається «...не силою влади, а силою авторитету, силою енергії, більшої досвідченості, більшої різносторонності, більшої талановитості»^{30–31}.

Партійні організації гостро реагують на факти неправильної поведінки окремих працівників, порушення ними норм комуністичної моралі і використання службового становища в особистих корисливих цілях, на розходження між словами і ділами. Коли у керівника слово розходиться з ділом, «...це вже зовсім погано. Це веде до лицемірства»³², — писав В. І. Ленін.

Зрозуміло, що на керівній роботі не може бути місця людям, які безвідповідально ставляться до дорученої справи, живуть старим багажем, вважаючи, що посада сама по собі забезпечує їм авторитет і повагу, а також тим, які виявляють безпорадність, втрачають здатність критично оцінювати свою діяльність, відриваються від мас, пехтують громадською думкою. Партійні організації республіки послідовно і безкомпромісно проводять лінію, сформульовану в матеріалах XXV і XXVI з'їздів Компартії України. «Рішуче викорінюючи різного роду негативні явища, ми виходимо з того, що будь-яке порушення чи зловживання або причетність до них члена партії, так само як і примиренське ставлення до порушників, несумісні з перебуванням у рядах партії, а тим більше — на керівному посту»³³.

Статут нашої партії створює надійні гарантії для того, щоб будь-які відступи від норм партійного життя і принципів комуністичної моралі були неможливими, щоб суворо і неухильно дотримувалися ленінські принципи добору керівників за їх політичними, діловими та ідейно-моральними якостями. Неодмінними умовами правильного розв'язання кадрових питань, як переконливо свідчить досвід КПРС, є колегіальність, широка гласність, комплексний підхід до оцінки якостей людей, які висуваються на керівну роботу.

Виятково важливого значення у здійсненні кадрової політики партія надає первинним парторганізаціям і трудовим колективам, які згідно з статтею 8 Конституції СРСР беруть участь у підготовці і розстановці кадрів. «Первинні партійні організації, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про роботу первинних парторганізацій промислових підприємств м. Воронежа по здійсненню контролю діяльності адміністрації», — повинні посилити свій вплив на добір, розстановку і виховання кадрів з тим, щоб усі ділянки очолювались добре підготовленими, політично зрілими працівниками, здатними організовувати і виховувати людей. Не допускати випадків приймання адміні-

^{30–31} Ленін В. І. Лист до товариша про наші організаційні завдання. — Повне збір. творів, т. 7, с. 14.

³² Ленін В. І. Замітки з приводу № 1 «Соціал-демократа». — Повне збір. творів, т. 14, с. 27.

³³ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1976, с. 54.

страцією рішень у кадрових питаннях без урахування думки первинної парторганізації. Необхідно, щоб кожний працівник підприємства, незалежно від посади, яку він займає, відповідав за свої діла і вчинки перш за все перед парторганізацією, колективом, де він працює»³⁴.

Інакше кажучи, жодне питання, що стосується підготовки і розстановки кадрів, не може і не повинне вирішуватися без участі і врахування думки первинної партійної організації як політичного ядра трудового колективу³⁵. При цьому партійні організації завжди «...повинні виявляти принциповість, не йти на поводу у адміністрації, коли вона робить неправильно. Словом, твердо проводити партійну лінію»³⁶. Вкрай важливо повсюдно створювати атмосферу високої, принципової вимогливості, таку обстановку, щоб жоден працівник, яку б посаду він не займав, не залишався поза контролем партійних організацій, щоб діяльність керівників регулярно діставала принципову, об'єктивну оцінку.

Велике значення надається контролю з боку громадськості за діяльністю керівних кадрів, зміцненню їх зв'язків з масами. Одним з конкретних проявів цього є увага, яку партія приділяє поліпшенню роботи з листами і заявами трудящих. Ведучи боротьбу з різними негативними явищами, партійні організації водночас рішуче присікають спроби очорнити чесних, відданих справі, принципових працівників.

Предметом постійної уваги партійних організацій є розвиток ділової, конструктивної критики і самокритики, утвердження на всіх ділянках вимогливого підходу до оцінки результатів роботи. Це зрозуміло, адже здатність працівника об'єктивно аналізувати свою діяльність, чесно і відкрито визнавати допущені недоліки і помилки, оперативно усувати їх є показником його принциповості, політичної зрілості. Повсякденно і в усьому керуватися ленінськими нормами — прямий обов'язок будь-якого партійного керівника³⁷. У зв'язку з цим одним з найважливіших завдань партійних організацій стає турбота про ідейне загартування кадрів, виховання в них якостей політичних керівників. На неухильному дотриманні наукових принципів керівництва, ленінського стилю роботи, ленінської кадрової політики особливо наголошується в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Кадри — це воістину золотий фонд нашої партії, радянського суспільства. Партія ростить їх, озброює досвідом, створює всі умови для їх плідної діяльності. Дальше поліпшення кадрової роботи, послідовне втілення в життя ленінських принципів кадрової політики є запорукою успішного здійснення прийнятої XXVI з'їздом КПРС грандіозної соціально-економічної програми, планів комуністичного будівництва.

Г. К. Крючков

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ КПСС НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье рассматривается историческое значение ленинских принципов кадровой политики, их осуществление КПСС, братскими коммунистическими и рабочими партиями социалистических стран, освещается опыт работы Компартии Украины с кадрами в современных условиях. Показаны задачи парторганизаций республик по дальнейшему улучшению подбора, расстановки и воспитания кадров в свете требований XXVI съезда КПСС.

* * *

³⁴ Партийная жизнь, 1981. № 18, с. 6.

³⁵ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України, с. 43.

³⁶ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 85.

³⁷ Там же, с. 87.

М. О. СКРИПНИК (Одеса)

У БОРОТЬБІ ЗА ПАРТІЮ НОВОГО ТИПУ

(До 80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна
«Що робити?»)

У Постанові ЦК КПРС про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна підкреслюється: «Величезною історичною заслугою Леніна є створення ним пролетарської партії нового типу — живого втілення нерозривної єдності наукової теорії і революційної практики, натхненника, вождя соціалістичної революції та будівництва нового суспільства»¹. Особливе місце в розробці ленінського вчення про партію зайняла видатна праця В. І. Леніна «Що робити? Наболілі питання нашого руху», що побачила світ у березні 1902 р. В ній дістала дальший розвиток марксистська концепція про комуністичну партію, викладені основи вчення про пролетарську партію нового типу як революціонізуючу, керівну і організуючу силу пролетаріату. Праця В. І. Леніна «Що робити?» відіграла видатну роль у розгромі опортунізму в російському та світовому робітничому русі, у згуртуванні революційних соціал-демократів навколо ленінської «Искры», в підготовці II з'їзду РСДРП.

Геніальна ленінська праця «Що робити?» завжди привертала і привертає особливу увагу істориків. За 80 років, які пройшли з часу її першого видання, з'явилася численна література, присвячена історичному значенню цього твору в організації пролетарської партії нового типу, в боротьбі В. І. Леніна з опортунізмом, у розробці ним ідеологічних та організаційних основ Комуністичної партії. Вийшли в світ і перші історіографічні дослідження, в яких аналізується видана в Радянському Союзі і за кордоном література про ленінську працю². В останні роки з'являється дедалі більше праць, присвячених поширенню творів В. І. Леніна, зокрема книги «Що робити?», в цілому по країні, а також в окремих її регіонах. Велику кількість теоретичних статей, досліджень, присвячених розповсюдженню ленінського твору на Україні³, навчально-методичних розробок створили українські радянські історики.

На початку ХХ ст. робітничий рух у Росії піднявся на якісно новий щабель. Це було пов'язано з переходом пролетаріату до масової політичної боротьби і супроводжувалося значними зрушеннями у його свідомості та організації. В. І. Ленін обгрунтував висунуту ним ще в ході боротьби з народництвом ідею про історичну місію російського робітничого класу як передового борця за демократію і соціалізм, як гегемона революційно-визвольного руху. Слідом за К. Марксом і Ф. Енгельсом він показав, що пролетаріат зможе успішно виконати свою керівну роль і добитися перемоги лише при наявності своєї самостійної політичної партії.

¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна: Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, с. 4.

² Комиссарова Л. И. Советская историография книги В. И. Ленина «Что делать?». — В кн.: Книга В. И. Ленина «Что делать?» и местные партийные организации России. Пермь, 1972; Титаренко С. Л. Книга В. И. Ленина «Что делать?» в буржуазной историографии. — Там же.

³ Див., наприклад: Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 р.): Показчик архівних документів. К., 1977 та ін.

Як відомо, I з'їзд РСДРП ще в 1898 р. проголосив утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії. Та незабаром її Центральний Комітет і Центральний орган — «Рабочая газета», створені на цьому з'їзді, були розгромлені поліцією. Крім того, партія ще не мала єдиної програми і статуту. Місцеві соціал-демократичні організації залишалися роз'єднаними і займалися вузькопрактичною роботою. «Фактично єдності партії не було: вона лишилася тільки ідеєю, директивою»⁴, — писав В. І. Ленін.

Значно ослаблювали партійні організації періодичні арешти найбільш активних, теоретично підготовлених соціал-демократів, на місця яких приходили молоді революціонери, знайомі з марксизмом не рідко лише з легальних видань. Як результат впливу буржуазії на робітничий рух з'явився «економісти» — перша опортуністична течія в російській соціал-демократії, що являла собою російську різновидність міжнародного опортунізму — бернштейніанства. Органом «економістів» стала газета «Рабочая мысль», а їх закордонним центром — журнал «Рабочее дело». «Економізм» намагався пристосувати тактику й організацію російської соціал-демократії до стихійного розвитку робітничого руху. Політична суть цієї правоопортуністичної течії зводилася, як підкреслював В. І. Ленін, до програми: «робітникам — економічна, лібералам — політична боротьба»⁵. Заперечуючи необхідність висування робітничим класом власних політичних вимог і боротьби за них, економісти тим самим підпорядковували робітничий рух ліберальній буржуазії. Вони твердили, що пролетаріат, мовляв, самостійно в процесі стихійної боротьби виробляє соціалістичну свідомість, а тому заперечували необхідність створення політичної партії робітничого класу. Поширення в соціал-демократичному русі «економізму» посилювало організаційні та ідейні незгоди у місцевих комітетах і гуртках. Російська соціал-демократія, писав з боєм В. І. Ленін, переживала «...період розброду, розпаду, хитання»⁶.

В заключному розділі праці «Що робити?» Володимир Ілліч дав науково обгрунтовану періодизацію розвитку російського соціал-демократичного руху. Він зазначав, що перший період охоплював близько десяти років (приблизно 1884—1894 рр.). У цей час виникла і зміцніла теорія і програма соціал-демократії. Другий період тривав три — чотири роки (1894—1898 рр.) і характеризувався перетворенням соціал-демократії в суспільний рух, у піднесення народних мас, у політичну партію. Третій період підготовлявся уже з 1897 р., коли було заарештовано керівництво Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» і на його місце прийшли «молоді» соціал-демократи, що перебували під впливом «легального марксизму». Саме вони й поклали початок «економічному» напрямку в історії російської соціал-демократії, яка вступила в свій третій період — період розброду і хитання⁷. У заключних рядках свого твору В. І. Ленін, формулюючи завдання російських соціал-демократів, відзначав, що на питання «що робити?» можна дати коротку відповідь: «Ліквідувати третій період»⁸, тобто покінчити з роздробленістю та кустарництвом і створити бойову пролетарську партію, а для цього насамперед потрібно було розгромити «економізм».

Перший бій цієї опортуністичної течії, яка тільки формувалася, В. І. Ленін дав у лютому 1897 р. при зустрічі «стариків» і «молодих», які прийшли до керівництва Петербурзьким «Союзом боротьби» після арешту його ленінського складу. Перебуваючи на засланні в Шушен-

⁴ Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років». — Повне збір. творів, т. 16, с. 94.

⁵ Див.: Ленін В. І. Соціалізм і війна. — Повне збір. творів, т. 26, с. 324.

⁶ Ленін В. І. Що робити? — Повне збір. творів, т. 6, с. 170.

⁷ Див.: Там же, с. 169—170.

⁸ Там же, с. 171.

ському, Володимир Ілліч у серпні 1899 р. написав «Протест російських соціал-демократів», спрямований проти «Средо» «економістів», автором якого була Кускова. У «Протесті», палко підтриманому революційними соціал-демократами, вказувалося, що «економізм» є проявом буржуазного впливу на пролетаріат і тісно зв'язаний з ревізіонізмом на Заході. В той же період у статті «З приводу «Profession de foi» В. І. Ленін піддав гострій критиці помилкові погляди Київського комітету РСДРП, представники якого твердили, нібито російський пролетаріат ще не дозрів до політичної боротьби. З кінця 1900 р. боротьбу проти «економізму» послідовно повела ленінська «Искра».

Вирішальну роль в ідейному розгромі «економізму» відіграла геніальна ленінська праця «Що робити?». Про намір написати її Володимир Ілліч повідомив ще навесні 1901 р. у статті «З чого почати?», яка, за його словами, була начерком плану майбутньої брошури⁹. Безпосередньо до роботи над книгою В. І. Ленін приступив восени 1901 р.¹⁰ і працював над нею майже 5 місяців. У січні 1902 р. книга була закінчена, а 10 березня «Искра» (№ 18) повідомила про її вихід з друку¹¹. У цей час він підготував також статтю «Бесіда з захисниками економізму», надруковану в грудні 1901 р. у № 12 «Искры». Цю статтю Володимир Ілліч називав конспектом «Що робити?»¹².

У своїй книзі В. І. Ленін мав намір спинитися на трьох питаннях: характері і головному змісті політичної агітації, організаційних завданнях і плані побудови бойової загальноросійської організації. Однак «економізм» виявився далеко живучішим, ніж спочатку гадали революційні соціал-демократи. «Стало безсумнівним,— зазначав В. І. Ленін у передмові до книги,— що різні погляди на розв'язання цих трьох питань пояснюються в далеко більшій мірі *корінною протилежністю двох напрямів у російській соціал-демократії*, ніж розходженням у частковостях»¹³ (Курсив наш.— М. С.).

У зв'язку з цим розгляд зазначених вище трьох питань Володимир Ілліч розпочав з двох більш загальних: чому лозунг «свобода критики» став для революційних соціал-демократів справжнім бойовим сигналом? Чому у них та в «економістів» такий різний підхід до стихійного масового руху? Далі, за словами В. І. Леніна, виклад ним поглядів на характер і зміст політичної агітації перетворився в пояснення різниці між тред-юніоністською і соціал-демократичною політикою, а виклад поглядів на організаційні питання — в пояснення різниці між кустарництвом «економістів» і організацією революонерів, яку в умовах царського самодержавства можна було створити лише з допомогою загальноросійської політичної газети¹⁴.

Прикриваючись модним лозунгом «свободи критики», ревізіоністи намагалися приховати свій наступ на основні положення марксизму: про класову боротьбу, соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату. В. І. Ленін кваліфікує цей «критичний» напрям у соціалістичному русі як нову різновидність опортунізму. «...«Свобода критики»,— вказував він,— є свобода опортуністичного напрямку в соціал-демократії, свобода перетворювати соціал-демократію в демократичну партію реформ, свобода вкорінення в соціалізм буржуазних ідей і буржуазних елементів»¹⁵. При цьому Володимир Ілліч звертає увагу на те, що опортунізм у рядах соціал-демократії набув міжнародного характеру: «у теперішній час (тепер це вже виразно видно), англійські фабіанці, французькі міністеріалісти, німецькі бернштейніанці, ро-

⁹ Див.: Ленін В. І. З чого почати? — Повне збір. творів, т. 5, с. 8.

¹⁰ Див.: Владимир Ильич Ленин: Биографическая хроника. М., 1970, т. 1, с. 349.

¹¹ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 6, с. 441.

¹² Див.: Ленін В. І. Що робити? — Повне збір. творів, т. 6, с. 4.

¹³ Там же.

¹⁴ Див.: Там же, с. 5.

¹⁵ Там же, с. 8—9.

сійські критики,— все це одна сім'я, всі вони один одного хвалять, один в одного вчаться і спільно ополчаються проти «догматичного» марксизму»¹⁶. Отже, в міжнародній соціал-демократії утворилося два напрями, між якими розгорнулася непримиренна боротьба.

У своїй праці В. І. Ленін закликав послідовних марксистів згуртуватися і рішуче відмежуватися від опортуністів, яких він презирливо називав «болотом». «Ми,— заявляв Володимир Ілліч від імені революційних соціал-демократів,— йдемо тісною купкою по урвистому і важкому шляху, міцно взявшись за руки. Ми оточені з усіх боків ворогами, і нам доводиться майже завжди йти під їх огнем. Ми з'єдналися, за вільно прийнятим рішенням, саме для того, щоб боротися з ворогами і не оступатися в сусіднє болото, мешканці якого з самого початку ганили нас за те, що ми виділились в окрему групу і вибрали шлях боротьби, а не шлях примирення»¹⁷.

В. І. Ленін чітко сформулював завдання революційних соціал-демократів у боротьбі з російським опортунізмом — «економізмом». По-перше, наголошував він, слід було не на словах, як це робили «економісти», а на ділі подбати про відновлення теоретичної роботи марксистів, без якої неможливе успішне зростання революційного руху. По-друге, необхідно було активно виступити на боротьбу з опортуністами, що вносили надзвичайне розбещення в умн. По-третє, треба було рішуче покінути з розбродом і хитанням у практичному русі, послідовно спростовувати будь-які спроби принижувати програму і тактику революційних соціал-демократів¹⁸.

«Економісти», схилившись перед стихійністю в робітничому русі, заперечували роль і значення революційної теорії та марксистської політичної партії пролетаріату, роззброюючи робітничий клас перед лицем царизму і буржуазії. При цьому вони намагалися навіть посилалися на К. Маркса, перекручуючи справжню суть його висловлювань¹⁹.

Критикуючи «економістів», В. І. Ленін показує величезне значення революційної теорії для розвитку пролетарського руху, розвиває і збагачує марксистські положення про нерозривну єдність трьох форм класової боротьби пролетаріату — економічної, політичної і теоретичної (ідеологічної). «Без революційної теорії,— вказував він,— не може бути і революційного руху»²⁰. Особливе значення мала вона для російської соціал-демократії. Це зумовлювалося такими трьома обставинами. По-перше, в той час Російська соціал-демократична робітничка партія тільки складалася і ще далеко не відмежувалася від немарксистських напрямів у революційному русі. За таких умов від зміцнення того чи іншого напрямку великою мірою залежало майбутнє російської соціал-демократії. По-друге, соціал-демократичний рух є міжнародним за своєю суттю. Тому російським соціал-демократам необхідно було не лише боротися з національним шовінізмом, а й вивчати досвід класової боротьби пролетаріату інших країн, критично ставитися до цього досвіду і самостійно на практиці перевіряти його. Це потребувало великого запасу теоретичних знань і політичного досвіду. По-третє, перед російською соціал-демократією постало таке важке і складне завдання, яке ще не стояло перед жодною соціалістичною партією,— визволення всього народу від ярма самодержавства. Здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішого оплоту не тільки європейської, але й азіатської реакції, писав В. І. Ленін, зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного робітничого руху. Для того, щоб виконати цю історичну місію,

¹⁶ Там же, с. 6. Примітка.

¹⁷ Там же, с. 9.

¹⁸ Див.: Там же, с. 18—19.

¹⁹ Див.: Там же, с. 22.

²⁰ Там же, с. 23.

російському пролетаріатові потрібна була революційна політична партія, озброєна марксистським вченням. «...Роль передового борця,— підкреслював Володимир Ілліч,— може виконати тільки партія, керована передовою теорією»²¹.

Створена В. І. Леніним Комуністична партія Радянського Союзу завжди керувалася й керується настановою свого засновника і вождя про необхідність послідовно захищати революційну теорію від нападок на неї з боку ворогів робітничого класу і всіх трудящих, постійно дбати про її дальший творчий розвиток.

В сучасних умовах роль теорії марксизму-ленінізму незмірно зростає. Яскравим свідченням цього є історичні рішення XXVI з'їзду КПРС. Досягнення в розвитку марксизму-ленінізму, нагромаджений великий досвід соціалістичного й комуністичного будівництва дали XXVI з'їзду партії можливість прийняти рішення про підготовку нової редакції Програми КПРС, у якій дістануть глибоке відображення найважливіші зміни в житті радянського суспільства та світовому розвитку, найголовніші завдання будівництва комунізму. Творчий підхід до революційного вчення КПРС розглядає як одно з найважливіших своїх завдань.

У книзі «Що робити?» В. І. Ленін дав глибоку розробку такої важливої проблеми, як співвідношення стихійності й свідомості в робітничому русі. Цим самим спростовувалося висунуте проти «Искры» звинувачення з боку «Рабочего дела» в тому, що вона, мовляв, применшує значення об'єктивного або стихійного моменту розвитку». Оскільки подібні звинувачення відображали всю суть тогочасних «...теоретичних і політичних незгод між російськими соціал-демократами»²², Володимир Ілліч приділив значну увагу розкриттю марксистського розуміння проблеми стихійності і свідомості в робітничому русі. Розвиваючи та поглиблюючи марксистські положення, він дійшов висновку, що об'єктивне в суспільстві не тотожне стихійному. Закони суспільного розвитку, на відміну від законів природи, не можуть проявлятися без діяльності мас, класів, політичних партій. Тому історичний матеріалізм, вказуючи на первинність суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості, водночас надає великого значення активній ролі свідомості в розвитку суспільства. Вона є особливо важливою для революційної боротьби пролетаріату, який покликаний ліквідувати будь-яке насильство і гноблення. Ось чому В. І. Ленін так рішуче виступав проти пониження ролі свідомості в робітничому русі, нещадно викриваючи опортунізм «економістів», їх схиляння перед стихійністю робітничого руху.

Своє плазування перед стихійністю «економісти» намагалися «обгрунтувати» теоретично. Вони твердили, нібито соціалістична ідеологія виникає сама по собі в процесі розвитку робітничого руху, оскільки пролетаріат стихійно тягнеться до соціалізму. Звідси робився неправильний висновок, що внести соціалістичну свідомість у робітничий рух немає необхідності, як немає її і в створенні політичної партії, покликаної робити це.

Викриваючи неспроможність подібних тверджень, В. І. Ленін вказував, що пролетаріат, звичайно, тягнеться до соціалізму. Це справедливо в тому розумінні, що соціалістична теорія найглибше і найправильніше визначає причини бідувань робітничого класу. Тому робітники й засвоюють її так легко. Разом з тим, хоч соціалізм (як учення) і класова боротьба пролетаріату й з'являються як реакція на породжувані капіталізмом насильство та експлуатацію, зароджуються вони при різних передумовах. Джерелом класової боротьби є корінні суперечності, що існують між пролетаріатом і буржуазією.

²¹ Там же, с. 24.

²² Там же, с. 27.

Соціалістична свідомість може виникнути тільки на основі глибокого наукового знання. Вчення соціалізму, писав В. І. Ленін, виросло з філософських, історичних та економічних теорій, які розроблялися освіченими представниками імуших класів, інтелігенцією, до якої за своїм соціальним станом належали й творці наукового соціалізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Так само і в Росії теоретичне вчення соціал-демократії виникло незалежно від стихійного зростання робітничого руху як природний і неминучий результат розвитку думки у революційно-соціалістичної інтелігенції.

В умовах капіталізму тільки заможні класи, користуючись усіма благами цивілізації, мають можливість набувати наукові знання. Звичайно, це не значить, що представники пролетаріату не беруть участі у виробленні соціалістичної ідеології, але беруть вони її вже не як робітники, а як теоретики соціалізму, причому лише тоді і остільки, оскільки їм більшою чи меншою мірою вдається оволодівати знаннями свого віку і рухати ці знання вперед. До теоретиків соціалізму, що вийшли з робітників, належали, зокрема, І. В. Бабушкін, Ф. О. Афанасьєв, В. А. Шелгунов, М. І. Калінін та інші. «Без таких людей,— писав Ленін про Бабушкіна,— російський народ лишився б назавжди народом рабів, народом холопів. З такими людьми російський народ завоює собі повне визволення від всякої експлуатації»²³. Саме ці слова наводить у своїх «Спогадах»²⁴ товариш Л. І. Брежнєв.

Таким чином, розробка наукової теорії є справою порівняно невеликого кола теоретиків. «Історія всіх країн свідчить,— писав В. І. Ленін,— що виключно своїми власними силами робітничий клас спроможний виробити лише свідомість тред-юніоністську, тобто переконання в необхідності об'єднуватися в спілки, вести боротьбу з хазяями, добиватися від уряду видання тих чи інших необхідних для робітників законів і т. п.»²⁵.

Соціалістичну свідомість у робітничий рух вносить марксистська партія. Це її найважливіше завдання. В умовах капіталістичного ладу процес вироблення соціалістичного світогляду відбувається в гострій боротьбі з буржуазною ідеологією. «Раз про самостійну, самими робітничими масами в самому ході їх руху вироблювану ідеологію не може бути й мови,— вказував В. І. Ленін,— то питання стоїть тільки так: буржуазна або соціалістична ідеологія. Середина тут немає...»²⁶. Це пояснюється тим, що в класовому суспільстві немає і ніколи не може бути позакласової або надкласової ідеології. Більше того, відзначав Володимир Ілліч, буржуазна ідеологія далеко старша за своїм походженням, ніж соціалістична, вона всебічно розроблена, постійно воскрешається в найрізноманітніших формах. В той час як соціалістична ідеологія в країнах капіталу всіляко придушується, буржуазна є пануючою. Вона володіє незмірно більшими засобами поширення. Ось чому «...всьяке схиляння перед стихійністю робітничого руху, всьяке применшення ролі «свідомого елементу», ролі соціал-демократії,— вказував В. І. Ленін,— означає тим самим,— зовсім незалежно від того, чи бажає цього применшуючий, чи ні,— посилення впливу буржуазної ідеології на робітників»²⁷.

Володимир Ілліч переконливо показав, що «економісти» в теоретичному відношенні займалися опопненням марксизму і перебували в ідейному полоні бернштейніанства. В політичному відношенні вони намагалися звунити завдання соціал-демократів винятково тред-

²³ Ленін В. І. Іван Васильович Бабушкін (некролог).— Повне збір. творів, т. 20, с. 76.

²⁴ Див.: Брежнєв Л. І. Спогади. К., 1981, с. 10—11.

²⁵ Ленін В. І. Що робити? — Повне збір. творів, т. 6, с. 29.

²⁶ Там же, с. 37.

²⁷ Там же, с. 36.

юніоністською, реформістською діяльністю. В організаційному відношенні «економісти» проповідували роздробленість і гуртківщину, плентаючись у хвості робітничого руху. Висміюючи «економістів», В. І. Ленін зауважував, що весь їх напрям «...вірніше було б назвати не опортунізмом, а (від слова: хвіст) *хвостизмом*»²⁸. Він підкреслював, що насущне завдання російських соціал-демократів полягає в тому, щоб спрямувати робітничий рух на шлях політичної боротьби проти царизму і капіталізму, озброїти його ідеями наукового соціалізму. Для здійснення цього історичного завдання необхідна була бойова марксистська партія робітничого класу, яка одна здатна успішно «...керувати всім рухом»²⁹.

Ленінське положення про непримиренність буржуазної і соціалістичної ідеології не втратило свого значення і в сучасних умовах, коли, як зазначалося на XXVI з'їзді КПРС, на світовій арені відбулося «...помітне загострення ідеологічної боротьби»³⁰. Нині в капіталістичних країнах, насамперед у США, антикомунізм піднесений до рангу державної політики. Монополії щедро фінансують величезний пропагандистський апарат, який обслуговує широка мережа радянсько-знавчих «науково-дослідних» центрів. У своїй боротьбі проти соціалістичної ідеології уряди капіталістичних держав використовують цілі системи засобів, постійно вдаються до ворожих кампаній та ідеологічних диверсій проти СРСР та інших країн соціалістичної співдружності.

Комуністичні й робітничі партії ведуть рішучу боротьбу з підступами світової буржуазії. Сьогодні доречно нагадати слова товариша Л. І. Брежнєва, сказані ним на V з'їзді ПОРП у листопаді 1968 р. «Досвід свідчить про те, — говорив Леонід Ілліч, — що перемога соціалістичного ладу в тій чи іншій країні може в нинішніх умовах розглядатись як остаточна, а реставрація капіталізму може вважатись виключеною тільки в тому разі, якщо комуністична партія, як керівна сила суспільства, твердо проводить марксистсько-ленінську політику в розвитку всіх сфер суспільного життя; тільки в тому разі, якщо партія беззастанно зміцнює оборону країни, захист її революційних завоювань, якщо вона зберігає сама і виховує в народі пильність щодо класового ворога, непримиренність до буржуазної ідеології; тільки в тому разі, якщо свято додержується принцип соціалістичного інтернаціоналізму, зміцнюється єдність і братерська солідарність з іншими соціалістичними країнами»³¹.

Вірна ленінським заповітам, КПРС дає рішучу відсіч будь-яким нападкам наших класових противників на завоювання і цінності реального соціалізму, постійно дбає про поліпшення всієї системи політичного виховання. Яскравим свідченням цього є матеріали XXVI з'їзду партії, в яких поставлена вимога, щоб зміст ідеологічної роботи став більш актуальним, а форми відповідали сучасним запитам і потребам радянських людей³².

У праці «Що робити?» дістали глибоку розробку ідеологічні та політичні принципи побудови марксистської партії. В. І. Ленін підкреслив, що в центрі уваги класової боротьби пролетаріату повинна бути сфера політичного життя країни. Спинившись на питанні про співвідношення економіки і політики, економічної і політичної боротьби пролетаріату, він піддав критиці тред-юніоністське, реформістське розуміння політики і обґрунтував революційну політику соціал-демократії, показавши їх принципову протилежність. «Соціал-демократія, — писав Володимир Ілліч, — керує боротьбою робітничого

²⁸ Там же, с. 49.

²⁹ Там же, с. 50.

³⁰ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 10.

³¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 315.

³² Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 90.

класу не тільки за вигідні умови продажу робочої сили, а й за знищення того суспільного ладу, який змушує неімущих продаватися багачам»³³. Зрозуміло, що революційні соціал-демократи не могли обмежитися економічною боротьбою, як це робили опортуністи, прикриваючись фразою — «надати самій економічній боротьбі політичного характеру».

«Економічна боротьба, — роз'яснював В. І. Ленін, — є колективна боротьба робітників з хазяями за вигідні умови *продажу робочої сили*, за поліпшення умов праці і життя робітників»³⁴. Оскільки умови праці дуже різноманітні в різних професіях, то й економічна боротьба з необхідності є боротьбою професійною. Заклики «економістів» надати їй політичного характеру на ділі означали добиватися здійснення тих же професійних вимог, того ж професійного поліпшення умов праці за допомогою реформ — «законодавчих і адміністративних заходів», як висловлювалися «економісти». Намагаючись обґрунтувати свою тезу про першочергове значення для пролетаріату його боротьби за економічні інтереси, «економісти» робили спроби послатися на марксистське положення про те, що економічні інтереси окремих класів відіграють вирішальну роль в історії. В. І. Ленін показав, що таке посилання було зовсім недоречним, «...бо найістотніші, «вирішальні» інтереси класів можуть бути задоволені *тільки* корінними *політичними* перетвореннями взагалі; зокрема, основний економічний інтерес пролетаріату може бути задоволений тільки через політичну революцію, яка заміняє диктатуру буржуазії диктатурою пролетаріату»³⁵.

Звичайно, революційна соціал-демократія завжди включала в свою діяльність боротьбу за реформи. Але, підкреслював Володимир Ілліч, вона підпорядковує її, як частину цілому, революційній боротьбі за свободу і соціалізм. А успіх останньої цілком залежить від рівня класової політичної свідомості пролетаріату.

В. І. Ленін переконливо показав, що ця свідомість не може бути розвинута *зсередини*, так би мовити, їх економічної боротьби, як твердили «економісти». Вона може бути принесена *тільки ззовні*, тобто ззовні економічної боротьби, ззовні сфери відносин робітників до хазяїв. Галузь, з якої тільки й можна почерпнути це знання, є галузь відносин *усіх* класів і верств до держави і уряду, галузь взаємовідносин між *усіма* класами. Тому на питання, «що робити, щоб принести робітникам політичне знання?», В. І. Ленін відповідає: соціал-демократам необхідно «...*йти в усі класи населення, ...розсилати в усі сторони загони своєї армії*»³⁶.

Це було тим більш важливо, що робітничий клас Росії вперше в історії мав виступити як гегемон буржуазно-демократичної революції. В. І. Ленін у книзі «Що робити?» розвинув ідею гегемонії пролетаріату, а також ідею революційного союзу робітничого класу і селянства, висунуті ним ще в праці «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». Володимир Ілліч переконливо довів, що свою роль передового борця за політичну свободу робітничий клас міг здійснити тільки за умови, що його рух очолить бойова марксистська партія, яка поєднає демократичну боротьбу всього народу проти самодержавства і соціалістичну боротьбу робітничого класу проти капіталізму. Для цього, наголошував В. І. Ленін, необхідно, щоб її члени йшли в усі класи населення і як теоретики, і як пропагандисти, і як агітатори, і як організатори. «...Ідеалом соціал-демократа повинен бути не секретар тред-юніону, а *народний трибун...*»³⁷.

³³ Ленін В. І. Що робити? — Повне зібр. творів, т. 6, с. 53.

³⁴ Там же, с. 57.

³⁵ Там же, с. 44. Примітка.

³⁶ Там же, с. 74.

³⁷ Там же, с. 75.

Закликаючи революційних соціал-демократів наполегливо працювати над створенням партії, яка б на ділі стала авангардом робітничого класу і всього народу, Володимир Ілліч писав: «...мало назвати себе... передовим загоном,— треба і діяти так, щоб усі інші заgonи бачили і змушені були визнати, що ми йдемо попереду»³⁸, треба залучити інші класи і верстви суспільства до активних дій проти царизму.

В. І. Ленін вважав, що створення бойової централізованої марксистської партії в умовах самодержавної Росії можна було почати лише з організації загальноросійської політичної газети, яка б пропагувала і відстоювала погляди революційної соціал-демократії. Такою газетою стала ленінська «Искра». На її сторінках розроблялися програмні, ідейні, тактичні та організаційні принципи революційної марксистської партії, які в узагальненому вигляді були викладені В. І. Леніним у праці «Що робити?». Однак широкому розвитку політичної боротьби за кінцеву мету робітничого руху — соціалізм — революційним соціал-демократам перешкоджало насаджуване «економістами» кустарництво. В це поняття, крім практичної невідповідності революціонерів, В. І. Ленін включав «...вужький розмах усієї революційної роботи взагалі, нерозуміння того, що на цій вужькій роботі і не може скластися хороша організація революціонерів, нарешті — і це головне — спроби виправдати цю вужькість і піднести до особливої «теорії», тобто схилиння перед стихійністю і в цій галузі»³⁹.

Володимир Ілліч повів боротьбу з «економістами», а також есерами, які пасували перед кустарництвом і не розуміли найбільш настійного завдання — «...створити *організацію революціонерів*, здатну забезпечити енергію, стійкість і наступництво політичної боротьби»⁴⁰.

На противагу утопічним планам опортуністів, які мріяли про легальну, розпливчату робітничу організацію, В. І. Ленін, спираючись на марксистську концепцію про революційну пролетарську партію, враховуючи досвід світового робітничого руху та конкретні умови Росії, розробив глибоко науковий, продуманий в усіх деталях, план створення пролетарської партії нового типу. Вона повинна була докорінно відрізнятись від старих соціал-демократичних партій західноєвропейських країн, що терпіли у своєму середовищі опортунізм, і тому в умовах назрівання революційних бур та політичних потрясінь не могли очолити боротьбу робітничого класу. Необхідні були бойові революційні партії, які б підтримували тісний зв'язок з трудящими масами, вміли керувати ними. «...Дайте нам організацію революціонерів,— писав В. І. Ленін,— і ми перевернемо Росію!»⁴¹.

В основі ленінського плану побудови такої партії лежав демократичний централізм. В умовах революційного підпілля пролетарська партія мала дотримуватись міцної дисципліни, суворої конспірації і централізації. Вона повинна була складатись з вужького кола професійних революціонерів та широкої мережі місцевих організацій, оточених співчуттям і підтримкою сотень тисяч трудящих. Особливого значення В. І. Ленін надавав створенню партійних осередків на фабриках і заводах. Перебуваючи в оточенні широких пролетарських мас, залучаючи їх до революційної боротьби, партійні організації мали підтримувати з ними тісний зв'язок і піднімати трудящих на рішучу боротьбу за повалення самодержавства. Передбачалося, що діяльність парторганізацій, гуртків і груп у кожному місті об'єднуватиметься і спрямовуватиметься міськими комітетами партії, які підтримуватимуть зв'язок з її центральними органами.

³⁸ Там же, с. 78.

³⁹ Там же, с. 97—98.

⁴⁰ Там же, с. 98.

⁴¹ Там же, с. 119.

Для того, щоб згуртувати і зміцнити партійні лави, прищепити їм стійкість у боротьбі і віру в перемогу, необхідна була міцна організація професіональних революціонерів, самовідданих борців за робітничу справу, які мають всебічну теоретичну підготовку, відзначаються високою свідомістю, дисциплінованістю, принциповістю, організаторськими здібностями, мужністю та відвагою.

В. І. Ленін високо цінував заслуги основного ядра професіональних революціонерів, «...яке, старанніше від інших, партію пестувало і партію випестувало... Професіональний революціонер зробив свою справу в історії російського пролетарського соціалізму. І ніякі сили не зруйнують тепер цієї справи...»⁴². Звичайно, пояснював Володимир Ілліч, основною умовою цього успіху було те, що робітничий клас, цвіт якого створював партію, відзначається в силу об'єктивних економічних причин з усіх класів капіталістичного суспільства найбільшою здатністю до організації. Лише в тісному зв'язку з пролетаріатом, що піднімався на боротьбу, мала смисл така організація. Але об'єктивна здатність пролетаріату до об'єднання в клас реалізується живими людьми, у певних формах організації. «І ніяка інша організація, крім іскрівської, не могла б у наших історичних умовах, в Росії 1900—1905 років,— писав у 1907 р. В. І. Ленін,— створити такої соціал-демократичної робітничої партії, яка тепер створена»⁴³.

Особливого значення надавав Володимир Ілліч залученню до керівництва революційним рухом передових робітників. Чим ширшим і глибшим стає стихійне піднесення пролетарських мас, зазначав він, тим більше висувають вони талановитих агітаторів і організаторів, пропагандистів і практичних працівників. Завдання революційних соціал-демократів — допомогти всякому визначному щодо своїх здібностей робітникові стати професіональним революціонером. «Коли у нас будуть загони спеціально підготовлених робітників-революціонерів, що пройшли довгу школу (і притому, розуміється, революціонерів «усіх родів зброї»),— тоді,— наголошував В. І. Ленін,— з цими загонами не справиться ніяка політична поліція в світі, бо ці загони людей, безмежно відданих революції, користуватимуться також безмежним довірям найширших робітничих мас»⁴⁴.

Важливу роль відводив Володимир Ілліч використанню партійними організаціями менш конспіративних та легальних організацій: профспілок, робітничих гуртків самоосвіти, різних демократичних гуртків в усіх інших верствах населення тощо. Водночас у праці «Що робити?» дістало дальший розвиток марксистське положення про пролетарську партію як найвищу форму політичної організації робітничого класу. В. І. Ленін вказував, що масові організації, зокрема профспілки, ні в якому разі не можна змішувати «...з організацією революціонерів, стирати грань між ними...»⁴⁵. На основі досвіду першої російської революції В. І. Ленін дійшов висновку, що партія повинна активно працювати в профспілках, добиватися керівництва ними⁴⁶.

У праці «Що робити?» глибоко обґрунтовано одну з найважливіших закономірностей розвитку партії—зростання її керівної ролі в процесі революційного перетворення суспільства робітничим класом. В. І. Ленін показав, що це зумовлено об'єктивним розвитком революційної боротьби пролетаріату, включенням у неї все нових його загонів. «Чим більше стихійне піднесення мас, чим ширшим стає рух,— вказував В. І. Ленін,— тим ще незрівнянно швидше зростає вимога на

⁴² Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років».— Повне зібр. творів, т. 16, с. 97—98.

⁴³ Там же, с. 98.

⁴⁴ Ленін В. І. Що робити? — Повне зібр. творів, т. 6, с. 125.

⁴⁵ Там же, с. 119.

⁴⁶ Див.: Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років».— Повне зібр. творів, т. 16, с. 102.

масу свідомості і в теоретичній, і в політичній, і в організаційній роботі соціал-демократії»⁴⁷.

Зростання керівної ролі комуністичної партії — це закономірний процес, притаманний усім етапам боротьби робітничого класу за перемогу соціалістичної революції і побудову нового суспільства. Кожний такий етап, досягнення трудящих у соціалістичному й комуністичному будівництві розкривають усю глибину і значення цього процесу, свідчать про його об'єктивний характер.

Досвід історії вчить, що тільки комуністична партія, озброєна передовим марксистсько-ленінським вченням, здатна внести соціалістичну свідомість у маси і повести їх за собою. Пролетаріат Росії здобув перемогу у Великій Жовтневій соціалістичній революції лише завдяки тому, що він був організований і підготовлений для цього партією більшовиків, яка вказала йому єдино правильні шляхи до повалення влади буржуазії та поміщиків. Ще більшою мірою керівна і спрямовуюча роль ленінської партії виявилася під час будівництва соціалізму в нашій країні. В період розвинутого соціалістичного суспільства роль і значення Комуністичної партії, яка стала авангардом усього народу, зростають. Це зумовлено ускладненням завдань, що постають перед нею, розширенням масштабів її керівної діяльності. Всенародне визнання керівної ролі партії дістало законодавче закріплення в новій Конституції СРСР. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій,— говорить в ній,— є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народам»⁴⁸.

Положення про керівну роль партії В. І. Ленін відстоював і розвивав у гострій боротьбі з «економістами», а пізніше з меншовиками, ліквідаторами, троцькістами, анархосиндикалістами. В наш час це питання перетворилося на вузловий пункт боротьби між послідовними марксистами-ленінцями і представниками різноманітних форм ревізіонізму. Воно стало одним з корінних питань революційного руху, будівництва соціалізму й комунізму. Всесвітньо-історичний досвід показує, що керівна роль марксистсько-ленінської партії є загальною закономірністю будівництва нового суспільства. Там же, де ця роль ослаблюється, там неминуче справа обертається тяжкими потрясіннями і випробуваннями для всіх трудящих. Про це, зокрема, свідчать уроки кризового розвитку в Чехословаччині наприкінці 60-х та в Польщі на початку 80-х років.

Як тільки праця «Що робити?» вийшла з друку, вона відразу ж була направлена співробітниками «Искры» в Росію. Переправляли її через Східну Пруссію, Австро-Угорщину, Скандинавію, Єгипет. Завдяки наполегливості і винахідливості всіх, хто займався транспортуванням книги, її перші примірники вже в другій половині березня 1902 р. надійшли в місцеві партійні організації, де були зустрінуті з величезним інтересом. Показово, що вже наприкінці березня особливий відділ департаменту поліції звертав увагу підпорядкованих йому установ на появу праці «Що робити?», яка викликала «велику сенсацію». Навіть сам міністр внутрішніх справ побажав ознайомитися з нею⁴⁹. В 1902—1903 рр. жандарми знаходили «Що робити?» при обшуках і арештах у Москві, Петербурзі, Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові, Юзівці, Севастополі, Новгороді, Казані та інших містах. За ці два роки поліції вдалося вилучити 670 її примірників⁵⁰, у тому чис-

⁴⁷ Ленін В. І. Що робити? — Повне зібр. творів, т. 6, с. 49.

⁴⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977, с. 7.

⁴⁹ Див.: Красный архив, 1941, № 1, с. 11—21; Вопр. истории, 1971, № 4, с. 129.

⁵⁰ Волкова Е. Ее ждали в России. — В мире книг, 1977, № 4, с. 78.

лі на Україні — більше 160⁵¹. Та, незважаючи на це, книга доходила до робітничих мас. Тільки Київський комітет розповсюдив у 1902 р. 150 її примірників⁵². М. О. Сільвін, який разом з І. І. Радченком розповсюджував цю працю, писав: «Інтерес до неї всюди був величезний, і ми не могли задовольнити попиту на неї»⁵³.

На час II з'їзду РСДРП російські соціал-демократи були вже добре обізнані з ленінською працею і в більшості своїй поділяли погляди автора. Основні ідеї книги «Що робити?» були покладені в основу рішень цього з'їзду, який закріпив перемогу ленінізму в робітничому русі країни.

Ідеї праці «Що робити?», сама методологія підходу до розв'язання актуальних завдань революційного руху, ленінські положення і висновки, що містяться в ній, не втратили свого значення і в наш час. «Що робити?» — одна з найпоширеніших у світі книг.

Всесвітньо-історичне значення цієї праці полягає в тому, що в ній В. І. Ленін, розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, заклав основи вчення про пролетарську партію нового типу, всебічно розкрив ідейні джерела опортунізму в РСДРП, які полягали у схилянні перед стихійністю робітничого руху. На основі глибоких узагальнень діяльності «Искры» та іскрівських організацій, досвіду робітничого та соціал-демократичного руху Німеччини, Англії, Франції та інших країн В. І. Ленін розробив найважливіші питання ідеології і політики партії, її програми, визначив тактичні та організаційні принципи, які лежать нині в основі діяльності КПРС, усіх братніх комуністичних і робітничих партій.

Н. А. Скрипник

В БОРЬБЕ ЗА ПАРТИЮ НОВОГО ТИПА

(К 80-летию выхода в свет книги В. И. Ленина «Что делать?»)

Резюме

В статье показано огромное значение книги «Что делать?» в обосновании ленинского учения о революционной марксистской партии нового типа, в раскрытии идейных источников оппортунизма в российском социал-демократическом движении, а также в разработке важнейших вопросов идеологии и политики РСДРП, ее программных, тактических и организационных принципов.

⁵¹ Див.: Твори В. І. Леніна на Україні, с. 56—93.

⁵² Див.: Там же, с. 77.

⁵³ Сильвин М. А. В. И. Ленин в период зарождения партии. Л., 1958, с. 259.

Проти буржуазної фальсифікації історії

Ю. І. ШАПОВАЛ (Київ)

ВИКРИТТЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ БУРЖУАЗНОЮ ІСТОРІОГРАФІЄЮ ФРН ЛЕНІНСЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО КЕРІВНУ РОЛЬ КПРС У БУДІВНИЦТВІ НОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Вчення про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії перебуває в центрі сучасного ідеологічного двобою між марксистами-ленінцями і антикомуністами всіх мастей. І це не випадково. «Недаром вороги соціалізму,— зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв,— першою мішенню своїх нападок обирають завжди саме комуністичну партію. ...Недаром вони пускають в оборот «теорії», за якими партія повинна «відокремити себе» від керівництва розвитком суспільства в галузі економіки, державного життя, культури і так далі. Таке становище, звичайно, було б дуже зручне для тих, хто мріє повернути розвиток в усіх цих галузях назад — у напрямі капіталізму»¹.

Значну активність у підривних, антикомуністичних діях виявляють «радянологи» ФРН — другий за розміром та впливом у капіталістичному світі загін буржуазної «радянології». В цілому вони переслідують ті самі цілі, що й їх англо-американські колеги. Розгалужена мережа ідеологічних закладів ставить за мету дискредитувати марксистсько-ленінське вчення, фальсифікувати історію та політику КПРС, підірвати її керівну роль у суспільстві.

У сучасному антикомунізмі західнонімецькі «радянологи» займають особливе місце. Саме вони свого часу стояли біля джерел «радянології» (перший міжнародний «радянологічний» конгрес відбувся в 1956 р. у західнонімецькому місті Мюнстерейфелі), а зараз вважаються на Заході одними з провідних її теоретиків. Не випадково генезис багатьох реакційних «наукових» концепцій пов'язаний з західнонімецьким антикомунізмом. В буржуазній історіографії ФРН яскраво виявляється і така характерна риса антикомунізму останніх років, як силкування знайти більш витончені методи фальсифікації², використати у своїх класових розрахунках авторитет науки, надати своїм догмам наукоподібної, навіть «енциклопедичної» форми. Саме в Західній Німеччині в 1958 р. було видано перший «Довідник по світовому комунізму»³, а в 1966—1972 рр.— шеститомник «Радянська система і демократичне суспільство. Порівняльна енциклопедія»⁴, який згодом був перекладений на інші мови.

З особливою пристрасстю західнонімецька «радянологія», на розвиток якої великою мірою впливають мілітаризм і реваншизм, спрямовує отруйне вістря своїх концепцій проти ленінської партії, її ідейних основ. Ось чому в умовах загострення сучасного ідейного

¹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 313.

² Gerns W. Krise der bürgerlichen Ideologie und ideologischer Kampf in der BRD. Berlin, 1976, S. 30.

³ Handbuch des Weltkommunismus. Freiburg—München, 1958.

⁴ Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie. Freiburg—Basel—Wien, 1966—1972. 6 B-de.

протиборства викриття реакційної суті й наукової неспроможності цих концепцій має велике політичне значення і цілком відповідає вимозі XXVI з'їзду КПРС про необхідність послідовної критики антикомунізму, буржуазних та ревізійністських концепцій суспільного розвитку, викриття фальсифікаторів марксизму-ленізму⁵.

Вихідним положенням «теоретичних» спекуляцій буржуазної історіографії ФРН навколо ленінського вчення про партію є заперечення ленінізму як дальшого закономірного розвитку марксизму. Для «доведення» цього всіляко фальсифікуються погляди класиків марксизму-ленінізму, наводяться окремі, вихоплені з контексту, цитати їх творів. Буржуазні автори намагаються нав'язати західному читачеві думку про те, ніби ідеї В. І. Леніна про роль Комуністичної партії в боротьбі робітничого класу за диктатуру пролетаріату, за побудову соціалізму й комунізму «суперечать» марксизмові. Зокрема, Х. Зонн-таг, В. Леонхард, К. фон Байме, К. Вестен та ін. твердять, що К. Маркс і Ф. Енгельс ототожнювали партію з усім пролетаріатом і «ніколи не говорили про керівну роль Комуністичної партії»⁶. Ось що пише, наприклад, професор Фрайбурзького університету В. Єгер: «Ленінська доктрина партії була далекою від Марксового розуміння представництва інтересів робітничого класу...»⁷. Політична спрямованість концепцій «радянологів» цілком очевидна. Їх суть полягає у спробах заперечити марксистсько-ленінське вчення про керівну роль партії, а тим самим й ідейно обеззброїти робітничий клас.

Однак усі ці спроби приречені на провал. Історичні факти переконливо свідчать, що ленінське вчення про партію, і ленінізм в цілому, виникло і розвивалось як пряме продовження вчення К. Маркса і Ф. Енгельса. Головне в марксизмі — з'ясування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату як творця соціалістичного суспільства, а виконати цю роль він може, «...тільки організувавшись в особливу політичну партію, яка протистоїть усім старим партіям, створеним імушними класами»⁸. Основоположники наукового комунізму вбачали в такій партії авангард пролетарського руху, який визначає завдання й перспективи боротьби, і передову організовану силу, здатну стояти на рівні наукового розуміння суспільного прогресу. Соціалізм, підкреслював свого часу К. Маркс, «...може здійснитися тільки внаслідок революційної дії класу виробників,— або пролетаріату,— організованого в самостійну політичну партію»⁹.

Як видно з цього, засновники марксизму ніколи не ототожнювали партію і клас, і це цілком закономірно. Бо якщо б навіть теоретично визнати необхідність злиття партії і класу, то цим самим втрачався б сенс самої постановки питання про їх співвідношення, заперечувалася б необхідність пролетарської партії. А оскільки свідомо на соціалістичну революцію спочатку завжди піднімається лише передова частина робітників, то концепція «партія — клас» прирікала б робітничий клас на нескінченне чекання того, коли весь пролетаріат, або принаймні його більшість, усвідомить необхідність революції. Зрозуміло, що саме таке становище цілком задовольняло б буржуазію та її ідеологів — противників революційного перетворення світу.

⁵ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 172.

⁶ Sonntag H. R. Marx und Lenin, Bochum, 1968, S. 142, 149; Sowjetsystem..., Bd. 2, S. 787; Leonhard W. Die Dreispaltung des Marxismus. Düsseldorf—Wien, 1970, S. 37, 38, 82; derselbe. Was ist Kommunismus? München, 1976, S. 28; Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1970, № 2, S. 7, 17.

⁷ Oberndörfer D., Jäger W. Marx — Lenin — Mao. Stuttgart — Berlin — Köln—Main, 1975, 2. Aufl., S. 73.

⁸ Маркс К.; Енгельс Ф. Резолюції Загального конгресу, що відбувся в Гаазі 2—7 вересня 1872 року.— Твори, т. 18, с. 140.

⁹ Маркс К. Вступ до Програми Французької робітничої партії.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 237.

Слід підкреслити також, що «радянологічні» інтерпретації поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса на партію і робітничий клас спростовуються й історією їх боротьби за формування політичних організацій останнього. Першою такою організацією став «Союз комуністів» (1847—1852 рр.). За ленінським визначенням, він був «...хоча невеликою, але справді пролетарською партією...»¹⁰. Основоположники наукового комунізму розробили основні принципи її діяльності, які були розвинуті й лягли в основу програмних документів і «Тимчасового статуту» I Інтернаціоналу (1864—1872 рр.) — міжнародної організації робітничого класу, що відіграла велику роль у створенні пролетарських партій різних країн. Підбиваючи підсумки свого і Марксового досвіду й нібито передбачаючи у майбутньому можливість перекручення ворогами їх позицій в питанні про роль партії, Ф. Енгельс у 1889 р. писав: «Для того щоб пролетаріат у вирішальний момент був достатньо сильний і міг перемогти, необхідно — Маркс і я відстоювали цю позицію з 1847 р., — щоб він утворив особливу партію, яка була б відокремлена від усіх інших і протистояла б їм, усвідомлювала б себе як класова партія»¹¹. Таким чином, К. Маркс і Ф. Енгельс не тільки науково обґрунтували необхідність бойової пролетарської партії та її керівну роль, а й послідовно боролися за створення такої організації.

Творчо розвиваючи настанови основоположників марксизму й узагальнюючи досвід російського та світового робітничого руху, В. І. Ленін переконливо довів, що в епоху імперіалізму і пролетарських революцій робітничому класові потрібен новий тип партії, справді революційної, справді марксистської, яка б докорінно відрізнялася від реформістських партій II Інтернаціоналу. Створення й загартування такої партії — партії більшовиків — стало справою всього життя вождя трудящих. Саме в ленінському вченні про партію ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса дістали своє логічне продовження, а їх досвід організації пролетарської партії був тим здобутком, з якого починалося створення більшовицької партії. «Ми, — зазначав Володимир Ілліч, — стоїмо цілком на ґрунті теорії Маркса. ...Вона вияснила справжнє завдання революційної соціалістичної партії: не вигадкування планів перебудови суспільства, не проповідь капіталістам та їх прихвосням про поліпшення становища робітників, не влаштування змов, а *організацію класової боротьби пролетаріату і керівництво цією боротьбою, кінцева мета якої — завоювання політичної влади пролетаріатом і організація соціалістичного суспільства*»¹². Як бачимо, вчення В. І. Леніна про партію діаметрально протилежне не марксизмові, а його фальсифікаторським тлумаченням.

У світлі наведених вище положень виявляється повна наукова неспроможність і версій «радянологів» щодо джерел ленінського вчення про партію. Згідно з однією з таких версій коріння більшовизму слід шукати ніби в «якобінських традиціях» і навіть у Гегеля¹³. Однак домінуючою у західнонімецьких буржуазних авторів була й лишається теза, за якою цими «джерелами» є погляди ідеологів російського народництва¹⁴.

Безперечно, в обох випадках має місце перекручення історичної правди.

¹⁰ Ленін В. І. Август Бебель. — Повне збір. творів, т. 23, с. 351.

¹¹ Маркс К., Енгельс Ф. Лист Герсону Тріру в Копенгаген, 18 грудня 1889 р. — Твори, т. 37, с. 260.

¹² Ленін В. І. Наша програма. — Повне збір. творів, т. 4, с. 174—175.

¹³ Konstanten und Abweichungen im Weltkommunismus. Bonn, 1975, S. 28; Von Borcke A. Die Ursprünge des Bolschewismus. München, 1977, S. 489.

¹⁴ Von Rauch G. Geschichte der Sowjetunion. Stuttgart, 1969, S. 16; Oberndörfer D., Jäger W. Marx — Lenin — Mao, S. 90—91; Löwenstein J. Marx contra Marxismus. Tübingen, 1976. 2 Aufl., S. 181.

Радянська історіографія дала переконливу відсіч подібним вигадкам¹⁵. Єдиним джерелом вчення В. І. Леніна про партію був марксизм. Відомо й те, що саме Володимир Ілліч вів послідовну боротьбу проти народництва і завершив його повний ідейний розгром. Робота В. І. Леніна по викриттю дрібнобуржуазного народницького соціалізму, боротьба з ревізіонізмом підготували ідейно-теоретичну основу для створення революційної марксистської партії в Росії.

Дуже показовим є те, що постулат відносно народницьких «джерел» ленінського вчення про партію, який панує у буржуазній історіографії ФРН, викликає скептичне ставлення, а подекуди й нищівну критику навіть з боку деяких представників англо-американської «радянології». Так, історик А. Уайлдмен (США), полемізуючи з західнонімецьким професором університету у Франкфурті-на-Майні І. Фечером, пише, що «В. І. Ленін був безжалісним противником усяких народницьких доктрин, і більш розумно розглядати його як гнучкого марксиста, ніж прихованого народника»¹⁶.

Багато зусиль докладають у ФРН представники буржуазної «науки» про комунізм також для перекручення ленінських положень про взаємовідносини партії і робітничого класу. При цьому ідеї В. І. Леніна щодо необхідності партії, її керівної ролі «інтерпретуються» як недовіря робітничому класові, його підміну «елітарною партією професіональних революціонерів» (Г. Барч, Й.-М. Бохенський, А. фон Борке, І. Фечер та ін.)¹⁷. «Партія Леніна, — безапеляційно проголошує Б. Левицький, — ніколи не була пролетарською партією...»¹⁸.

Навряд чи можна назвати всі ці твердження оригінальними. Свого часу, в ході боротьби з меншовиками, троцькістами та іншими опортуністами, які теж намагалися протиставити більшовицьку партію робітничому рухові, вони були нищівно викриті В. І. Леніним. Йому, як К. Марксу і Ф. Енгельсу, глибоко чуже було це протиставлення. Володимир Ілліч, як і його великі попередники, завжди виходив з того, що пролетаріат зможе виконати свою історичну місію лише під керівництвом Комуністичної партії. В. І. Ленін розглядав партію як передовий, найбільш свідомий загін робітничого класу, вищу форму його класової організації. Головне завдання партії вождь світового пролетаріату вбачав у з'єднанні робітничого руху з науковим соціалізмом. У розв'язанні саме цього завдання полягало одне з основних покликань партії нового типу, що становило її корінну відмінність від усіх політичних організацій робітничого класу, які існували раніше.

В. І. Ленін послідовно відстоював пролетарський характер партії, її постійний зв'язок з масами. Він неодноразово вказував на необхідність «...добитися того, щоб партія стала авангардом революційного пролетаріату, не відходячи від мас, а дедалі більше зближаючись з ними, підносячи їх до революційної свідомості і революційної боротьби...»¹⁹.

Більшовицька партія завжди додержувалася цих ленінських настанов. Хоча в умовах самодержавного режиму її ядро складалося пе-

¹⁵ Костин А. Ф. Ленинская концепция истории создания РСДРП и ее буржуазные критики. М., 1973; Салов В. И. Историзм и современная буржуазная историография. М., 1977, с. 186—188; Критика современных буржуазных и реформистских фальсификаторов марксизма-ленинизма. М., 1980, с. 196—217 та ін.

¹⁶ Игрицкий Ю. И. Еще одно свидетельство идейного бесплодия антикоммунизма. — Вопросы истории КПСС, 1975, № 6, с. 100.

¹⁷ Bartsch G. Die Hauptströmungen des europäischen Kommunismus. Laatzon — Hannover, 1971, S. 31; Böchenski J.-M. Marxismus-Leninismus. Wissenschaft oder Glaube. München—Wien, 1975. 4 Aufl., S. 114, 115; Fetscher I. Marxistische Porträts. Stuttgart — Bad Cannstatt, 1975. Bd. 1, S. 160—161; Von Borcke A. Die Ursprünge des Bolschewismus, S. 438, 478.

¹⁸ Lewytskij B. Die Kommunistische Partei der Sowjetunion. Porträt eines Ordens. Stuttgart, 1967, S. 17.

¹⁹ Ленін В. І. Замітки публіциста. — Повне зібр. творів, т. 44, с. 404.

реважно з професіональних революціонерів, які діяли конспіративно і в глибокому підпіллі, вона, однак, не втрачала постійного міцного зв'язку з трудящими. Свій авторитет і вплив у російському революційному русі більшовики заслужили насамперед авангардною роллю, наполегливою, неустанною працею саме в пролетарському середовищі. Залучаючи до своїх лав найкращих представників усіх верств трудящих, партія постійно турбувалася про робітниче поповнення. Відомо, що ще під час роботи у марксистських гуртках і в період діяльності петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» В. І. Ленін приділяв величезну увагу цьому питанню. За відносно невеликий період у ленінських гуртках Петербурга було виховано цілу плеяду передових робітників-революціонерів, які згодом відіграли визначну роль у створенні та зміцненні більшовицької партії. Характеризуючи місце і значення в історії нашої партії перших робітників-марксистів, Володимир Ілліч у статті-некролозі «Іван Васильович Бабушкін» підкреслював, що «тільки завдяки діяльності *таких* передовиків, тільки завдяки їх підтримці, РСДРП виросла... в партію, яка *нерозривно злилася з пролетаріатом...*»²⁰.

Згуртовуючи в ході розвитку революції навколо себе трудящі маси, партія швидко зростала кількісно. «Навесні 1905 р.,— писав В. І. Ленін,— наша партія була союзом підпільних гуртків; восени вона стала партією *мільйонів* пролетаріату»²¹. Переконливо спростовують твердження буржуазних авторів про «елітарний» характер ленінської партії і факти, що свідчать про посилення впливу більшовиків напередодні Великого Жовтня. За невеликий період, з лютого по жовтень, число членів партії збільшилося в 15 разів—з близько 24 тис. до близько 350 тис., причому до 60% її членів становили робітники²². «За нами,— підкреслював Володимир Ілліч,— *більшість класу, авангарду революції... За нами більшість народу... За нами вигода становища партії, яка твердо знає свій шлях...*»²³.

І в умовах розвинутого соціалізму, ставши партією всього радянського народу, Комуністична партія—у повній відповідності з ленінським вченням—не втрачає свого класового характеру. За своєю природою вона була і лишається партією робітничого класу. «На досвіді нашої країни,—відзначалося в постанові ЦК КПРС,—було переконливо продемонстровано істинність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, який веде Комуністична партія, здатний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за повалення іґа капіталу, в ході самого повалення, в боротьбі за утримання і зміцнення перемоги, в справі створення нового суспільного ладу»²⁴.

В останні роки на сторінках «радянологічних» видань дедалі частіше можна зустріти вимушені визнання величезного значення ленінізму і ленінського вчення про партію для сучасного світу. Так, І. Фечер пише: «Ніхто не може зрозуміти двадцять століття, не вивчаючи праць Леніна...»²⁵. На думку історика О. Швана, «найважливішим внеском Леніна в історію марксизму є ...теоретичне обґрунтування місця і завдань партії як революційної організації та послідовне втілення цієї концепції партії у практику»²⁶. Подібні висловлю-

²⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 20, с. 75.

²¹ Ленін В. І. Про деякі риси сучасного розпаду.— Повне збір. творів, т. 17, с. 136.

²² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. В 6-ти т. К., 1968. Т. 3, кн. 1, с. 233.

²³ Ленін В. І. Марксизм і повстання. Лист Центральному Комітетові РСДРП(б).— Повне збір. творів, т. 34, с. 231.

²⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції: Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 5.

²⁵ Fetscher I. Marxistische Porträts, Bd. 1, S. 153.

²⁶ Oberndörfer D., Jäger W. Marx—Lenin—Mao, S. 93.

вання насамперед слід розглядати як пошуки антикомунізмом більш гнучкої тактики, намагання його ідеологів підкреслити свою «об'єктивність», за якою стоять цілком певні політичні розрахунки. Справді, «радянологів», у тому числі західнонімецьких, не може не лякати неухильне зростання революціонізуючого впливу ленінських ідей та історичного досвіду КПРС серед трудящих країн капіталу. Ось чому, ніби зовні віддаючи належне ленінізму, вони беруть під особливий обстріл саме питання про загальнозначущий, інтернаціональний характер вчення В. І. Леніна про партію. В кінцевому підсумку їх концепції спрямовані на те, щоб оголосити ленінські ідеї про керівну роль партії «застарілими», прив'язати їх лише до «специфічних російських умов». Якраз таку думку проводить, наприклад, професор Клаус Вестен. Узагальнення, перенесення цих ідей на інші соціалістичні країни він заперечує, оголошує «догматизацією марксизму»²⁷.

Використовуючи заявлений фальсифікаторський прийом — протиставлення розвинутої у промисловому відношенні Західної Європи відсталій і нібито недозрілій для пролетарської революції Росії,— ідеологи буржуазії твердять, що положення В. І. Леніна про керівну роль партії не мають універсального значення й у крашому разі стосуються промислово «відсталіх» країн. Для індустриально ж розвинутих держав ці положення, мовляв, не підходять. «Фактично,— пише І. Фечер,— ленінська концепція партії та його інтерпретація «диктатури пролетаріату...» стали прикладом для численних революційних рухів третього світу»²⁸. Такі твердження свідчать про силкування антикомуністів розчленувати марксизм на різні національні та «регіональні» варіанти, локалізувати ленінізм історично й географічно.

Досвід світового розвитку, спростовуючи фальсифікаторські версії «радянологів», переконливо довів, що революційна діяльність партії комуністів, її керівна роль у процесі суспільних перетворень є найважливішою закономірністю переходу від капіталізму до соціалізму. Соціалізм живий, творчий створюється самими народними масами. Разом з тим це — результат не стихійних дій, а цілеспрямованих, організованих зусиль трудящих під керівництвом марксистсько-ленінської партії. Саме партія, яка об'єднує у своїх лавах представників найбільш передового, революційного класу епохи, всіх трудящих і володіє знанням законів розвитку суспільства, здатна забезпечити єдино правильне керівництво всією роботою по будівництву комунізму. Саме така партія становить найвищу форму вияву класової свідомості в революційному перетворенні суспільства на комуністичних засадах. «Тільки політичний авангард народу — Комуністична партія,— підкреслював товариш Л. І. Брежнев,— здатний послідовно і цілеспрямовано об'єднувати зусилля мільйонів людей на вирішення завдань створення нового суспільства, надати всій цій гігантській роботі науково обгрунтованого і планомірного характеру»²⁹.

Отже, всебічне керівництво робітничим класом, трудящими масами з боку Комуністичної партії — об'єктивна закономірність розвитку суспільства, яке стало на шлях соціалістичного будівництва. І справа не в рівні індустриального розвитку даної країни, а в специфіці самого процесу переходу від капіталізму до соціалізму. Все це свідчить про наукову неспроможність тверджень буржуазної історіографії щодо «застарілості» ленінського вчення про партію.

Ленінське вчення про партію, як і ленінізм у цілому, відбиває загальні закономірності суспільного розвитку в нову історичну епоху.

²⁷ Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1970, № 2, S. 7, 17.

²⁸ Fetscher I. Einleitung.— In: W. I. Lenin. Theorie. Ökonomie. Politik. Stuttgart, 1974, S. 2; derselbe. Marxistische Porträts, Bd. 1, S. 156—157.

²⁹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті, т. 2, с. 174.

Саме цим зумовлюється міжнародне значення цього вчення, яке втілюється в життя з урахуванням специфічних особливостей тієї чи іншої країни. Цілком закономірним є те, що марксистсько-ленінське положення про керівну роль Комуністичної партії в побудові нового суспільного ладу зафіксовано в конституціях соціалістичних держав, у програмних документах світового комуністичного і робітничого руху, програмах і статутах братніх партій, в рішеннях їх з'їздів. Закріплення ленінських принципів діяльності партії нового типу у всесвітньому масштабі повністю підтвердило думку В. І. Леніна про те, що досвід революційних перетворень в нашій країні під керівництвом партії має «...не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення»³⁰. Правильність цього висновку стала особливо очевидною після того, як аналогічні радянським завдання революційних перетворень почали розв'язувати марксистсько-ленінські партії Європи, Азії й Америки. «Нема жодної комуністичної і робітничої партії,— підкреслював перший секретар ЦК УСРП Я. Кадар,— історія якої не була б нерозривно пов'язана з історією Комуністичної партії Радянського Союзу, з виникненням ленінізму, діяльністю Леніна, який розробив ідеологічні й організаційні основи революційної партії сучасного робітничого класу, партії нового типу»³¹.

Національний комітет Компартії США у своїй заяві «Про 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» зазначав: «Наш досвід допоміг нам засвоїти той урок, що революційна партія соціалізму може будуватися тільки на ленінських принципах. Ці принципи сьогодні не менш правильні для нашої партії, для всіх інших комуністичних партій, ніж це було у царській Росії за життя Леніна»³².

Перед лицем незаперечних фактів, краху застарілих антикомуністичних догм «радянологія» гарячково намагається поновити свій ідейний арсенал, вишукати нові «аргументи» для фальсифікації ленінізму. Одним з таких «аргументів» стали посилення захисників капіталізму на самого... В. І. Леніна. Зокрема, співробітник Федерального інституту східних і міжнародних наукових досліджень Астрід фон Борке заявляє, що ленінські положення про керівну роль партії стосувалися виключно періоду підготовки соціалістичної революції, умов нелегальної роботи і що тепер ці положення, нібито всупереч В. І. Леніну, використовуються «для того, щоб обґрунтувати... домагання партії на владу»³³. За цими міркуваннями неважко побачити спроби довести уявну «суперечність» між ленінським ученням про керівну діяльність партії і сучасною практикою КПРС, зростанням її ролі в суспільстві на етапі розвинутого соціалізму. Цей процес буржуазна історіографія ФРН, як правило, пов'язує з міфічним «суб'єктивним наміром» партії ще більше зміцнити позицію для свого «одноосібного панування», з посиленням «влади» партійного апарату (К. Вестен, Б. Майснер, Г. Вагенленер та ін.)³⁴.

І знову історична правда спростовує вигадки «радянологів». Із творів В. І. Леніна з усією виразністю випливає, що він завжди, як і К. Маркс і Ф. Енгельс, виходив з того, що підвищення керівної ролі партії — закономірність, яка має силу на всіх етапах її діяльності.

³⁰ Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі.— Повне зібр. творів, т. 41, с. 3.

³¹ Международное Совецание коммунистических и рабочих партий. Москва — Прага, 1969, с. 423.

³² Интернациональное значение ленинских принципов партийного строительства. Москва — Прага, 1973, с. 348.

³³ Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1973, № 59, S. 30.

³⁴ Westen K. Die KPdSU und der Sowjetstaat. Köln, 1968, S. 80; Sowjet-system., Bd. 3, S. 981; 60 Jahre Sowjet-Russland. Hannover, 1977, S. 11; Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1978, № 5, S. 18; Osteuropa, 1978, № 9, S. 780—793.

«Ми,— вказував Володимир Іллєч ще в 1905 р.,— боремось за соціалізм, тобто за повне визволення трудящих від усякого, не тільки політичного, але й економічного гноблення. Ми об'єднуємо у своїй партії тільки тих, хто визнає цю велику мету і ні на хвилину не забуває про підготовку сил до її досягнення»³⁵.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції ленінське вчення про партію дістало дальший розвиток. І це не було випадковістю, цього вимагав сам хід суспільного розвитку. Так, якщо до революції діяльність партії спрямовувалася на те, щоб забезпечити створення політичної армії соціалістичної революції та перемогу диктатури пролетаріату, то після завоювання влади партійне керівництво стає значно ширшим за обсягом і складнішим за змістом. Взявши владу, партія здійснює керівництво соціалістичною державою, господарським і культурним будівництвом у ній, всім процесом створення нових суспільних відносин. Водночас зростають й інтернаціональні завдання партії, які визначаються її стратегічною лінією: досягти максимуму можливого в одній країні для розвитку революції в інших країнах. Ці завдання розв'язує партія не шляхом «експорту» революції, а з допомогою успішного будівництва нового суспільства, вмілого використання переваг соціалізму над капіталізмом.

Вірність ленінським ідеям забезпечила нашій партії високу боєздатність, надала їй могутньої організуючої та мобілізуючої сили. Під керівництвом партії Леніна радянський народ успішно розв'язав найголовніше і найскладніше завдання соціалістичної революції — будівниче. В короткі історичні строки було реалізовано геніальний ленінський план будівництва соціалізму. Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя вчення В. І. Леніна стала побудова зрілого соціалізму.

Саме дальший розвиток зрілого соціалістичного суспільства відображає поступальний рух радянського народу до комунізму. Цей складний процес охоплює не тільки економіку, а й усі сфери життя. Одним з головних завдань на даному етапі є насамперед максимальне виявлення закладених у суспільстві можливостей для його гармонійного і рівномірного розвитку. Ключем же до розв'язання цього завдання служить правильне функціонування радянської політичної системи, багатогранна діяльність Комуністичної партії, яка спирається на дані науки та багатий практичний досвід. Отже, запорукою суспільного прогресу є не «звуження» сфери впливу партії, а, навпаки, всебічне підвищення її керівної ролі. У Програмі партії обґрунтовано цей процес сукупністю таких об'єктивних факторів: зростанням масштабів і складності завдань комуністичного будівництва; піднесенням творчої активності мас, залученням нових мільйонів трудящих до управління державними справами і виробництвом; дальшим розвитком соціалістичної демократії, підвищенням ролі громадських організацій, розширенням прав союзних республік і місцевих організацій; зростаючим значенням теорії наукового комунізму, її творчого розвитку і пропаганди, необхідністю посилення комуністичного виховання трудящих і боротьби за подолання пережитків минулого в свідомості людей³⁶. Поряд з указаними факторами, що впливають із закономірностей розвинутого соціалізму, підвищення ролі КПРС зумовлюється і причинами міжнародного характеру.

Отже, зростання керівної ролі Комуністичної партії — закономірність, яка діє на всіх етапах суспільного розвитку і на повну силу виявляється в умовах зрілого соціалізму. Виступаючи на XXVI з'їзді КПРС, товариш Л. І. Брежнев зазначав: «На XXV з'їзді було зроблено висновок, про те, що в період розвинутого соціалізму роль партії

³⁵ Ленін В. І. Невдала провокація.— Повне зібр. творів, т. 12, с. 101.

³⁶ Див.: Програма КПРС. К., 1977, с. 121.

в житті суспільства зростає. Минуле п'ятиріччя показало: висновок цей безумовно правильний. Саме тепер, у світлі вражаючих досягнень радянського народу, ще глибше сприймається відома ленінська формула: «партія — розум, честь і совість нашої епохи»³⁷.

Критичний аналіз концепцій сучасної буржуазної історіографії ФРН, зокрема щодо ленінського вчення про Комуністичну партію, її керівну роль, переконливо доводить їх повну наукову неспроможність. Класова позиція змушує «радянологів», як ідейних захисників історично безперспективного суспільного ладу, вдаватися до методу фальсифікації, виводить їх «дослідження» за межі науки, перетворюючи тим самим буржуазну історіографію у знаряддя антикомунізму і антирадянщини. Справедливість цього висновку підтверджується й аналізом тих «рекомендацій» та «прогнозів» відносно перспектив розвитку КПРС і Радянської держави, які майже завжди можна знайти у «працях» західнонімецьких авторів, присвячених тим чи іншим аспектам ленінського вчення про партію. Суть цих «рекомендацій», як правило, зводиться до необхідності усунення КПРС від влади, що, мовляв, сприяло б демократизації СРСР, його політичної системи³⁸. У зв'язку з цим слід згадати слова англійського історика О. Верта про те, що західна «радянологія» — це «в основному гадання, і часто дуже приблизне гадання, яким займаються люди, що не мають безпосереднього контакту ні з Росією, ні з російським життям»³⁹. А ось що писав західнонімецький «радянолог» К. Гастайгер: «Політична ситуація в Радянському Союзі дає мало підстав для оптимізму. Шанси будь-якого виду всеохоплюючих реформ у недалекому майбутньому надто ілюзорні»⁴⁰.

Безумовно, не оптимізм, а жах породжують у наших ідейних ворогів невпинний соціально-політичний розвиток СРСР, багатогранна революційно-перетворююча діяльність КПРС, яка на практиці підтверджує наукову правоту і життєвість ідей В. І. Леніна. Саме це викликає люту у буржуазних «радянологів». Тому вони не шкодують зусиль в нападках на ленінізм, ленінське вчення про керівну роль Комуністичної партії. Але марні всілякі їх спроби і намагання. Життя приносить нові й нові докази непереможності цього вчення, яке є могутньою ідейною зброєю комуністів в їх складній і благородній справі — побудові нового суспільства.

Ю. И. Шаповал

РАЗОБЛАЧЕНИЕ ФАЛЬСИФИКАЦИЙ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИЕЙ ФРГ ЛЕНИНСКОГО УЧЕНИЯ О РУКОВОДЯЩЕЙ РОЛИ КПСС В СТРОИТЕЛЬСТВЕ НОВОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье разоблачается несостоятельность попыток западногерманской буржуазной историографии фальсифицировать ленинское учение о руководящей и направляющей роли Коммунистической партии в строительстве социализма и коммунизма, подчеркивается великая жизненная сила и непреходящее значение этого исторического учения как мощного идейного оружия коммунистов в их борьбе за революционное преобразование мира.

³⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 81.

³⁸ Lewyitzkyj B. Die Kommunistische Partei der Sowjetunion, S. 253; Konstanten und Abweichungen im Weltkommunismus, S. 51; Osteuropa, 1978, № 1, S. 48.

³⁹ Салов В. И. Историзм и современная буржуазная историография, с. 204.

⁴⁰ Osteuropa, 1969, № 9, S. 657.

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ НА СТОРІНКАХ «ПРОБЛЕМ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА»

С. В. ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ), В. К. МОРОЗ (Львів)

Велику увагу Комуністична партія Радянського Союзу приділяє творчому дослідженню багатьох проблем історії зарубіжних народів, зокрема, науковому узагальненню досвіду становлення і розвитку світової соціалістичної системи — провідної сили світового революційного процесу. Певних успіхів у розробці цих важливих напрямів вітчизняної науки досягли у роки десятої п'ятирічки історики-славісти Української РСР¹. Понад 130 істориків республіки успішно працюють над вивченням історичного минулого і сучасного етапу соціалістичного розвитку зарубіжних слов'янських країн, їх інтернаціональних зв'язків і всебічного співробітництва з Радянським Союзом².

Значну роль у висвітленні актуальних питань славістики відіграє республіканський міжвідомчий науковий збірник «Проблеми слов'янознавства», що видається з 1970 р. видавництвом при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа»³. Його поява сприяла об'єднанню творчих зусиль істориків-славістів, що працюють в УРСР, активізації досліджень проблем історії південних і західних слов'ян, сучасного соціалістичного розвитку зарубіжних слов'янських країн і народів, їх історичних зв'язків й співробітництва.

Редакційна колегія збірника чітко дотримується принципу чергування випусків, які торкаються, в одному випадку, питань історії, а в іншому — літератури, мови та культури зарубіжних слов'янських народів. Усього за 1970—1980 рр. видано 22 випуски збірника, половина з них присвячена історичним дослідженням. Метою нашого наукового огляду є проблемний аналіз саме такого роду публікацій у «Проблемах слов'янознавства», що з'явилися у період між XXV і XXVI з'їздами КПРС. За цей час у п'яти номерах збірника, присвячених історії слов'янських народів, було опубліковано 88 статей та повідомлень.

Завдяки зусиллям редколегії збірника, до складу якої поряд з фахівцями з літератури, мови та культури зарубіжних слов'янських народів входять відомі історики-славісти з таких провідних центрів слов'янознавства, як Київський, Львівський, Ужгородський та Чернівецький держуніверситети, останнім часом значно розширилася географія авторів. Так, до виступів на сторінках розглядуваних нами номерів збірника було залучено близько 70 авторів з 20 міст Радянського Союзу. Найбільшу кількість публікацій (понад 40) підготували автори з Львова — викладачі держуніверситету та деяких інших вузів міста, а також наукові співробітники Інституту суспільних наук АН УРСР. 8 матеріалів опублікували на сторінках збірника науковці Києва, по 5 статей — вчені з Москви, Ужгорода, Луцька тощо. Всі статті написані кваліфікованими авторами, переважна більшість яких доктори

¹ Докладніше про це див.: «УІЖ», 1981, № 1, с. 5—32; № 5, с. 5—21.

² Історики-славісти СССР: Библиогр. словарь-справочник. М., 1981, с. 40.

³ Редакційна колегія: В. П. Чорний (відп. ред.), К. К. Трофімович (заст. відп. ред.), М. Г. Крикун (заст. відп. ред.), О. І. Грибовська (відп. секр.), О. С. Бейліс, Г. Д. Вервес, І. М. Гранчак, А. Ф. Кізченко, В. А. Моторний, І. М. Теодорович, П. П. Чучка. До 12 випуску збірник виходив під назвою «Українське слов'янознавство»; періодичність видання — двічі на рік.

і кандидати наук. Разом з тим редколегія залучає до виступів у виданні й науковців-початківців.

Багато робиться редколегією з метою вдосконалення структури збірника. Так, поряд з статтями, повідомленнями та історіографічними оглядами на сторінках окремих випусків дедалі частіше вміщуються нові рубрики: «Критика і бібліографія», «Огляд джерел», «На шляхах співробітництва», «На допомогу вчителю». Крім того, готуються спеціальні тематичні рубрики, присвячені знаменним подіям з історії слов'янських народів.

Тематика п'яти випусків збірника «Проблеми слов'янознавства», які побачили світ у 1976—1980 рр., свідчить, що на його сторінках розглядалися як важливі питання історичного минулого слов'янських народів, так і актуальні проблеми їх сучасного розвитку. Аналіз змісту видання за хронологічним принципом дає змогу констатувати, що 34 публікації в ньому торкалися дореволюційної тематики, у 14 статтях розглядалися актуальні питання слов'янознавства періоду Жовтневої революції та громадянської війни, по 10 матеріалів присвячено, відповідно, міжвоєнному періоду і рокам другої світової війни, а 20 публікацій розкривали різні аспекти розвитку слов'янських країн і їх взаємовідносини у післявоєнний період.

У вивченні історії слов'янських народів одними з головних є питання їх пролетарської солідарності та інтернаціональної єдності. Великий Жовтень, інтернаціональний за історичними передумовами, за своїм впливом на долі всіх народів, відкрив новий етап у розвитку пролетарського інтернаціоналізму, якісно збагатив його зміст і форми виявлення. Тому цілком природно, що питання міжнародного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, її впливу на розвиток революційного руху в зарубіжних слов'янських країнах займають на сторінках наукового збірника чільне місце. Так, у 16 випуску (1977 р.) «Проблем слов'янознавства» вміщено тематичну рубрику «До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», у якій опубліковані статті, що розкривають величезне значення впливу ідей Великого Жовтня на посилення національно-визвольного руху в зарубіжних слов'янських країнах, піднесення революційної боротьби пригноблених слов'янських народів та активну участь інтернаціоналістів у підготовці і проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції, захисті її завоювань від іноземних інтервентів та внутрішньої контрреволюції.

І. І. Белякевич переважно на основі документів, знайдених в архівах Москви, Ленінграда, Варшави, Любліна, досліджує участь інтернаціоналістів-поляків у військовій підготовці Жовтневого збройного повстання у Петрограді (с. 3—14). У статті Г. С. Кручкевича розглядаються недостатньо вивчені в радянській історичній літературі питання участі польських інтернаціоналістів у боротьбі проти військ білогвардійців, інтервентів та внутрішньої контрреволюції на Україні в 1919 р. (с. 15—24).

Вплив ідей Великого Жовтня на виховання трудящих Чехословаччини у дусі пролетарського інтернаціоналізму в 1918—1920 рр. розкриває стаття В. М. Сегеди (с. 25—34). Позитивною рисою цього матеріалу є огляд праць чехословацьких і радянських вчених з даної проблеми.

У змістовній публікації В. М. Цятка аналізується революційна діяльність Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП) серед військовослужбовців польської буржуазної армії в період революційного піднесення 1923 р. (с. 34—44). Автор показує, що КРПП була єдиною політичною партією в Польщі, яка вела в польській армії революційну роботу не тільки серед поляків, а й серед українців.

Під впливом Великого Жовтня у революційну боротьбу в зарубіжних слов'янських країнах включилися не лише робітничі, селянські та солдатські маси, а й прогресивні верстви інтелігенції. Цю проблему

розглядає у своїй статті «Вплив ідей Великого Жовтня на піднесення боротьби українських і польських трудящих за демократизацію школи на Західній Україні (1919—1939)» Л. Г. Баїк (с. 45—51). Гостро виражена класова шовіністична політика уряду буржуазно-поміщицької Польщі в питанні школи, зазначає автор, була спрямована проти трудового народу, особливо українців. Про наслідки асиміляторських дій у галузі освіти свідчать такі дані, наведені автором: якщо у 1919 р. на західноукраїнських землях працювало 3662 початкові школи з українською мовою навчання, то у 1939 р. — лише 139 шкіл (с. 46). В статті показано інтернаціональне єднання українських і польських прогресивних сил Західної України у боротьбі за здійснення революційних перетворень у галузі освіти.

Питанням впливу Великого Жовтня на піднесення революційної боротьби в зарубіжних слов'янських країнах, а також участі слов'ян-інтернаціоналістів у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні у нашій країні присвячено ряд публікацій і в інших випусках збірника «Проблеми слов'янознавства». Серед них слід насамперед відзначити ряд змістовних статей І. І. Белякевича: «Петроградська група СДКП і Л у дні липневої політичної кризи 1917 р.» (1976, № 14, с. 56—66); «Участь поляків-інтернаціоналістів у діяльності Петроградського військово-революційного комітету під час Жовтневого збройного повстання 1917 р.» (1978, № 18, с. 39—53); «Поляки-червоногвардійці в Жовтневому збройному повстанні в Петрограді» (1979, № 20, с. 38—47); «Владислав Кобилянський — польський інтернаціоналіст, поборник влади Рад в Криму» (1980, № 22, с. 49—57). В цих статтях знаходимо багато нових цікавих фактів про участь польських інтернаціоналістів в боротьбі за владу Рад.

Деякі результати копіткої роботи В. Ф. Ширяєвої по виявленню та вивченню легальних газет БКП 20-х років опубліковані у статті «Легальні видання БКП у перші роки фашистської диктатури (1923—1925)» (1978, № 18, с. 94—99). У тому ж випуску І. Ф. Король і М. П. Повч досліджують відображення на сторінках радянської преси питань розвитку революційного руху в Чехословаччині 20-х років, організаційного оформлення й практичної діяльності КПЧ по розповсюдженню ідей марксизму-ленінізму серед трудящих. Зокрема, автори розкривають вплив Країни Рад на вироблення Компартією Чехословаччини правильної, марксистсько-ленінської революційної стратегії і тактики. Цієї ж теми торкається О. В. Хланта у своєму повідомленні (1980, № 22, с. 111—118). Питання підтримки трудящими Західної України і Західної Білорусії Краківського повстання 1923 р. розглядаються у повідомленні В. М. Цятка (1979, № 20, с. 84—89).

Окремі сторінки з історії солідарності трудящих Радянської України з революційними борцями буржуазно-поміщицької Польщі в 30-х роках висвітлює у своєму повідомленні С. В. Кушинська (№ 20, с. 77—83). У публікації В. О. Нерода (1976, № 14, с. 75—81) наводяться маловідомі факти щодо участі польських політемігрантів у соціалістичному будівництві в Українській РСР у 1929—1933 рр.

Значне місце у збірнику «Проблеми слов'янознавства» відводиться висвітленню боротьби народів слов'янських країн проти загрози фашизму і війни, антифашистського руху Опору і національно-визвольної боротьби слов'янських народів, їх бойової співдружності у роки другої світової війни.

Широко і різноманітно розкриваються ці питання у дослідженнях радянських істориків-полоністів. Серед них слід насамперед назвати статті В. П. Чугайова «У боротьбі за створення єдиного антифашистського фронту в Польщі (До 40-річчя Антифашистського конгресу працівників культури у Львові)» (1976, № 14, с. 48—55) і «До питання про основні соціально-економічні суперечності в Польщі у міжвоєнний

період» (1979, № 20, с. 31—37). У першій з них автор на основі вивчення нових джерел досліджує історію Антифашистського конгресу працівників культури, що проходив у Львові в травні 1936 р., і підкреслює, що рішення цього форуму стали символом інтернаціонального єднання народів у боротьбі проти фашизму і війни. В другій — доводиться, що антагоністичні суперечності між робітниками та капіталістами в Польщі поглиблювалися в результаті засилля іноземного капіталу в економіці країни та антирадянського курсу правлячих кіл. Цієї ж теми торкається М. М. Швагуляк, який розкриває спільну антирадянську позицію двох реакційних режимів — польської санатії та німецького фашизму (1980, № 22, с. 39—49).

Роль пропагандистської та культурно-освітньої роботи в польських військових формуваннях на території СРСР, фронтової преси Війська Польського у зміцненні польсько-радянської дружби та бойової співдружності у 1944—1945 рр. висвітлюють Г. В. Гордієнко, Л. О. Любимський (1978, № 18, с. 76—83) та Л. В. Ярош (там же, с. 84—89). Деякі питання участі поляків-комуністів у французькому русі Опору порушує А. А. Шевчук (1979, № 20, с. 71—77).

У збірнику «Проблеми слов'янознавства» знаходимо також, хоча й поодинокі, матеріали про боротьбу народів інших слов'янських країн проти загрози фашизму та їхню участь в антифашистському русі Опору. Так, лише по одній статті присвячено питанням боротьби болгарського і чехословацького народів проти фашизму і дві — югославського. Серед них заслуговує на увагу стаття О. С. Бейліса «Боротьба болгарського народу проти фашизму в роки другої світової війни», що надрукована під рубрикою «На допомогу вчителю» (1979, № 20, с. 142—151). Автор виділяє окремі етапи збройної боротьби болгарського народу, підкреслює, зокрема, значення створення Вітчизняного фронту для розмаху народно-визвольної боротьби, у якій безпосередньо взяли участь понад 250 тис. чол. (с. 149).

В. А. Жулкевський, П. М. Служенко виступили на сторінках 18-го випуску збірника з повідомленнями про рух народних мас Чехословаччини під керівництвом КПЧ на захист республіки у період квітневої кризи 1938 р. (с. 89—94). Питання керівної ролі робітничого класу і Компартії Югославії у національно-визвольному русі югославського народу, зокрема, стратегії і тактики КПЮ в антифашистському повстанні 1941 р., піднімаються на сторінках збірника С. Л. Каїровим (1976, № 14, с. 41—47; 1980, № 22, с. 31—39).

Постійно перебувають в центрі уваги радянських істориків питання творчого використання братніми марксистсько-ленінськими партіями в країнах Центральної і Південно-Східної Європи досвіду Великого Жовтня під час здійснення там народно-демократичних і соціалістичних революцій. Певний інтерес у цьому плані становить стаття Л. О. Зашкільняка (1977, № 16, с. 51—63), у якій автор на основі порівняльного аналізу боротьби з контрреволюцією в радянських республіках і в Польщі робить висновок про те, що у процесі боротьби за зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі враховувалися загальні закономірності здійснення і закріплення революційних завоювань, які були сформульовані марксистсько-ленінським вченням про соціалістичну революцію і підтверджені досвідом Великого Жовтня. Не менш важливий аспект проблеми становлення народно-демократичного ладу в Польщі висвітлює Ю. І. Макар у статті «Боротьба СРСР за справедливе міжнародно-правове вирішення польської проблеми (1944—1947)» (1977, № 16, с. 100—109).

У статті Т. В. Ігнат'євої «3 історії боротьби демократичних сил Болгарії проти «крайньої лівої опозиції» після 9 вересня 1944 р.» (1979, № 20, с. 23—30) досліджуються основні напрями політичної боротьби болгарських комуністів проти анархістів у період становлення і зміц-

нення народно-демократичного ладу. Висвітленню важливої сторінки з історії боротьби трудящих Чехословаччини за зміцнення народно-демократичного ладу присвячене повідомлення С. І. Мітряєвої «Роль революційного профспілкового руху у прийнятті і виконанні дворічного плану в Словаччині (1946—1947)» (1980, № 22, с. 106—110).

На жаль, згаданими тут публікаціями у збірнику «Проблеми слов'янознавства» за 1976—1980 рр. обмежується висвітлення важливих питань з історії народно-демократичних і соціалістичних революцій у слов'янських країнах Центральної і Південно-Східної Європи.

Зовсім мало досліджень опубліковано на сторінках збірника з питань революційних перетворень і соціалістичного будівництва у зарубіжних слов'янських країнах. Усього 4 матеріали з цієї проблематики опубліковані у п'яти рецензованих нами випусках збірника. Це насамперед стаття Л. О. Зашкільняка, у якій показано міжнародне значення нової радянської Конституції і розглянуто деякі питання конституційного будівництва в НРБ, ПНР і ЧССР (1979, № 20, с. 5—14), а також два матеріали О. С. Бейліса про будівництво соціалізму і розвинутого соціалістичного суспільства в НРБ, що вміщені під рубрикою «На допомогу вчителю» (1976, № 14, с. 94—102; 1978, № 18, с. 138—144), та дослідження А. І. Чернія про діяльність Болгарської комуністичної партії по прискоренню технічного прогресу в промисловості у період завершення будівництва основ соціалізму» (1980, № 22, с. 5—12).

Недостатнє висвітлення проблем революційних перетворень і соціалістичного будівництва у зарубіжних слов'янських країнах, на нашу думку, є серйозним недоліком рецензованого збірника.

Щоправда, ця прогалина дещо компенсується публікаціями з історії братніх зв'язків і співробітництва соціалістичних країн. Так, у «Проблемах слов'янознавства» надруковано 9 матеріалів, що розкривають різні аспекти і напрями двосторонніх і багатосторонніх зв'язків братніх слов'янських народів у ході соціалістичного будівництва. Зокрема, питання відновлення й розвитку співробітництва радянської та болгарської кооперації у перші післявоєнні роки досліджує М. І. Турівченко (1980, № 22, с. 22—30). Значний фактичний матеріал, почерпнутий автором переважно з радянських і болгарських архівів, переконливо свідчить про значну допомогу й підтримку, що її надали кооператори Союзу РСР своїм колегам з Болгарії, які вели мужню боротьбу з внутрішньою та зовнішньою реакцією і активно включились у відбудову народного господарства, дальшу демократизацію суспільного життя в країні. А. І. Черній висвітлює творче використання болгарськими робітниками досвіду радянських новаторів у розвитку соціалістичного змагання, встановлення тісних ділових контактів між трудовими колективами промислових підприємств обох країн (1977, № 16, с. 93—100).

У статті «Становлення зв'язків СРСР і народної Польщі в галузі історичної науки (1945—1948)» Л. О. Зашкільняк розкриває основні форми наукового співробітництва між братніми країнами у перші повоєнні роки і підкреслює, що воно мало значною мірою характер дружньої допомоги з боку Радянського Союзу у відновленні та розвитку польської науки, зокрема історичної (1980, № 22, с. 12—21).

Важливу роль у поглибленні інтернаціональних зв'язків і співробітництва братніх народів соціалістичних країн відіграє рух поріднених міст і областей країн соціалістичної співдружності. Цей напрям інтернаціонального зближення братніх країн соціалізму привертає дедалі більшу увагу дослідників. Так, В. П. Колесник розглядає розвиток співробітництва між навчальними та науковими закладами прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР (1976, № 14, с. 10—18). Автор відзначає позитивну роль такого співробітництва, яке виникло і розвивалося раніше, ніж це було зафіксовано у відповідних міжнародних угодах. Розвиток братніх зв'язків державних сільськогосподарських

підприємств Української РСР, ПНР, НРБ, ЧССР та їх роль у виробленні колективного досвіду господарювання — тема виступу у тому ж номері збірника Б. П. Крачковського (с. 3—10). Автор статті «Розвиток економічного співробітництва між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою в 1966—1970 рр.» (1979, № 20, с. 14—20) А. В. Петров доходить висновку, що економічне співробітництво між НРБ і ПНР у 1966—1970 рр. відіграло значну роль у підготовці інтеграційних процесів, що широко розгорнулися в рамках РЕВ у 70-х роках (с. 22). Деякі питання співробітництва комуністичних спілок молоді СРСР і НРБ на сучасному етапі висвітлюються у повідомленні В. Т. Денисюка (1979, № 20, с. 65—70). Р. М. Постоловський підкреслює велике значення допомоги ВЛКСМ новоствореній Соціалістичній спілці молоді ЧССР у її роботі по комуністичному вихованню та ідейному загартовуванню молоді (1980, № 22, с. 99—106).

Разом з тим, опубліковані на сторінках збірника статті та повідомлення не завжди на належному рівні висвітлюють важливі аспекти даної проблеми. Ряд питань в них лише поставлено, але не розкрито, інші потребують більш глибокої розробки, на що й спрямовують дослідників рішення XXVI з'їзду КПРС та з'їздів братніх комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності.

Як відзначалося вище, значна кількість матеріалів у збірнику присвячена дореволюційній тематиці, зокрема, це стосується публікацій з питань історичних і революційних зв'язків слов'янських народів, їх спільної боротьби за національне і соціальне визволення.

В. В. Трофимович у статті «Революційні зв'язки російських і польських соціал-демократів у 1895—1906 рр.» (1980, № 22, с. 58—65) висвітлює питання класової солідарності російського і польського пролетаріату. При цьому на конкретному матеріалі показано великий вплив В. І. Леніна на розвиток польського соціал-демократичного руху. Цікаве дослідження про зв'язки першої марксистської політичної організації польського робітничого класу — революційної партії «Пролетаріат» з робітничим рухом на західноукраїнських землях здійснив М. М. Волянчук (1976, № 14, с. 81—87). Він простежує вплив цієї партії на виникнення і діяльність нелегальних соціалістичних гуртків у Львові. У статті «Болгарські революціонери у закордонних більшовицьких секціях (1903—1917)» А. М. Черненко і В. М. Мороко розглядають активну участь болгарських революціонерів — членів більшовицької партії у революційній боротьбі в часи першої російської революції та у наступні роки (1977, № 16, с. 110—117).

Заслугує на увагу той факт, що до сторіччя Квітневого повстання в Болгарії редколегія збірника «Проблеми слов'янознавства» помістила у черговому випуску (1976, № 14) спеціальну рубрику, під якою опублікувала два ґрунтовних дослідження. Так, В. П. Чорний на основі вивчення нових джерел досліджує національно-визвольний рух болгарського народу на прикладі збройного повстання у Тирновському революційному окрузі у квітні — травні 1876 р. (с. 19—31). Автор цілком правомірно наголошує, що повстанські виступи в Тирновському окрузі — важливий етап Квітневого повстання, який сприяв розгортанню революційної боротьби в Болгарії навесні 1876 р. і наблизив національне визволення болгарського народу від османського ярма. Ю. Ю. Фомін у своїй статті (с. 32—40) висвітлює питання про ставлення української громадськості до Квітневого повстання 1876 р. в Болгарії, наводить яскраві приклади гарячого співчуття і підтримки відомими діячами культури Росії й України (М. К. Сузіловським, Ф. О. Василевським та ін.) національно-визвольної боротьби болгарського народу. Як зазначає автор, вони підтримували зв'язки з балканськими революціонерами і рішуче виступили проти жорстокого придушення Квітневого повстання в Болгарії.

З цікавим повідомленням про діяльність Я. Головацького у справі встановлення культурно-наукових зв'язків з південними слов'янами виступив на сторінках збірника З. М. Матисякевич (1980, № 22, с. 124—131). У повідомленні П. І. Арсенича розглядаються взаємозв'язки відомого чеського вченого Ф. Ржегоржа з прогресивними українськими етнографами в кінці XIX ст., показано його вклад в дослідження життя і побуту українського населення Галичини (1979, № 20, с. 89—95). Г. Ю. Гербільський і В. М. Богданов досліджують питання про ставлення М. Г. Чернишевського до польського визвольного руху і українсько-польських взаємин в Галичині наприкінці 50-х — початку 60-х років XIX ст. (1978, № 18, с. 63—69). Спільна боротьба українських і польських прогресивних сил Галичини за демократизацію школи в кінці XIX ст. — тема виступу Л. Г. Баїка (там же, с. 53—62).

Протягом минулої п'ятирічки на сторінках збірника продовжувалася також публікація матеріалів з деяких проблем медієвістики. «Соціальна структура селянства королівщин Холмщини у 1564—1661 роках (за даними люстрацій)» — тема повідомлення А. М. Козія (1978, № 18, с. 99—106). Питання аграрних відносин на Холмщині у XVI—XVII ст. розглядаються ним і в інших статтях (1979, № 20, с. 48—55; 1980, № 22, с. 80—90). Окремі форми землекористування в період феодалізму висвітлюються Н. П. Мананчиковою у статті «Про вплив міста Дубровника на поземельні відносини в його сільській окрузі (XIII—XIV ст.)» (1976, № 14, с. 67—74). Спираючись на дані Вітошської грамоти часів Другого Болгарського царства, Є. П. Наумов розглядає становище болгарських земель напередодні турецького завоювання у кінці XIV ст. (1980, № 22, с. 91—98). Проблеми переселення болгар у Росію в XIX ст., характер землеволодіння і соціальне розшарування серед болгарських переселенців у Таврійській губернії розглядаються у статті М. М. Максименка і Г. Н. Губенка (1978, № 18, с. 70—77).

У ряді матеріалів збірника знайшли висвітлення питання торгівельно-економічних відносин України з південнослов'янськими землями за часів феодалізму. Заслужують на увагу, зокрема, виступи В. П. Кривоноса на цю тему (1978, № 18, с. 131—137; 1979, № 20, с. 56—64; 1980, № 22, с. 74—80), а також повідомлення В. Є. Задорожного про економічні зв'язки західноукраїнських земель з Чехією у першій пол. XIX ст. (1980, № 22, с. 131—137).

Із змістовним повідомленням про характер польського суспільно-політичного руху кінця XVIII ст. на Правобережній Україні виступив В. А. Смолій (1976, № 14, с. 88—93). Цікавої проблеми формування національної свідомості малої слов'янської народності, позбавленої державності та політичних інститутів, торкається К. К. Трофимович у статті «Про формування національної самосвідомості лужицьких сербів» (1980, № 22, с. 66—74).

Слід зазначити, що у збірнику «Проблеми слов'янознавства» глибоко і систематично висвітлюються й історіографічні питання. Особливої уваги заслуговують ґрунтовні публікації з проблем історіографії Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зокрема, О. С. Бейліс виступає з аналізом праць Д. Благовєва про роль і міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції і Радянської держави (1977, № 16, с. 64—73). С. П. Мовчан розглядає проблеми Великого Жовтня і новітньої історії Югославії у працях професіонального революціонера і громадсько-політичного діяча, одного із засновників КПЮ Ф. Філіповича (1977, № 16, с. 73—80; 1978, № 18, с. 123—131). О. С. Бейліс і С. П. Мовчан в іншому дослідженні аналізують праці Ю. О. Писарева про вплив Великого Жовтня на революційний і національно-визвольний рух народів Югославії (1977, № 16, с. 81—85). У цих статтях визначається роль досліджень згаданих революціонерів і громадсько-політичних діячів у розвитку марксистської історіографії.

У змістовній статті А. М. Рабіновича розглядається історія вивчення болгарськими вченими поглядів Г. Димитрова на етапи будівництва соціалізму в НРБ (1978, № 18, с. 107—115). Автор зазначає, що, на думку суспільствознавців Болгарії, Г. Димитров одним з перших наблизвся до розуміння необхідності окремो виділити такий важливий етап у періодизації будівництва соціалізму, який був глибоко обґрунтований у 60-ті роки КПРС і братніми комуністичними та робітничими партіями і названий у теорії наукового комунізму етапом створення розвинутого соціалістичного суспільства.

Заслугує на схвалення те, що в останні роки на сторінках збірника дедалі більше уваги приділяється висвітленню історіографічних проблем слов'янознавства, насамперед огляду праць відомих радянських істориків-славістів. Так, у статті Г. Й. Чернявського і В. П. Чорнії зроблено науковий аналіз праць відомого радянського вченого С. І. Сидельникова, присвячених історії Болгарії, зокрема проблемам болгарського національно-визвольного руху XIX ст. (1979, № 20, с. 96—102). В. П. Чорній та О. Г. Кузько опублікували науковий огляд праць радянських істориків з питань українсько-болгарських історичних зв'язків з найдавніших часів до наших днів, відзначивши насамперед узагальнюючі дослідження П. С. Соханя, Д. В. Степовика, В. Т. Дмитрука (1978, № 18, с. 116—123).

Аналізу сучасної польської історіографії з проблем середньовічних міст і демографії Польщі доби пізнього феодалізму присвятили свої дослідження Т. П. Брянцева (1980, № 22, с. 138—145) і М. Г. Крикун (1979, № 20, с. 132—141). Творчу спадщину відомих вчених-славістів П. Домбковського та І. І. Срезневського висвітлили Ю. М. Гроссман (1979, № 20, с. 110—118) і А. В. Крюков (там же, с. 125—131). З цікавим дослідженням про діяльність Російського археологічного інституту в Константинополі, його роль у вивченні археології, історії та культури слов'янських країн Балканського півострова виступила на сторінках збірника Л. П. Лаптева (1979, № 20, с. 118—125).

На жаль, незважаючи на досить широке коло історіографічних проблем, розглянутих у збірнику «Проблеми слов'янознавства» за 1976—1980 рр., поза його увагою залишилися дослідження з питань критики буржуазних й буржуазно-націоналістичних поглядів на проблеми слов'янознавства, у тому числі й на проблеми соціалістичного будівництва і всебічного співробітництва народів країн соціалістичної співдружності. У збірнику знаходимо лише один такий матеріал — статтю А. І. Чернії «Буржуазна фальсифікація політики соціалістичної індустріалізації Болгарської комуністичної партії» (1979, № 20, с. 103—110).

Мало уваги приділила редколегія збірника й публікації матеріалів під новою рубрикою «Огляд джерел». Протягом минулої п'ятирічки у ній в одному випуску (1976, № 14, с. 103—123) було надруковано змістовний огляд документів з історії Болгарії і болгаро-радянської дружби, що знаходяться в архівах України (автори — Г. Й. Чернявський і П. С. Сохань), а також огляд В. О. Пірка «Ревізія 1711 р. на Засянні — джерело вивчення соціально-економічних відносин на початку XVIII століття». Збільшення подібних публікацій на сторінках «Проблем слов'янознавства» буде, безперечно, схвально зустрінuto науковою громадськістю і сприятиме розвитку вітчизняного слов'янознавства.

Певний науковий інтерес становлять також матеріали, вміщені у рубриці «Критика і бібліографія». Читачі мали змогу ознайомитися з рецензіями на ряд праць радянських істориків-славістів, а також з оглядами деяких зарубіжних видань.

Таким чином, у 1976—1980 рр. на сторінках республіканського міжвідомчого наукового збірника «Проблеми слов'янознавства» висвітлю-

валися в основному актуальні питання історії південних і західних слов'ян та сучасного етапу розвитку слов'янських країн.

Слід зазначити, що збірник у цілому не позбавлений деяких істотних, на наш погляд, недоліків. Так, значно нерівномірною є тематична спрямованість збірника. Майже половина усіх публікацій була присвячена історії Польщі, понад 25% — Болгарії. Порівняно мало матеріалів стосувалися проблем історичного розвитку Чехословаччини та Югославії.

Редколегії, на нашу думку, бажано послідовніше дотримуватися єдиного хронологічного або проблемного принципу розміщення матеріалів. Допільним було б розширити практику введення у випуски тематичних рубрик.

Вузьким місцем збірника залишаються рубрики «Огляд джерел» і «На допомогу вчителю», де бажано продовжити публікацію матеріалів з актуальних питань соціалістичного будівництва не тільки в НРБ, а й у ПНР, СФРЮ і ЧССР. Видання набагато виграло б, якби в ньому у спеціальній рубриці робився аналіз стану і розвитку слов'янознавства в окремих вузах та наукових закладах УРСР.

Слід зазначити, що, на жаль, певна частина публікацій у «Проблемах слов'янознавства» мала переважно інформаційний характер, без достатньо глибоких наукових узагальнень і висновків. У збірнику ще мало з'являється матеріалів проблемного характеру, теоретичних та узагальнюючих статей. Зовсім відсутні публікації з питань методології.

Нарешті, у майбутньому редколегії збірника необхідно значно більше уваги приділяти проблемам сучасного розвитку слов'янських країн, будівництва в них розвинутого соціалізму і використання ними досвіду Радянського Союзу, а також питанням співробітництва країн соціалістичної співдружності. Для цього бажано ширше залучати до виступів на його сторінках науковців з Москви, Києва, зокрема з Інституту історії та Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, КДУ та інших вузів, а також вчених з братніх країн соціалізму.

XXVI з'їзд КПРС поставив перед вченими-суспільствознавцями важливі й відповідальні завдання, серед яких — завдання дальшого дослідження закономірностей розвитку світового соціалізму, проблем соціалістичної економічної інтеграції, міжнародних соціалістичних відносин. «Те, що зробили країни соціалізму в економічному розвитку, в підвищенні рівня життя людей, — це ціла епоха»⁴, — відзначив на XXVI з'їзді партії товариш Л. І. Брежнев. Висвітлення цієї історичної епохи, уважне вивчення досвіду братніх соціалістичних країн — відповідальне завдання й почесний обов'язок радянських науковців. Немає сумніву, що у їх виконанні значну роль відіграватиме науковий збірник «Проблеми слов'янознавства».

⁴ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 8.

До 1500-річчя Києва

КИЇВ — ВЕЛИКИЙ СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР

М. Г. ІЩЕНКО (Київ), Л. А. ШЕВЧЕНКО (Київ)

В ході соціально-економічного розвитку столиці Радянської України — міста Києва послідовно і планомірно підвищується рівень духовної культури його жителів. На сучасному етапі, в умовах розвинутого соціалізму Комуністична партія проводить активну роботу по формуванню наукового світогляду у всіх членів суспільства, підвищенню їх загальноосвітнього і культурно-технічного рівня, утвердженню у свідомості кожної радянської людини комуністичних ідейно-моральних переконань. Цьому великою мірою сприяє поживання діяльності творчих спілок і культурно-мистецьких закладів. Адже, як зазначав у Звітній доповіді на XXVI з'їзді КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, «...в тому, що духовне життя радянського суспільства стає дедалі різноманітнішим і багатшим, — безперечна заслуга наших діячів культури, нашої літератури і мистецтва»¹.

Культурно-мистецький розвиток столиці Української РСР став складовою частиною загального патріотичного руху, що розпочався в роки дев'ятої п'ятирічки, за перетворення Києва у зразкове місто. Важливу роль у цьому відіграла XXV міська партійна конференція, яка відбулася в січні 1974 р. Виступаючи там, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський поставив завдання великого політичного значення: за прикладом столиці нашої Батьківщини — Москви перетворити Київ у місто високопродуктивної праці, високої культури і зразкового громадського порядку².

Цей рух особливого значення набув у ході підготовки до святкування 1500-річчя Києва — міста, яке подарувало своє ім'я цілій державі — Київській Русі, що стала колыскою трьох братніх народів: російського, українського і білоруського й відіграло величезну історичну роль у зміцненні дружби всіх народів Радянської країни.

Поглиблення змісту, урізноманітнення та вдосконалення форм культурно-мистецької діяльності в Києві, як визначному центрі художньої культури, сприяє її піднесенню в усій республіці. Це супроводжується неухильним поліпшенням в УРСР матеріально-технічної бази театральних-концертних і культурно-освітніх закладів, розширенням їх мережі. Лише в десятих п'ятиріччі держава асигнувала на розвиток охорони здоров'я, освіти і культури країни 20 млрд. карбованців. 87 театрів, 25 філармоній, 5 кіностудій (з них 4 — в Києві), 26 книжкових видавництв, 33 музичних, 26 культосвітніх, 6 художніх, хореографічне, 2 театральних училища, училище естрадно-циркового мистецтва, середня спеціальна художня, 4 музичні школи-інтернати для найбільш обдарованих дітей, 10 вузів культури і мистецтва³⁻⁴ — такий неповний перелік художньо-мистецьких закладів і науково-педагогічних установ

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 73.

² См.: Щербинський В. В. Избранные речи и статьи. М., 1978, с. 120.

³⁻⁴ Див.: Тронько П. Культура — всенародне надбання. К., 1977, с. 16, 17.

та підприємств, за висловом К. Маркса, «духовного виробництва»⁵, що становлять матеріальну основу культурного потенціалу Радянської України.

Цілком закономірно, що велика питома вага цих організацій припадає на Київ. Тут зосереджено керівні центри творчих спілок, товариств і державних закладів культури, працюють 515 письменників, близько 900 художників, 125 композиторів, понад 520 кінематографістів, 1930 журналістів, 990 архітекторів та ін.* Серед них — відомі діячі радянської багатонаціональної культури.

Київ-літературний формувався завдяки діяльності таких видатних майстрів літератури соціалістичного реалізму, як П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, О. Корнійчук, І. Кочерга, Ю. Яновський, А. Головка, П. Панч, Ю. Смолич, Іван Ле, І. Сенченко, Остап Вишня, А. Малишко, С. Олійник та ін.

Становленню та розвитку українського радянського театального і музичного мистецтва великою мірою сприяла діяльність видатних київських композиторів К. Стеценка, М. Леонтовича, Л. Ревуцького, П. Козицького, М. Вериківського, Г. Верьовки, Б. Лятошинського, Г. Жуковського, Ю. Мейтуса, майстрів сцени А. Бучми, Ю. Шумського, К. Хохлова, М. Романова, Ю. Лаврова, Д. Мілютенка, співаків З. Гайдай, О. Петрусенко, І. Паторжинського, М. Литвиненко-Вольгемут, Б. Гмирі, М. Гришка та ін.

Розвиваючи героїко-романтичні традиції радянського кіномистецтва, що їх активно утверджували О. Довженко, І. Савченко, С. Ейзенштейн, В. Пудовкін, Д. Вертов та І. Пир'єв, і збагачуючи їх досвідом сучасних радянських кіномитців, колектив кінематографістів Києва спрямовує творчі зусилля на відтворення героїчних буднів комуністичного будівництва, водночас успішно освоюючи й історико-революційну тематику.

Традиції визначних російських і українських майстрів Ф. Кричевського, І. Іжакевича, І. Грабаря, Б. Йогансона, які стояли біля джерел українського радянського живопису, гідно продовжили у свій час О. Шовкуненко, В. Касян, А. Петрицький, В. Костецький, М. Глущенко, М. Лисенко та ін.

Київ за роки Радянської влади став школою українського театального, музичного, образотворчого і кінематографічного мистецтва. Її творчі традиції нині розвиваються, примножуючись інтернаціоналістським досвідом радянського багатонаціонального мистецтва, яке досягло нових визначних успіхів в умовах зрілого соціалізму. Головним предметом уваги української радянської літератури і мистецтва є людина — будівничий нового світу, в цілому народ багатонаціонального Союзу РСР як нова історична спільність людей.

В 60—70-і роки письменники та діячі мистецтва республіки внесли чимало яскравого й натхненного у загальносоюзну художню скарбницю. Протягом 60-х років вийшли у світ романи О. Гончара «Тронка» і «Циклон», перший з яких удостоєно Ленінської премії. Цю ж премію присуджено й М. Стельмаху за трилогію «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль». Помітним явищем в українській прозі стали романи «Вир» Г. Тютюнника і «Дикий мед» Л. Первомайського, «Хвилі» Ю. Збапачького, «Голод» В. Кучера, «Солдати без мундирів» Н. Рибачка, «Крапля крові» Ю. Мушкетика, «Ульянови» В. Канівця, повість «Блискавка» В. Козаченка. Неповторно зазвучали людинознавчі, гуманістичні мотиви у книгах поезій «Тополі арфи гнуть» і «Арфами, арфами» П. Тичини, «Вогні» і «Зимові записи» М. Рильського, «Щастя

⁵ Див.: Маркс К. Теорії додаткової вартості (IV том «Капіталу»).—Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. 1, с. 261.

* Тут і далі зірочкою позначено цифрові дані, що наводяться за поточними архівами відповідних творчих спілок і товариств УРСР.

сім'ї трудової» і «Осінні мелодії» В. Сосюри, «Дорога над яворами» А. Малишка, в поемі «Політ крізь бурю» М. Бажана.

У Києві написані й уперше поставлені п'єси О. Корнійчука «Загибель ескадри», «Платон Кречет», «В степах України», «Макар Діброва», «Сторінка щоденника», «Мої друзі», «Пам'ять серця» та інші. На сценах київських театрів та інших міст республіки йдуть п'єси «Фараони», «Спасибі тобі, моє кохання», «Дикий Ангел» О. Коломійця, «Веселка», «Сині роси», «Вірність» та «Пора жовтого листя» М. Зарудного.

Літературне життя Української РСР, як і всієї країни, характеризується гармонійним розвитком різноманітних жанрів, поглибленням змісту, активним зв'язком з сьогоденням. Помітним явищем в радянській літературі стали романи «Берег любові» і «Твоя зоря» О. Гончара, «Чотири броди» М. Стельмаха, трилогія «З погляду вічності», «Переходимо до любові» та «Намилена трава» і «Розгін» П. Загребельного, «Нагольний кряж» В. Собка, «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» В. Земляка, «Позиція» Ю. Мушкетика. Громадянський, синівський обов'язок перед своєю багатонаціональною Батьківщиною, воїнський подвиг, трудова звитяга нашого сучасника — будівника комунізму, утвердження високої комуністичної моральності — провідні теми у творчості київських письменників.

Визнанням великих заслуг української радянської літератури є присвоєння високого звання Героя Соціалістичної Праці письменникам О. Корнійчуку, П. Тичині, Ю. Смоличу, М. Бажану, О. Гончару і М. Стельмаху.

Готуючись до 1500-річчя Києва, літератори столиці написали нові твори. Це — поеми «Золота брама» Б. Олійника і «Ніч у Вишгороді» Л. Горлача, романи «Велесич» В. Шевчука, «Золоті стремена» Р. Іванченко, «Багряна вежа» О. Мусієнка, повісті «Комедантська година» О. Гурєва та «Міст через три життя» І. Малишевського, драми «Поза межею» П. Загребельного і «Град князя Кия» О. Коломійця, «Золоті ворота» І. Рачади⁶.

На Україні активно розвивається книгодрукування, в чому значна заслуга видавничих працівників столиці республіки. За період 1976—1980 рр. видавництва УРСР випустили понад 43 тис. назв книг і брошур загальним тиражем більш як 780 млн. примірників. Майже стільки ж видань надійшло у цей період в книготорговельну мережу республіки з центральних видавництв країни. Масовими тиражами у Державному видавництві політичної літератури республіки вийшли українською мовою твори К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Леніна, тематичні збірники їх праць, матеріали XXV і XXVI з'їздів КПРС та XXV і XXVI з'їздів Компартії України. Видатною подією в суспільно-політичному житті республіки стало видання українською мовою творів товариша Л. І. Брежнєва «Ленінським курсом» у восьми томах, його книг «Мала земля», «Відродження», «Цілина» і «Спогади».

Високий культурний потенціал столиці Радянської України визначається і розвитком засобів масової інформації. В місті видається 14 республіканських, 2 міські, 2 обласні газети, 55 журналів, а також 57 багатотиражок на підприємствах, в установах та вузах*.

Натхнені ідеями інтернаціоналізму, дружби народів, композитори Києва, як і всієї республіки, радують радянських людей своїми творами, яким притаманні соціальна зрілість і загальнонародна проблематика. До таких творів, зокрема, належать написані в останні роки опери «Брати Ульянови» Ю. Мейтуса, симфонія «Комсомолу присвячується» А. Штогаренка, П'ята симфонія В. Кирейка, «П'ять пісень про Україну» І. Карабиця, симфонія-ораторія «Я утверджуюсь»

⁶ Вечірній Київ, 1981, 30 груд.

Є. Станковича, героїко-драматична хорова симфонія «Живи і пам'ятай» Г. Жуковського, кантата «Переяславський дзвін» К. Домінчена, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією, моноопера «Балада війни» О. Білаша. Гідно поповнили пісенну скарбницю радянського народу пісні київських композиторів «Істина» та «Я жил в такие времена» О. Білаша, «Пісня про БАМ» К. Данькевича, «Вогник» П. Майбороди, «Марш прапороносців свободи» А. Філіпенка, «Балада про червону тачанку» І. Шамо.

До ювілею свого рідного міста композитори Києва написали ряд визначних творів: А. Штогаренко — «Симфонічні танці» для фортепіано з оркестром, О. Білаш — оперету «Легенда про Київ», Є. Станкович — балет «Ольга», Л. Дичко — ораторію на тексти літописів XI—XII століть, М. Скорик — балет «Гімн Києву», В. Зубицький — оперу-ораторію «Чумацький Шлях» та ін.⁷

З кожним роком активізується театральне життя Києва. Тут працюють відомі у Радянському Союзі та за його межами майстри сцени, народні артисти СРСР — Герой Соціалістичної Праці Н. Ужвій, О. Кусенко, А. Роговцева, В. Добровольський, Є. Пономаренко, А. Гашинський, В. Дальський, П. Куманченко, Ю. Мажуга та інші актори. Плідно трудяться колективи всіх 12 київських театрів, про що свідчить величезна кількість відвідувачів. Так, наприклад, у 1980 р. їх налічувалося 2 млн. 407 тис. чол.⁸

Вагомий вклад у розквіт музичної культури республіки вносить Державний академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, який по праву вважається одним з кращих музичних колективів Союзу РСР. Заслужену любов у киян та їх гостей завоювали співаки Є. Мірошніченко, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, А. Мокренко, майстри балету В. Калиновська, Т. Таякіна, Р. Хилько, В. Ковтун. Вистави Київського театру опери та балету на теми творів російської, української і зарубіжної класики, сучасних авторів дістали високу оцінку не тільки на Україні, а й у братніх республіках та за кордоном, де оперна і балетна трупі театру систематично перебувають на гастролях. Помітне місце у пропаганді радянського музичного мистецтва займає Київський державний театр оперети. Великою популярністю на Україні та за її межами користуються й такі столичні творчі колективи, як Державний заслужений симфонічний оркестр УРСР, оркестр Українського телебачення і радіо, Державна заслужена академічна капела «Думка», Державний заслужений український народний хор ім. Г. Г. Верьовки, Державна заслужена капела бандуристів УРСР, Державний заслужений ансамбль танцю УРСР, квартет ім. М. В. Лисенка. Активно пропагують радянське музичне мистецтво України Київський камерний оркестр, Київський камерний хор, оркестр народних інструментів Музичного товариства УРСР, Державний симфонічний оркестр УРСР.

Плідно працюють і колективи драматичних театрів. У репертуарі Київського державного академічного українського драматичного театру ім. І. Я. Франка і Київського державного академічного російського драматичного театру ім. Лесі Українки — здобутки багатонаціональної радянської драматургії, зарубіжна класика. З великим успіхом проходять спектаклі цих провідних колективів республіки як у Києві, так і під час численних гастролей у Москві та в братніх республіках. Франківці активно співробітничали і з митцями Болгарії.

Головну свою мету майстри сцени вбачають у творчому відображенні соціалістичної дійсності й героїчного минулого радянського народу. У виставах за п'єсами Г. Дворецького «Людина зі сторони»

⁷ Рад. Україна, 1981, 17 груд.

⁸ Поточний архів Управління культури м. Києва за 1980 рік.

і М. Гараєвої «Хазяйка», здійснених у Київському російському драматичному театрі ім. Лесі Українки, йдеться про наших сучасників, героїв нового типу, людей, які обрали для себе шлях принципіальних борців за утвердження комуністичних ідеалів. Здійснено талановиті постановки також у столичному драматичному театрі ім. І. Я. Франка. Серед новостворених протягом десятої п'ятирічки одинадцяти нових театральних колективів у республіці — київські театри «Дружба», драми і комедії, молодіжний та естради, які вже завоювали популярність серед глядачів.

За видатні успіхи в галузі театрального мистецтва і концертної діяльності 5 майстрів сцени Української РСР лише в минулій п'ятирічці стали лауреатами Державної премії СРСР, 7 — Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка, серед них — кияни Д. Гнатюк, А. Авдієвський, Л. Сморгачова, Є. Косменко, С. Турчак, А. Мокренко. У 1980 р. Ленінської премії удостоєно А. Солов'яненка, а в 1981 р. Державної премії СРСР — Є. Мірошніченко.

У столиці УРСР працюють сьогодні відомі режисери художнього, науково-популярного й документального кіно Т. Левчук, В. Денисенко, М. Машенко, Ю. Ілленко, Л. Осика, Г. Кохан, О. Косинов, О. Слісаренко, В. Шевченко, І. Грабовський, Ф. Соболев, Т. Золоев. Створені ними кінострічки завоювали популярність глядачів в нашій країні та за її межами.

Гідне місце у загальносоюзній фільмотеці зайняли створені на київських кіностудіях та телестудії кінофільми. Лише в 1975—1980 рр. вийшло понад 80 художніх, більш як 130 серій телевізійних, 26 повнометражних і 1164 короткометражних, хронікально-документальних, науково-популярних та мультиплікаційних кінострічок і 416 кіножурналів. До того ще й студія «Укртелефільм» підготувала понад 300 назв фільмів різних жанрів: художніх, документальних, музичних, фільмів-вистав*. Кращі художні кінофільми київських майстрів — «Дума про Ковпака» режисера Т. Левчука, «Ати-бати, йшли солдати» Л. Бикова, «Женці» В. Денисенка, «Смужка нескошених диких квітів» Ю. Ілленка, «Народжена революцією» Г. Кохана — з успіхом ідуть на екранах всієї країни.

Визначними явищами в документальному кіноепосі стали фільми «Мала земля», «Відродження» і «Цілина», створені за однойменними книгами товариша Л. І. Брежнева. Заслужене схвалення глядачів дістали кінострічки: «Радянська Україна. Роки боротьби і перемог» режисерів В. Шевченка та І. Грабовського, «Розум, честь і совість епохи» О. Косинова, «Слово про хліб» І. Шкляревського. 55 кінофільмів київських студій одержали високі нагороди на міжнародних і всесоюзних кінофестивалях*. За кращі стрічки, зокрема, режисер Г. Кохан був удостоєний звання лауреата Державної премії СРСР, а режисери Т. Левчук, Л. Биков, В. Денисенко, О. Косинов — звання лауреатів Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. Великою популярністю у київських кіноглядачів користуються фільми московських і лінінградських кіномитців, твори кіностудій братніх республік, що йдуть у кінотеатрах та транслюються по телебаченню. В 1980 р. кількість відвідувачів кінотеатрів і клубів становила 36 млн. 800 тис. чол.⁹

Вагомі здобутки і київських художників. Продовжуючи цикл робіт про животворну силу ленінських ідей («Дніпробуд», «Ленін і Україна», «Київські метробудівці»), видатний майстер графічних форм, Герой Соціалістичної Праці В. Касіян створив художнє полотно під назвою «Ленін і народ». Красу землі радянської та її людей передали у своїх творах М. Деревус — «Березневий сніг», С. Григор'єв — «Рідна мати», О. Лопухов — «Колгоспна осінь», С. Шишко — «Декабристи в Кам'янці», М. Бельський — «Зміна (бригада О. Кольчика)», Т. Голем-

⁹ Поточний архів Київського міського управління кінофікації за 1980 рік.

бієвська — «Урожай», В. Одайник — «На мирній вахті». Видатними явищами в мистецтві стало спорудження в Києві монумента на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції, створеного авторським колективом на чолі з народним художником СРСР В. Бородаєм, і меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», що є результатом спільної праці київських і московських архітекторів та скульпторів В. Бородая, В. Єлізарова, Є. Стамо, Ф. Сокояна, Г. Кислого й ін.¹⁰

Митці Києва з великою пошаною ставляться до творчості представників інших радянських республік, черпаючи у братерському спілкуванні з ними теми, образи, натхнення для своєї праці. Стало традицією й художників столиці приймати в київських мистецьких залах виставки колег з художницьких організацій братніх республік, а також демонструвати там і свої твори. Так, у Києві експонувалися роботи російського пейзажиста Л. Бродської (1974), молдавського художника Й. Богдеско (1974), азербайджанських художників А. Рзакулієва (1973) і С. Салам-заде (1974), заслуженого діяча мистецтв Кабардино-Балкарської АРСР О. Гусаченка (1973) та ін. А в Москві влаштовувалися виставки творів молодих художників України, і зокрема киян, під назвами: «Десять київських графіків», «Монументальне мистецтво Києва». Виставки робіт Т. Яблонської були показані в столиці нашої Батьківщини, Смоленську, Волгограді. У 1971 р. під час Тижня майстрів культури і мистецтва Києва в Томську виставка української сучасної графіки, яка демонструвалася там, була подарована місту.

Лише протягом десятиї п'ятирічки художники столиці республіки створили ряд талановитих робіт, які яскраво відображають революційне минуле і соціалістичну дійсність, подвиг радянських людей у Великій Вітчизняній війні. Найкращі з них експонувалися на тематичних виставках: «Ленінським шляхом», «60-річчя Великого Жовтня», «Наш радянський спосіб життя», «Навіки разом», «БАМ» та інших, а також персональних виставках Г. Кальченко, Г. Меліхова, В. Непийводи, О. Саєнка. У 1979 р. за картину «Льон» народній художник Української РСР Т. Яблонській було присуджено Державну премію СРСР. Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка удостоєно В. Пузиркова за картини «Солдати» й «В землянці», Г. Чернявського — за серію живописних робіт «По ленінських місцях», «Ульянови на Україні» та цикл індустріальних пейзажів республіки, О. Лопухова — за картини «Сильні духом», «Війна», «Місячна соната», «Перемога», «Вихор Жовтня» та «Вольниця».

Під час зустрічі керівників Компартії України і уряду республіки з представниками художньої інтелігенції в листопаді 1981 р. товариш В. В. Щербицький, підкреслюючи величезну роль літератури і мистецтва в ідеологічній роботі партійних організацій, у комуністичному вихованні мас, закликав, зокрема, ще більше активізувати літературно-мистецьке, культурне життя на Україні. «Мабуть, — відзначав він, — цьому добре сприяло б більш широке і систематичне проведення зустрічей видатних митців з трудящими, учнівською та студентською молоддю»¹¹. Мистецькі організації Києва мають певний досвід шефських зв'язків з колективами підприємств, будов, колгоспів, радгоспів, установ та організацій. Уже давно ввійшли у практику укладання договорів про їх співдружність.

В десятиї п'ятирічці літератори і митці Києва здійснювали шефство більш як над сорока ударними будовами, підприємствами, колгоспами та навчальними закладами. Так, Київська організація Спілки письменників шефствувала над колгоспом ім. В. І. Леніна Бородянського райо-

¹⁰ Вечірній Київ, 1981, 30 груд.

¹¹ Рад. Україна, 1981, 5 листоп.

ну. В цьому колгоспі була встановлена літературна премія за кращий твір про село, першим лауреатом якої став письменник-киянин А. Хорунжий.

Київський міськком партії схвалив ініціативу академічних театрів: опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, драматичних — ім. І. Я. Франка та ім. Лесі Українки щодо творчої співдружності з трудовими колективами. Так, наприклад, у Палаці культури заводу «Більшовик» в 1978 р. почав працювати філіал театру ім. Лесі Українки, в Палаці культури авіабудівників має свій сценічний майданчик театр ім. І. Я. Франка, в Палаці культури виробничого об'єднання «Завод «Арсенал» ім. В. І. Леніна» діє «мала сцена» театру опери та балету¹².

Разом із столичним суднобудівним заводом київські літератори створили книгу «Ленінська кузня», а теми й образи, почерпнуті в робітничих буднях цього колективу, а також трудівників «Арсеналу», «Більшовика», авіазаводу, шахтарів Донбасу та будівельників БАМу стали провідними в ряді художніх творів. Робітники прославленого колективу об'єднання «Заводу «Арсенал» присвоїли народним артистам СРСР Є. Мірошніченко і Д. Гнатюку почесні виробничі звання «Майстер золоті руки». На сцені театру, де працюють ці видатні співаки, йде опера Г. Майбороди «Арсенал» — твір про героїчну боротьбу робітників цього заводу за ленінську правду¹³.

Велику шефську роботу проводять міські організації Музичного товариства УРСР по пропаганді музичних знань через народні університети культури, лекторії на будовах п'ятирічки та в робітничих гуртожитках; Спілки художників УРСР — по створенню портретів передовиків праці; Спілки кінематографістів УРСР — по обговоренню сценаріїв майбутніх фільмів у трудових колективах столиці.

Значно активізувалося художньо-мистецьке життя республіки під час підготовки до святкування 1500-річчя Києва. Особливо пожвавилася тоді концертна діяльність філармонійних і театральних колективів. Про це свідчать проведення фестивалів «Київська весна», «Золота осінь», «Молоді голоси», а також вистави створеного наприкінці 70-х років театру «Дружба» в Києві. Перед жителями столиці України і всієї республіки виступають митці й літератори Києва, провідні концертно-театральні колективи Москви, Ленінграда, братніх республік.

Підсумовуючи на XXVI з'їзді КПРС творчу діяльність представників художньої культури, товариш Л. І. Брежнев підкреслював: «...Всі читачі, глядачі, слухачі відчувають: у радянському мистецтві піднімається нова припливна хвиля. В останні роки — причому в усіх республіках — з'явилося чимало талановитих творів. Це стосується літератури і театру, кіно і музики, живопису і скульптури»¹⁴. Є всі підстави стверджувати, що в цьому великому художньо-мистецькому доробку є ряд творів з київською адресою.

В умовах розвинутого соціалізму у формуванні нової людини, комуністичному вихованні широких верств трудящих підвищується роль культурно-освітніх закладів. Вони стали опорними пунктами партійних організацій в ідеологічній роботі серед населення. Багатогранна діяльність цих закладів великою мірою визначає високий рівень духовного життя в Києві. Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянської держави в місті створено розгалужену мережу бібліотек, музеїв, клубів, парків культури та відпочинку, що сприяють піднесенню загальноосвітнього, культурно-технічного й естетичного рівня радянських людей. У 1980 р. в Києві працювали 1334 бібліотечні заклади всіх систем, книжковий фонд яких становив понад 67 млн. примірників.

¹² Сов. культура, 1979, 13 нояб.

¹³ Рад. Україна, 1981, 3 верес.

¹⁴ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 73—74.

77% городян користувалися послугами бібліотек¹⁵. Вони активно пропагують політику партії та уряду відповідно до прийнятої в 1974 р. постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі»¹⁶.

Велику участь у більш повній популяризації книжкових багатств для освіти і виховання нової людини, в прискоренні науково-технічного прогресу беруть такі всесвітньовідомі книгосховища, як Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна ордена Трудового Червоного Прапора республіканська бібліотека імені КПРС, Державна історична бібліотека УРСР. У фондах ЦНБ АН УРСР, заснованої в 1919 р., нині налічується понад 10 млн. примірників книг і журналів. Там зберігаються книги і зразки писемності різних епох та народів. ЦНБ АН УРСР здійснює широкий книгообмін з бібліотечними закладами й науковими установами 71 зарубіжної держави і є одним з трьох сховищ країни, де зберігаються всі видання ООН та її організацій¹⁷.

Однією з найбільших у Радянському Союзі бібліотек універсального профілю стала Державна республіканська бібліотека ім. КПРС. Заснована вона була як Київська публічна бібліотека в 1866 р. і мала всього 667 книжок, серед яких не значилося жодного видання українською мовою. За роки Радянської влади її фонди неухильно зростали і тепер налічують майже 3 млн. книг та журналів 60 мовами народів світу. Щорічні надходження цієї бібліотеки становлять понад 300 тис. примірників різноманітної друкованої продукції. Книжковими багатствами цього закладу щороку користуються понад 30 тис. читачів, яким видається близько 1 млн. 740 тис. примірників книг, журналів та газет. Крім того, звідси по міжбібліотечному й заочному абонементу 2640 іншим бібліотечним закладам пересилається понад 20 тис. книжок і різних періодичних видань. Багаторічні контакти підтримує бібліотека ім. КПРС, зокрема, з Білоруською республіканською бібліотекою ім. В. І. Леніна й бібліотекою Київського об'єднання «Завод «Арсенал» ім. В. І. Леніна», з колективом якої укладено договір про соціалістичне змагання і творчу співдружність. Розширюються також її міжнародні зв'язки: вона здійснює книгообмін з 182 організаціями 47 країн світу¹⁸. В 1966 р. за заслуги у розвитку бібліотечної справи і в зв'язку з 100-річчям з дня заснування вона була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

У столиці Радянської України розташоване й найбільше в республіці сховище історичної книги — Державна історична бібліотека УРСР. Вона має винятково цінне зібрання праць з історії. Зокрема, у відділі стародруків зберігається понад 20 тис. примірників рідкісних книг, серед них: колекції кирилівського і громадянського друку, прижиттєві видання творів класиків марксизму-ленінізму, нелегальні публікації російської соціал-демократії та ін.

Активну участь в культурному житті Києва, у роботі по комуністичному вихованню трудящих беруть 290 масових бібліотек міста, книжковий фонд яких становить 13,6 млн. примірників¹⁹. Читачами цих бібліотек у 1980 р. були 596,2 тис. киян²⁰. Прагнучи якнайкраще організувати бібліотечне обслуговування населення, партійні й радянські органи міста вжили чимало заходів для вдосконалення мережі цих закладів. У нових міських мікрорайонах створено бібліотечні осередки. Ряд бібліотек переміщено в більш заселені райони, організовано

¹⁵ Поточний архів Міністерства культури УРСР: Основні показники й аналіз розвитку та діяльності масових бібліотек Української РСР за 1980 рік (далі — Поточний архів Міністерства культури УРСР: Основні показники... за 1980 рік).

¹⁶ Правда, 1974, 26 мая.

¹⁷ Київ: Енциклопедичний довідник. К., 1981, с. 675, 676.

¹⁸ Поточний архів Державної республіканської бібліотеки ім. КПРС за 1980 рік.

¹⁹ Вечірній Київ, 1981, 6 лют.

²⁰ Поточний архів Міністерства культури УРСР: Основні показники... за 1980 рік.

нестационарні пункти видачі книг. Тільки протягом дев'ятої та десятої п'ятирічок у Києві було відкрито 29 державних масових бібліотек, деякі бібліотечні заклади одержали нові, по-сучасному обладнані приміщення, зокрема бібліотеки для дорослих ім. М. Є. Салтикова-Щедрина, А. Головка та Т. Г. Шевченка, а також спеціальна бібліотека з мистецтва й ін.

Працівники бібліотечних закладів міста використовували різні форми масової роботи серед трудящих: організовували ленінські читання і уроки, читацькі конференції й тематичні диспути, книжкові виставки, цикли літературно-музичних вечорів та ін. Величезний виховний вплив мали, зокрема, проведені в бібліотеках вечори-зустрічі з учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветеранами праці, передовиками і новаторами виробництва, визначними діячами науки й культури, делегатами партійних з'їздів.

Важливе значення в дальшому підвищенні ролі державних масових бібліотек у комуністичному вихованні мало їх об'єднання в єдиній мережі з загальним штатом, книжковим фондом, централізованими комплектуванням й обробкою літератури. В 1977 р. у Києві було завершено реорганізацію всіх бібліотек для дорослих у районні бібліотечні централізовані системи, яких налічувалося 12. Крім того, в січні 1978 р. у столиці України розпочала роботу єдина загальноміська централізована система дитячих бібліотек, яка виникла на базі Центральної державної бібліотеки для дітей ім. Т. Г. Шевченка²¹. Створення централізованих бібліотечних систем (ЦБС) зумовлювало поліпшення бібліотечного обслуговування населення, інтенсивніше використання книжкових фондів з боку дедалі більшої кількості трудящих. Піднесенню рівня роботи бібліотек Києва сприяла і участь у Всесоюзному огляді цих закладів, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, а також у Всесоюзному та Республіканському конкурсах на честь 110-річчя з дня народження В. І. Леніна і XXVI з'їзду КПРС й ін.

Важливим засобом активізації діяльності бібліотек є соціалістичне змагання, рух за звання «Бібліотека відмінної роботи». В місті його завоювали 52 заклади²².

Величезною популярністю серед киян та гостей столиці користуються музеї, серед яких є такі, що мають винятково цінні, всесвітньовідомі експозиції. У 1982 р. в місті працювало 32 музеї та їх філіали²³. Протягом останніх років почав функціонувати й ряд нових музеїв. Подією, що привернула до себе увагу світової громадськості, стало відкриття в 1981 р. меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років». У цій визначній події взяв участь Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. Виступаючи на відкритті меморіалу, Леонід Ілліч підкреслював: «Впевнений, що цей грандіозний пам'ятний комплекс, який виріс на дніпровських кручах, буде дорогий усім радянським людям. Він завжди символізуватиме перемогу життя над смертю, розуму над безумством, добра над злом»²⁴. Цей величний комплекс розкриває ратний і трудовий подвиг радянського народу, його Збройних Сил в боротьбі з фашизмом. У 18 експозиційних залах музею налічується близько 8 тис. унікальних реліквій і документів про патріотизм, самовідданість і героїзм робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції в роки Великої Вітчизняної війни.

²¹ Поточний архів Головного управління культури Київського міськвиконкому за 1982 рік.

²² Поточний архів Міністерства культури УРСР за 1982 рік.

²³ Там же.

²⁴ Рад. Україна, 1981, 10 трав.

Визначними подіями в культурному житті міста, всієї республіки було також відкриття Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, Музею народної архітектури і побуту Української РСР, Державного музею книги і друкарства УРСР, меморіальної квартири-музею Ульянових, історико-революційного пам'ятника — музею «Косий капонір» та інших. У 1978 р. засновано Музей історії Києва.

Музейні заклади столиці з кожним роком підвищували рівень наукової роботи, розширювали і збагачували експозиції, урізноманітнювали форми й методи масової роботи серед широких верств трудящих. У музеях відбувалися заняття слухачів системи політичної освіти і шкіл комуністичної праці, організовувалися суспільно-політичні лекторії, вечори посвячення молодих виробничників у робітники, зустрічі з ветеранами та передовиками виробництва, діячами науки і культури.

Величезну роботу по комуністичному вихованню трудящих проводить, зокрема, Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна. В цьому закладі представлено понад 8 тис. експонатів, які висвітлюють багатогранну діяльність Володимира Ілліча по керівництву партією і Радянською державою, боротьбу Комуністичної партії за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і будівництво нового суспільного ладу. Крім різноманітних форм роботи по ознайомленню відвідувачів з експозицією, в музеї застосовується й ряд інших: тут регулярно читаються лекції, організуються зустрічі з ветеранами партії, учасниками революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, делегатами партійних з'їздів. З часу відкриття музею його відвідали близько 12 млн. чол.²⁵ За велику роботу по пропаганді ленінських ідей, комуністичному вихованню трудящих на прикладі життя та діяльності засновника першої у світі соціалістичної держави, на революційних, бойових і трудових традиціях КПРС і радянського народу Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна було нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Значною популярністю серед трудящих міста й гостей столиці України користується й відкритий у Києві в 1949 р. Державний музей Т. Г. Шевченка. В 24 його залах зібрано понад 4 тис. експонатів. Фонди музею, які постійно поповнюються, налічують нині понад 2500 справ. Його науковий колектив продовжує виявляти нові матеріали, що розкривають життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря, свідчать про всенародну любов до нього. Цей заклад веде велику роботу серед трудящих, всебічно знайомлячи їх з дорогоцінною скарбницею Шевченкіани. На честь XXVI з'їзду КПРС в музеї було відкрито виставку «Соціалістичні перетворення в шевченкових місцях». За роки роботи цього закладу його відвідали понад 8 млн. чол. Крім того, для шкіл нашої країни та зарубіжних країн соціалістичної співдружності надіслано 2 тис. виставок про життя і діяльність великого сина українського народу. Колектив музею підготував також експозиції для музеїв Т. Г. Шевченка в м. Форт-Шевченко Казахської РСР і в Канаді²⁶.

Різноманітна за своїми формами по культурному обслуговуванню населення і робота Державного музею українського образотворчого мистецтва УРСР, Державного музею російського мистецтва, Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника, Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей», літературно-меморіальних музеїв видатних діячів української культури, зокрема Лесі Українки і М. Т. Рильського, меморіального музею М. В. Лисенка.

Характерною тенденцією в розвитку радянського суспільства на сучасному етапі стало використання громадських засад в організації духовного життя країни і, зокрема, в галузі культурного будівництва. Це є красномовним свідченням неухильного піднесення соціальної ак-

²⁵ Вечірній Київ, 1981, 22 квіт.

²⁶ Поточний архів Державного музею Т. Г. Шевченка за 1980 рік.

тивності трудящих. Так, завдяки творчій ініціативі широких верств громадськості в Києві, як і в усій країні, широкого розмаху набув рух за створення народних музеїв і музейних кімнат. У 1981 р. в місті на громадських засадах працювало 40 народних музеїв і багато музейних кімнат, які проводили цікаву за своїми формами роботу серед населення. Ідеться, зокрема, про музеї київських заводів «Арсенал» ім. В. І. Леніна, «Ленінська кузня», «Більшовик», музеї історії Подільського, Печерського, Жовтневого і Шевченківського районів столиці, меморіальний кабінет-музей композитора В. С. Косенка та ін.

Велику участь у масово-політичній роботі, спрямованій на здійснення трудового, ідейно-політичного і морального виховання всіх верств населення міста, беруть клубні заклади. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянської держави в столиці України створено розгалужену мережу цих закладів. Культурне обслуговування дорослого населення і дітей забезпечують 8 палаців культури, 94 клуби, 12 палаців і будинків піонерів і школярів²⁷. У клубних закладах організовуються суспільно-політичні читання, науково-технічні конференції, цикли лекцій, тематичні вечори, зустрічі з ветеранами праці та учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, проводиться значна робота по естетичному вихованню трудящих. Широкий комплекс заходів був здійснений у клубних закладах в ході підготовки до партійних з'їздів, а також до відзначення видатних подій — 50-річчя і 60-річчя Великого Жовтня, 100-річчя і 110-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР, річниці перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 325-річчя возз'єднання України з Росією.

Дедалі більшу увагу клубні заклади приділяють формам роботи, які розкривають тему життя і діяльності В. І. Леніна. Такими формами є, наприклад, ленінські читання та ленінські трудові естафети, зустрічі з ветеранами партії, зокрема з тими, хто особисто знав вождя. Масово-політичну роботу серед населення працівники цих закладів прагнуть якнайтісніше пов'язувати з практичними завданнями трудових колективів, виконанням ними виробничих планів і соціалістичних зобов'язань, поширенням передового досвіду роботи.

Великою популярністю серед населення Києва користується Палац культури заводу «Точелектроприлад». В тому, що його колектив одним з перших у місті завоював звання комуністичного²⁸, — велика заслуга помічників партійної організації — заводських культармійців. Помітне місце у комуністичному вихованні трудящих столиці належить і клубам заводів «Арсенал» ім. В. І. Леніна, авіаційного заводу, палацу культури «Славутич» та ін.

Важливою ланкою мережі культосвітніх закладів стали народні університети. Вони почали створюватися в кінці 1958 р., напередодні XXI з'їзду КПРС. У прийнятій в 1960 р. постанові ЦК КПРС «Про роботу університетів культури» підкреслювалося, що вони мають сприяти підвищенню комуністичної свідомості широких народних мас, їх ідейно-естетичному вихованню, пропаганді найновіших досягнень науки, техніки, передового досвіду²⁹. У 1964 р. в Києві працювало 16 цих громадських навчальних закладів, а в 1981 р. — уже 352. В них навчалися 106,3 тис. слухачів³⁰. Народні університети різних профілів — культури, технічного прогресу і передових методів праці, педагогічних, юридичних знань та ін., а також їх філіали — було організовано безпосередньо на промислових підприємствах: Дарницькому шовковому комбінаті, фабриці ім. Карла Маркса, заводі «Арсенал» ім. В. І. Леніна та ряді інших. Заняття в народних університетах

²⁷ Поточний архів Київської міськпрофради за 1981 рік.

²⁸ Рад. культура, 1963, 28 квіт.

²⁹ Справочник партийного работника. М., 1961, с. 548.

³⁰ Вечірній Київ, 1981, 6 лют.

сприяють підвищенню загальноосвітнього і культурно-технічного рівня слухачів, розширенню їх політичного світогляду, поліпшенню художньо-естетичних смаків та уподобань.

Однією з ланок культурного життя Києва, місцем цікавого і змістовного відпочинку його населення, а також гостей столиці є парки культури та відпочинку. У 1980 р. в Києві їх налічувалося 12 з площею у 1508,2 гектара. В них працювали 300 атракціонів, 8 зелених театрів, 5 закритих естрад, 5 концертно-танцювальних залів³¹. Крім того, в місті функціонують Виставка передового досвіду в народному господарстві УРСР, 2 ботанічних сади, дитяча залізниця, зоопарк.

В парках культури і відпочинку проводиться різноманітна культурно-масова робота: читаються лекції, організуються зустрічі з видатними діячами науки і культури, передовиками виробництва, ветеранами партії та учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Для населення тут влаштовуються театралізовані свята, концерти професіональних і самодіяльних художніх колективів й окремих виконавців, тематичні вечори. Новою формою масової роботи в парках культури і відпочинку стали клуби за інтересами, а також студії дискооб'єднань. Про велику роль київських парків у культурному обслуговуванні населення свідчить те, що протягом останнього часу щороку в заходах, які організовувалися там, брали участь понад 8 млн. киян і гостей столиці³². Таким чином, діяльність культурно-освітніх закладів міста — бібліотек, музеїв, клубів, парків культури — спрямована на дальше посилення роботи по комуністичному вихованню трудящих, підвищенню їх культурно-технічного рівня, загальної культури.

Високий рівень духовного життя столиці Радянської України є свідченням інтенсивного розвитку художньої культури, що став результатом плідної творчої праці київських літераторів і митців, неухильного розквіту всіх видів і жанрів літератури та мистецтва.

Культурно-мистецьке життя Києва — великого культурного центру — яскравий вияв неухильного піклування Комуністичної партії і Радянської держави про зростання ролі духовної культури в соціальному розвитку країни, вихованні людини комуністичного суспільства.

³¹ Поточний архів Головного управління культури Київського міськвиконкому: Звіт про роботу парків культури міста за 1980 рік.

³² Там же.

БОРотьба за владу рад у Києві наприкінці 1917 р.

Ю. М. ГАМРЕЦЬКИЙ (Київ)

Трудящі нашої республіки, весь радянський народ широко відзначатимуть у травні цього року 1500-річний ювілей столиці Радянської України, центру стародавньої Русі, колиски трьох братніх слов'янських народів — російського, білоруського і українського — міста-героя Києва. Високо оцінюючи вклад Києва у вітчизняну історію, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у промові на урочистому засіданні, присвяченому врученню місту-герою медалі «Золота Зірка», підкреслив: «Київ дорогий кожній радянській людині. Він дорогий нам своїм славним минулим, своїми героїчними революційними традиціями. В пам'яті потомків завжди житиме самовідданий подвиг робітників

«Арсеналу», які підняли прапор революційного повстання. Ніколи не забудуться стійкість і мужність київських пролетарів, що із зброєю в руках відстоювали Радянську владу в боротьбі проти інтервентів та білогвардійців, гайдамаків і петлюрівців»¹.

Яскраву сторінку в героїчну історію Києва вписали керовані більшовицькою організацією революційні робітники і солдати міста, які слідом за Петроградом 29—31 жовтня 1917 р. здійснили переможне збройне повстання, показавши приклад самовідданої боротьби за Радянську владу.

Природно, що в одній статті неможливо висвітлити численні аспекти історії боротьби за владу Рад у Києві. Тому автор даного повідомлення ставить своїм завданням насамперед розглянути розстановку політичних сил у місті напередодні вирішальних боїв у січні 1918 р. проти контрреволюційної буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

Дослідники поглиблено вивчають події тих буремних днів, присвячуючи їм спеціальні праці та окремі нариси й розділи в колективних монографіях²⁻³. У результаті цього створено яскраву картину підготовки й ходу збройної боротьби робітників і солдатів Києва за перемогу соціалістичної революції, розгрому ними військ Тимчасового уряду. Водночас цілком з'ясовано, що у жовтні 1917 р. владу в місті захопила контрреволюційна Центральна рада, яка відображала інтереси української буржуазії, поміщиків та куркульства. Здавалося б, політичне становище в Києві у післяжовтневі дні не викликає заперечень. Однак останнім часом зроблено спробу зобразити владу Центральної ради настільки обмеженою, що може створитися уявлення, нібито у листопаді 1917 р. такої влади зовсім не існувало⁴. Іноді перебільшується слабкість Центральної ради, а відсутність у неї міцних зв'язків з трудящими України подається як повне заперечення її впливу й сили.

При цьому неминуче постає питання: проти кого, власне кажучи, в такому разі розгорталася повсюдна боротьба народних мас наприкінці 1917 — на початку 1918 р., проти кого робітники й революційні солдати Києва та інших міст України піднімали збройні повстання?

Зображення Центральної ради незначною силою не відповідає історичній дійсності й тим самим применшує значення перемоги над нею, досягнутої робітниками, солдатами і селянами України. Адже, як відомо, Центральна рада була одним з центрів всеросійської контрреволюції, спиралася на певний військовий контингент, її підтримували білогвардійські офіцери, поміщицькі й куркульські елементи. Нечітко це питання викладено і в нещодавно виданій «Історії городов и сел Украинской ССР». У відповідному розділі тому «Київ» не сказано, кому все-таки належала влада наприкінці 1917 р. «Центральна рада зробила все,— читаємо в згаданій праці,— щоб не допустити переходу влади в місті до рук Рад»⁵. І далі: ревком «рішуче виступав проти втручання ради в управління містом, гарнізоном, здійснював заходи по боротьбі з контрреволюційними елементами»⁶. В такому разі незрозуміло, чому ВРК, створений 27 жовтня 1917 р. на об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів спільно з представниками фабзавкомів та полкових комітетів, не скорин-

¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1971. Т. 1, с. 225.

²⁻³ Шморгун П., Корольов Б., Кравчук М. Київ у трьох революціях. К., 1963; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції. Встановлення Радянської влади на місцях. К., 1967. Т. II; История городов и сел Украинской ССР. Киев. К., 1979; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. К., 1981; Сарбей В. Г., Щусь О. И. Київ у трьох революціях. К., 1981.

⁴ Гарчев П. І. Діяльність ревкомів Києва в листопаді 1917 року.— Питання історії народів СРСР. Харків, 1972. Вип. 13, с. 3—13.

⁵ История городов и сел Украинской ССР. Киев, с. 213.

⁶ Там же.

стався своєю перевагою, яку, на думку деяких дослідників⁷, він тоді мав, і не зосередив у своїх руках усю повноту влади.

Буржуазно-націоналістична Центральна рада займала ворожу позицію щодо Жовтневого збройного повстання в Петрограді й намагалася не допустити революційних виступів на Україні. Однак під впливом соціалістичної революції та ленінських декретів — Декрету про мир і Декрету про землю — зростали політична свідомість і співчутливе ставлення до повстання навіть у солдатів українізованих військових частин — цієї, здавалося б, надійної опори Центральної ради, незважаючи на їх посилену обробку в націоналістичному дусі та заборону їм будь-якого втручання на випадок початку повстання. Про подібні настрої говорив на засіданні Центральної ради 29 жовтня генеральний секретар у військових справах С. Петлюра. «Українські частини, — заявив він, — поки що спокійні, але не можна поручитись, що вони також не виступлять, бо між ними та більшовицькими частинами ходом подій за останні дні утворились деякі товариські зобов'язання»⁸.

У дні напружених боїв проти військ Тимчасового уряду, коли представники націоналістичної ради вели таємні переговори з штабом Київського військового округу, а Генеральний секретаріат зажадав, «щоб усі частини військ і всі громадяни України негайно припинили напад одних на одних»⁹, загрожуючи в противному разі «рішуче боротися з усіма спробами підтримувати петроградське повстання»¹⁰, червоногвардійці, робітники київських заводів і революційні солдати із зброєю в руках боролися за владу Рад. Повсталі підтримав ряд українізованих полків. Газета українських есерів змушена була визнати, що на бік повстанців перейшли «деякі частини українців»¹¹. Про це йшлося в телеграмі голови Київського ВРК Л. Л. Пятакова, надісланій у Раднарком РСФРР, яку опублікувала місцева преса, в тому числі й націоналістична¹².

Після повалення в Києві владн Тимчасового уряду війська Центральної ради, скориставшись своєю чисельною перевагою, зайняли пошту, телеграф, банк, вокзал, урядові установи. Командуючим КВО і губкомісаром були призначені ставленики ради полковник В. Павленко і А. Ніковський. Про це писав у 1920 р. один з керівників київських більшовиків, член ревкому В. П. Затонський, зазначаючи, що після Жовтневого збройного повстання в Києві «рада прибрала до своїх рук весь апарат влади»¹³.

Голова Ради робітничих депутатів (наприкінці 1917 р.) більшовик А. В. Іванов також вказував, що «реальна військова сила була в руках ради, тому що у них в Києві було стягнуто близько 18 000 військ, а у нас була зменька... Ми не могли відразу ж перейти у наступ проти ради, оскільки українські частини були настроєні націоналістично і підтримували цілком раду. Треба було почати їх розкладати»¹⁴. Член Київської обласної Ради робітничих і солдатських депутатів, делегат II Всеросійського з'їзду Рад, учасник Петроградського збройного повстання В. М. Примаков у статті, присвяченій п'ятій річниці встановлення влади Рад, писав, що влада в столиці України «перейшла до рук

⁷ Питання історії народів СРСР, вип. 13, с. 9.

⁸ Пова рада, 1917, 3 листоп.

⁹ Робітнича газета, 1917, 1 листоп.

¹⁰ 1917 год на Киевщине. Хроника событий. К., 1928, с. 330.

¹¹ Народна воля, 1917, 1 листоп.

¹² Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г. — февраль 1918 г.). Сб. документов и материалов. К., 1957, с. 380; Робітнича газета, 1917, 3 листоп.

¹³ Затонський В. П. Жовтень 1917 року в Києві. — Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Зб. спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1967, с. 64.

¹⁴ Иванов А. В. Центральная рада и Киевский Совет в 1917—1918 годах. — Летопись революции, 1922, № 1, с. 13

національно-буржуазної демократії. Змучені робітничі маси не знайшли в собі сили й енергії відразу справитися з цим новим ворогом, що зберіг всі свої сили і у всеозброєнні вийшов на арену боротьби»¹⁵.

Проте деякі дослідники, посиляючись на думку члена ревкому більшовика І. Пуке, стверджують, нібито повсталий пролетаріат і революційні солдати міста все ж могли не допустити захоплення влади націоналістами. Слід відзначити, що Київська комісія для збирання матеріалів з історії Жовтневої революції та історії Російської Комуністичної партії (Іспарт), публікуючи його спогади, висловила незгоду з «цілим рядом помилкових висновків» І. Пуке, який відкидав «зовсім з рахунку об'єктивну політичну ситуацію»¹⁶.

Помилковість подібних поглядів прибічників негайного виступу проти Центральної ради пояснювалася тим, що вони, «з одного боку, перенесли на масу своє власне нетерпіння, з другого — своє усвідомлення контрреволюційної суті Центральної ради приймали за свідомість мас, які до цього лише підходили»¹⁷.

У Києві в жовтневі дні обстановка була дуже складною, оскільки до міста введено значні контингенти військ Центральної ради. До того ж поблизу нього розташувався 60-тисячний українізований корпус під командуванням генерала П. Скоропадського. У ці дні (20—31 жовтня) в Києві проходив III український військовий з'їзд, у роботі якого взяли участь 1093 делегати¹⁸. В одноголосно прийнятій 28 жовтня резолюції з поточного питання він визнав, що Тимчасовий уряд, у складі якого «мають силу буржуазні елементи, не може вважатися виразником волі та захисником інтересів трудової демократії, а через те виступ більшовиків не можемо вважати вчинком антидемократичним». Однак водночас з позитивним ставленням до збройного повстання в Петрограді з'їзд висловився на підтримку Центральної ради і заявив, що боротиметься проти будь-яких спроб «передати владу на Україні Радам робітничих і солдатських депутатів»¹⁹. 21—31 жовтня працював козацький з'їзд (600 делегатів). На його вимогу в ніч на 28 жовтня в Київ прибула козака дивізія²⁰. Тоді ж (28—30 жовтня) проходив і III так званий київський губернський національний з'їзд, який також одноголосно прийняв рішення про визнання Центральної ради крайовою владою. Все це, очевидно, дало підставу призначеному командуючим округом полковнику В. Павленку доповісти 1 листопада Центральній раді, що «українських військ достатньо в Києві на випадок більшовицького повстання»²¹.

Вплив Центральної ради серед солдатів українізованих частин у той час був досить значним, і заклик до її ліквідації викликав би з їх боку серйозний опір. Намагаючись зміцнити своє становище, вороги соціалістичної революції добивалися повного усунення ВРК з арени політичного життя. Саме цим пояснюється той факт, що вже 2 листопада на п'ятому засіданні VIII сесії Центральної ради меншовик М. Балабанов вніс запит щодо заходів, які планує вжити Генеральний секретаріат стосовно ревкому. Один з генеральних секретарів М. Порш дав таку відповідь: «Генеральний секретаріат, погляд якого на ці справи відомий, не думає ділитись владою з революційним комітетом»²². Цього не могли не враховувати київські більшовики, сили яких для одночас-

¹⁵ Примakov В. М. Борьба за Советскую власть на Украине.— Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне. М., 1962, с. 184.

¹⁶ Из истории Октябрьской революции в Киеве (Воспоминания участников). К., 1927, с. 27, 75.

¹⁷ Там же, с. 71.

¹⁸ Нова рада, 1917, 22 жовт.

¹⁹ 1917 год на Киевщине. Хроника событий, с. 333.

²⁰ Там же, с. 329.

²¹ Голуб П. А. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов. К., 1958, с. 179.

²² Нова рада, 1917, 4 листоп.

ного виступу в жовтні проти військ штабу Київського військового округу і Центральної ради, щоб одразу покінчити з контрреволюцією і встановити владу Рад, як писав В. П. Затонський, «були все ж недостатні...»²³. Вони не могли розраховувати й на підтримку розташованого під Жмеринкою 2-го гвардійського корпусу, де були сильні більшовицькі позиції, оскільки будь-яка його затримка в дорозі загрожувала розгромом революційно настроєних солдатів гарнізону і недостатньо озброєних київських червоногвардійців. Незважаючи на труднощі, більшовики Києва тримали курс на перемогу соціалістичної революції. Вони вміло збирали сили для вирішального етапу боротьби, добре розуміючи, що визначальною умовою її успішного завершення є союз робітничого класу і біднішого селянства. Для дальшого зміцнення цього союзу необхідно було «...привернути на свою сторону більшість непролетарських трудящих мас, відвоювати їх собі у есерів та інших дрібнобуржуазних партій»²⁴⁻²⁵. Без такої обов'язкової умови більшовики, підкреслював В. І. Ленін, не могли розраховувати на успіх, а на «...короткочасну і нетривку перемогу...»²⁶.

Здійснення цього завдання ускладнювалося внаслідок демагогічної діяльності Центральної ради, яка силкувалася видати себе за Всеукраїнську Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Українські соціал-демократи й есери, враховуючи авторитет більшовицьких Рад серед трудящих, з метою обману мас та їх дезорганізації намагалися довести «ідентичність» своєї програми з більшовицькою. «Центральна рада,— зазначалося, наприклад, у передовій статті газети українських соціал-демократів,— стоїть за проведення тих самих реформ, які висовуються і більшовиками»²⁷.

Щоб викрити в очах народних мас контрреволюційний характер Центральної ради, зірвати маску з цих «друзів народу» і залучити на бік пролетаріату тих солдатів і трудяще селянство, які ще перебували під впливом дрібнобуржуазних партій, необхідний був певний час.

Націоналісти, захопивши владу, всіляко намагалися зміцнити її. Певною пробою сил став конфлікт між ВРК і радою з приводу дальшої долі заарештованих колишніх керівників штабу КВО — генерала Квечинського і комісара Тимчасового уряду Кириєнка. Центральна рада 3 листопада віддала розпорядження випустити їх. 8 листопада, як повідомляла більшовицька «Пролетарская мысль», обидва контрреволюціонери були «звільнені проти волі ВРК». Цим самим рада продемонструвала своє справжнє ставлення до ворогів народних мас і водночас показала, що вона є фактичним господарем становища в місті.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання і проведення перевиборів Рад робітничих і солдатських депутатів було поставлено питання про їх об'єднання. Як відомо, у період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну Ради робітничих і солдатських депутатів у Києві існували окремо. При цьому в Раді робітничих депутатів вплив більшовиків постійно і швидко зростав. Якщо у першому її складі було лише 14% більшовиків, то в результаті травневих довиборів фракція зросла до 90 осіб і становила майже третину всього складу (27,5%), а напередодні Жовтня у ній вже налічувалося 46,6% представників ленінської партії від загальної кількості депутатів²⁸. На відміну від РРД у Раді солдатських депутатів переважали угодовці —

²³ Затонський В. П. Назв. праця, с. 53.

²⁴⁻²⁵ Ленін В. І. Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату.— Повне зібр. творів, т. 40, с. 10.

²⁶ Там же.

²⁷ Робітнича газета, 1917, 7 листоп.

²⁸ Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сб. документов. М., 1957, с. 279; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сб. документов и материалов. К., 1957. Т. I, с. 202; Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г.—февраль 1918 г.), с. 156; Голос социал-демократа, 1917, 31 мая, 2 июня.

меншовики й есери, а з серпня — українські соціал-демократи та есери. Влітку 1917 р. до неї входили 137 українських соціалістів, 83 есери, 42 меншовики, 19 більшовиків. До виконкому Ради відповідно входили 10 членів УПСР і УСДРП, 6 есерів, 3 меншовики і 1 більшовик²⁹.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання було поставлено питання про прийняття на загальних зборах обох Рад з участю представників ФЗК, профспілок і полкових комітетів рішення про обрання єдиного виконкому. З 10 листопада протягом трьох днів проходили вибори його нового складу. Їх наслідки були такими:

Партійність депутатів	Ради			Виконкоми		
	РД	СД	об'єднана	РРД	РСД	об'єднаний
Більшовики	175	47	222	18	5	23
Меншовики	67	23	90	6	3	9
Есери	40	52	92	4	6	10
УПСР	7	138	145	—	14	14
УСДРП	20	20	40	2	2	4
Всього	309	280	589	30	30	60

Незважаючи на значне зростання кількості більшовиків в обох Радах і виконкоммах (у виконкомі РРД — з 46,6% до 60%, а у виконкомі РСД — з 5% до 16,6%), в об'єднаному виконкомі порівняно з Радою робітничих депутатів їх стало пропорційно менше. Блок дрібнобуржуазних партій одержав можливість впливати не тільки на діяльність Ради солдатських депутатів, як було раніше, а й на роботу об'єднаної Ради робітничих і солдатських депутатів. Зміни, що відбулися після перевиборів, одразу позначилися на політичній лінії об'єднаної Ради, яку очолив голова Ради солдатських депутатів, націоналіст, член УПСР Н. Григорій (з 1949 р. до смерті у 1953 р. очолював український відділ радіостанції «Голос Америки»).

На першому ж засіданні виконкому 15 листопада більшовики висунили вимогу, «щоб новообраний виконком негайно взяв у свої руки всю повноту влади по м. Києву...»³⁰. Однак внаслідок чисельної переваги представникам дрібнобуржуазного блоку вдалося протягти рішення про підтримку Центральної ради та організованої на коаліційній основі з представників Рад, думи і Центральної ради міської влади. Тоді ж було порушено питання про ліквідацію ВРК, але його розгляд тимчасово відклали.

Таким чином, до середини листопада в Києві відбулися деякі зміни у розстановці політичних сил: до Київської Ради селянських депутатів, яка підтримувала тоді Центральну раду, приєдналася об'єднана Рада робітничих і солдатських депутатів, що допомогло контрреволюції зміцнити свої позиції в місті і водночас погіршило становище ВРК. Усе це, очевидно, дало підставу члену Київського обласного комітету РСДРП(б) С. С. Бакинському так відповісти 17 листопада на телеграфне запитання наркома у справах національностей Й. В. Сталіна «Яке становище в Києві?»: «Влада в руках Центральної ради...»³¹. Наступного дня місцева більшовицька газета опублікувала текст цієї бесіди, де, зокрема, також зазначалося: «У нас в Києві влада в руках ради...»³².

Після прийнятого виконкомом вищезгаданого рішення 18 листопада були скликані загальні збори Ради робітничих і солдатських депутатів для остаточного визначення її політичної позиції. На них більшовики заявили про неправомірність розв'язання такого важливого пита-

²⁹ Воин свободной России, 1917, 11 авг.

³⁰ 1917 год на Киевщине. Хроника событий, с. 387.

³¹ Там же, с. 533.

³² Пролетарская мысль, 1917, 18 нояб.

ня у зв'язку з незначною кількістю депутатів, що з'явилися на збори. Однак дрібнобуржуазний блок відхилив заяву більшовиків, після чого вони залишили зал засідань. Відповідний документ, запропонований виконкомом, було прийнято лише 41% депутатів об'єднаної Ради. Незважаючи на це, 21 листопада виконком визнав рішення Ради від 18 листопада остаточним і ухвалив ліквідувати ВРК, а замість нього створити так званий коаліційний комітет по охороні революції.

Про складне становище в місті свідчили і результати виборів до Установчих зборів, що розпочалися в Києві 26 листопада і тривали протягом трьох днів. Вони показали значне зростання впливу більшовиків у масах. Порівняно з липнем, коли відбувалися вибори до міської думи, число голосів, поданих за представників партії пролетаріату, збільшилося з 9520 (6%) до 32 576 (17,3%). Переважну їх частину (20 175) більшовики одержали в пролетарському середовищі. Істотно зріс вплив членів ленінської партії серед солдатів гарнізону. Так, з 33 636 солдатів, що взяли участь у виборах, за більшовиків віддав свій голос 12 401, або 36%. Незважаючи на такий безумовний успіх, слід враховувати, що все ж переважну кількість голосів солдатів гарнізону (47%) одержали українські есери і соціал-демократи. Місцева буржуазна газета писала з цього приводу: «В Києві нині розташовані переважно українські частини, і тому, природно, що солдати-виборці цих частин голоси свої віддали головним чином українському блоку, що й дало можливість цьому списку зайняти перше місце»³³.

Проте було б помилкою вважати, що всі українізовані частини склалися лише з націоналістично настроєних елементів, оскільки в них, за свідченням вищезгаданої газети, спостерігалось «сильне тяжіння до більшовиків»³⁴. Разом з тим у солдатів цих частин були і певні ілюзії щодо Центральної ради.

Ретельний аналіз результатів виборів дає можливість визначити вплив різних партій у Києві в той період: УПСР і УСДРП одержали 46 764 голоси, чорносотенці — 36 602, більшовики — 32 576, кадети — 18 742, есери — 8358, меншовики — 6982, бундівці — 1810. Досить значна кількість голосів, поданих за буржуазні (83 198) і дрібнобуржуазні (63 914) партії та організації, пояснювалася складом населення міста. На його політичному житті позначалася діяльність численних буржуазних організацій і спілок, навчальних закладів, установ, торговельних підприємств, редакцій газет і журналів різних напрямів, видавництва, військових установ КВО і фронту тощо.

Вибори переконливо показали різке падіння авторитету російських дрібнобуржуазних партій. Меншовики, есери і бундівці разом одержали 17 150 голосів (близько 9%), у той час як на виборах до міської думи 23 липня — 63 576 голосів (37%) і зайняли тоді перше місце³⁵.

Окремо слід спинитися на становищі українських дрібнобуржуазних партій. Якщо на виборах до міської думи влітку блок УПСР—УСДРП одержав 20% голосів (35 238) і вийшов на друге місце, то в листопаді — вже майже чверть голосів (46 764) і став першим³⁶. Відзначивши, що «...в листопаді 1917 року на Україні здобули більшість українські есери і соціалісти...», В. І. Ленін особливу увагу звернув на необхідність уважного підходу до цього факту і максимального врахування конкретної ситуації, оскільки ігнорувати її — «...значить робити глибоку і небезпечну помилку»³⁷.

Надзвичайно строката картина напруженого політичного життя в Києві певною мірою впливала на діяльність місцевих більшовиків, які

³³ Киевская мысль, 1917, 30 нояб. (вечірній випуск).

³⁴ Там же.

³⁵ Киевская мысль, 1917, 25 июля.

³⁶ Киевская мысль, 1917, 3 дек.

³⁷ Ленин В. І. Выборы до Установчих зборів і диктатура пролетаріату.— Повне зібр. творів, т. 40, с. 18.

неухильно дотримувалися стратегічного курсу на перемогу соціалістичної революції, творчо застосовуючи різноманітні форми і методи боротьби відповідно до конкретних обставин.

У таких умовах піднімати маси на боротьбу проти Центральної ради було передчасно. Адже революційні робітники і солдати гарнізону ще не відчували проти неї тієї «кипучої ненависті»³⁸, яка, за словами В. І. Леніна, є однією з об'єктивних умов перемоги повстання.

Більшовики роз'яснювали масам справжні цілі буржуазно-націоналістичної ради, вчили розпізнавати справжню суть багатообіцяючих заяв представників останньої. Прагнучи залучити на бік соціалістичної революції ту частину трудящих, яка ще продовжувала вірити Центральній раді, вони докладали всіх зусиль, щоб на прикладі діяльності Раднаркому і ленінських декретів показати докорінну відмінність робіничо-селянського уряду, що захищав інтереси народних мас, від буржуазно-націоналістичної ради та її секретаріату — виразників інтересів експлуататорських класів.

21 листопада у передовій статті київської більшовицької газети «Пролетарская мысль» вказувалося на необхідність посилення серед трудящих агітаційно-пропагандистської діяльності, «сприяння швидкому зростанню ...класової самосвідомості, яка одна тільки спроможна забезпечити і на Україні, як і по всій Росії, перемогу пролетаріату і біднішого селянства».

Протягом листопада відбувалася активна поляризація сил, зростала армія прихильників Радянської влади і відповідно різко зменшувався вплив Центральної ради, що дедалі виразніше виявляла своє справжнє обличчя.

Краще уявлення про тогочасне становище в місті дає повідомлення Київського ревкому, надіслане у ВРК при Ставці. Воно датоване 2 грудня, підписане його головою Л. Пятаковим * і секретарем А. Карпенком. У документі зазначалося: «Прихована боротьба між Центральною радою або, вірніше, між Генеральним секретаріатом і нами 30 листопада вилилась у відкрити. Перший крок був зроблений Генеральним секретаріатом, який роззброїв наші частини і відправив їх у Росію. У Києві нині зосереджено близько двох дивізій українських військ, які до останнього часу підтримували Центральну раду. Вступати в бій з ними, не розколовши їх, було б безглуздом. У даний момент серед них різкий розкол уже є, і підтримувати Центральну раду проти Рад вони не будуть, а тому необхідно діяти у вищій мірі обережно»³⁹.

Контрреволюція активізувалась і перейшла в наступ. За наказом генерального секретаря у військових справах С. Петлюри всі вузлові станції поблизу Києва були блоковані. Для цього використовувалися насамперед частини 34-го корпусу під командуванням П. Скоропадського. «Я, — згадував він, — негайно обсадив всю залізницю од Гнівані до Козятини частинами 153-ї дивізії, а також лінію Шепетівка—Козятин—Христинівка—Валнярка». Націоналістичні війська у ніч на 5 грудня роззброїли в Козятині шість ешелонів 2-го гвардійського корпусу⁴⁰. В Гнівані вони навіть розібрали залізничну колію⁴¹, щоб не допустити зосередження революційних частин у Києві й перешкодити проведенню І Всеукраїнського з'їзду Рад. Доповідаючи 5 грудня у Малій раді про воєнне становище, С. Петлюра заявив, що вжито всіх необхідних «заходів для роззброєння більшовиків»⁴². Дальший розвиток подій добре

³⁸ Див.: Ленін В. І. Марксизм і повстання. Лист Центральному Комітетові РСДРП(б). — Повне зібр. творів, т. 34, с. 231.

* У ніч на 25 грудня націоналісти його заарештували і невдовзі розстріляли.

³⁹ Воспно-революционные комитеты Действующей армии. 25 октября 1917 г. — март 1918 г. М., 1977, с. 412.

⁴⁰ Робітнича газета, 1917, 6 груд.

⁴¹ Народня воля, 1917, 14 груд.

⁴² Нова рада, 1917, 8 груд.

відомий. Очевидно, неважко уявити, чим би закінчився виступ робітників і революційних солдатів Києва у жовтневі дні проти військ Тимчасового уряду і одночасно проти Центральної ради.

Користуючись певною підтримкою частини солдатів і селянства, спираючись на створені нею полки та українізовані військові формування, Центральна рада проголосила так звану Українську Народну республіку і почала поступово прибирати до своїх рук ключові позиції. На перший погляд могло здатися, що серйозної загрози для революції це не становить. Однак не слід забувати застереження В. І. Леніна про досить часті випадки в історії, коли контрреволюціонери «...не користуються владою відразу для встановлення повної диктатури...», але «...це нітрохи не спростовує того, що влада у них»⁴³.

У ситуації, що склалася, революційні війська і загони Червоної гвардії не були готові для вирішального наступу на буржуазно-націоналістичну Центральну раду, оскільки широким масам у той час ще не вистачало політичного досвіду, якому В. І. Ленін надавав винятково важливу роль у ліквідації експлуататорського ладу та встановленні влади робітників і селян. У класичній праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» Володимир Ілліч зазначав, що цей досвід є основним законом усіх великих революцій. «Історія російської революції,— наголошував він на II конгресі Комінтерну,— ясно показала, що широких мас робітничого класу, селянства, дрібних службовців не можна було б переконати ніякими аргументами, коли б вони не пересвідчилися на власному досвіді»⁴⁴.

Тільки остаточно переконавшись, що Центральна рада розгорнула наступ проти революційних організацій, насамперед більшовицьких Рад робітничих і солдатських депутатів, перейшла до роззброєння революційно настроєних частин і висилки їх за межі України, що ця влада вперто відмовляється розв'язати земельне питання в інтересах трудящого селянства, робітники і селяни повсюдно розгорнули активну боротьбу проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Величезне значення для викриття антинародної політики Центральної ради і мобілізації народних мас України на рішучу боротьбу проти буржуазних націоналістів, за владу Рад мав ленінський «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», схвалений Раднаркомом 3 грудня 1917 р. У ньому розкривалася суть національної політики Радянської влади, зривалася маска з контрреволюційної Центральної ради. Опублікування цього документа сприяло прискоренню переходу трудящих України на бік більшовицької партії, стало поворотним етапом в їх боротьбі за владу Рад.

9 грудня в передовій статті газети «Правда» під назвою «Суть справи» роз'яснювалося, що конфлікт між Раднаркомом і Центральною радою має не «національний, а класовий характер». «У той час як у Петрограді буржуазія *вже не при владі*, в Києві вона *ще при владі*. Ми не маємо, однак, сумніву, що таке становище справ довго зберігатися не може».

Керуючись ленінською оцінкою ситуації, що склалася тоді на Україні («...ми пережили організацію влади українських Керенських...»⁴⁵), на основі знання фактичного стану справ історики дійшли аргументованого висновку про узурпування Центральною радою влади на Україні після повалення Тимчасового уряду. При цьому виняток становила лише частина пролетарського Донбасу, одного з головних промислових

⁴³ Ленін В. І. З щоденника публіциста.— Повне збір. творів, т. 34, с. 122.

⁴⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 245.

⁴⁵ Ленін В. І. Третій Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. 10—18 (23—31) січня 1918 р. Доповідь про діяльність Ради Народних Комісарів 11 (24) січня.— Повне збір. творів, т. 35, с. 257—258.

районів країни, де Радянська влада була встановлена одразу після Жовтневого збройного повстання в Петрограді ⁴⁶.

На більшій частині території України відбувався активний процес більшовизації мас та їх організацій, велася посилена підготовка до збройної боротьби проти буржуазно-націоналістичної і кадетської контрреволюції. Вона повсюдно розгорнулася наприкінці грудня 1917 р.— в січні 1918 р. У цій боротьбі зміцнювалася інтернаціональна єдність двох братніх народів, спільними зусиллями кувалася перемога над контрреволюцією. «Братерський союз між нами і українськими робітниками, селянами і солдатами буде зміцнюватися, незважаючи ні на що. *Немає тієї сили у світі, яка розірвала б цей союз*» ⁴⁷,— підкреслювала «Правда» напередодні відкриття I Всеукраїнського з'їзду Рад.

Братерська єдність трудящих нашої багатонаціональної країни, насамперед пролетарів великоруських і українських, зумовила успіх боротьби за владу Рад у Києві в січні 1918 р., стала передумовою розквіту й могутності Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

⁴⁶ Історія Української РСР. К., 1977. Т. 5, с. 196; Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977, с. 231.

⁴⁷ Правда, 1917, 10 дек.

РОЗВИТОК НАУКИ В КИЄВІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

На стан наукового життя в Києві у другій половині XIX ст. значною мірою впливали як економічний розвиток країни по шляху капіталізму, так і класова боротьба, що набувала тоді дедалі гострішого характеру. Це знаходило конкретний вияв у протиборстві антагоністичних напрямів у культурі, один з яких відображав інтереси народних мас, а інший — інтереси експлуататорських верств суспільства. Загальноросійський визвольний рух, що вступив на рубежі 50—60-х років у революційно-демократичний етап, а з середини 90-х років — в етап пролетарський, також був важливим фактором розвитку тогочасної культури. Саме представники цього руху так чи інакше були причетні до прогресивних починань у галузі науки.

Основним центром наукового життя Києва до кінця 90-х років XIX ст. залишався університет. Наляканий великим суспільним піднесенням у країні в період першої революційної ситуації, царизм змушений був зробити певні поступки університетам у справі їх самоврядування. В 1863 р. затверджено новий університетський статут, за яким відновлювалася їх автономія, скасована Миколою I. А за діяльністю цих вищих навчальних закладів, зазначав відомий діяч вітчизняної медичної й педагогічної науки свого часу М. І. Пирогов, який на рубежі 50—60-х років був попечителем Київського учбового округу, можна визначити і дух суспільства, і всі суспільні устремління, і дух часу¹.

Тоді в Київському університеті, як і в інших вищих навчальних закладах Росії, спостерігалася певне пожвавлення творчої діяльності: організовувалися нові кафедри й наукові товариства, проводилися всеросійські з'їзди спеціалістів з різних галузей науки, розширювалося видання їх праць. Становлення університету як центру освіти і поширення наукових знань відбувалося в умовах загострення ідейної боротьби між передовими професорами і консерваторами, які були ревними

¹ Пирогов Н. И. Соч. К., 1914. Т. 1, с. 503.

прихильниками царського самодержавства. Тому якщо кафедри при доборі кандидатур на заміщення нових або вакантних посад в основному керувалися оцінкою ділових якостей претендента, то представники влади на перший план ставили питання про його «політичну благонадійність».

Так, у 70—80-х роках внаслідок гонінь з боку царських властей і обструкцій колег-реакціонерів були змушені припинити роботу в Київському університеті деякі демократично настроєні молоді талановиті вчені, зокрема доценти кафедр: загальної історії — М. П. Драгоманов, політекономії — М. І. Зібер, грецької словесності — Ф. Г. Міщенко². Хоча формально їх звинувачували в «українофільстві», все ж головну небезпеку влада вбачала в поширенні названими вченими прогресивних і демократичних ідей серед студентства та навіть у їх зв'язках з революційними колами. Очевидно, для цього були певні підстави, якщо згадати, що в 1875 р. М. П. Драгоманов нелегально зустрічався з тодішнім лідером революційного народництва А. І. Желябовим й обговорював з ним перспективи політичної боротьби проти царизму³.

У 1875 р. М. П. Драгоманов був запрошений до попечителя Київського учбового округу, де йому повідомили, що міністр народної освіти незадоволений лекціями, прочитаними вченим в університеті. «...Я нібито заявив на вступній лекції, що читатиму історію в соціалістичному напрямі, — розповідав згодом М. П. Драгоманов. — Виявилось, що пан міністр або той донощик, який повідомив йому про мою лекцію (говорять — професор Х), прийняв слово «соціологія» за «соціалізм». Потім мені не дозволили читати публічні лекції про первісну культуру»⁴. Кінець кінцем за розпорядженням царя вченого звільнили з університету, а М. І. Зібер на знак протесту проти такого свавілля властей сам подав у відставку. До того ж він мав підстави чекати репресій за пропаганду економічного вчення К. Маркса на лекціях, прочитаних на квартирі М. П. Драгоманова для членів невеликого гуртка студентів університету⁵. Тексти цих лекцій були покладені в основу його праці «Теорія цінності і капіталу Д. Рікардо», виданої у Києві в 1871 р. «При читанні цієї цінної книги західноєвропейського читача особливо вражає послідовне проведення раз прийнятої чисто теоретичної точки зору»⁶, — писав К. Маркс у датованому 24 січня 1873 р. післяслові до другого видання «Капіталу».

Після звільнення з університету, в 1876—1878 рр., М. І. Зібер продовжував популяризувати твори основоположників марксизму, зокрема «Анти-Дюрінг» і «Становище робітничого класу в Англії» Ф. Енгельса, в своїх статтях, опублікованих на сторінках петербурзьких журналів демократичного напрямку «Знание» та «Слово», поки їх не закрили царські власті. До цих статей виявляв глибокий інтерес і К. Маркс, про що свідчать його конспективні записи та листування⁷.

До речі, перші відомості про «Капітал» К. Маркса дістав на лекціях М. І. Зібера у згаданому вище нелегальному університетському гуртку тодішній студент природничого факультету, а згодом — видатний учений-суспільствознавець революційно-демократичного напрямку С. А. Подолинський. Однак його історико-економічні праці, в яких популяризувалися ідеї К. Маркса, друкувалися за кордоном. Загалом

² Святиков С. Г. Опальная профессура 80-х годов.— Голос минувшего, 1917, № 2, с. 29—35.

³ Общественное движение в пореформенной России. Сб. статей. К 80-летию со дня рождения Б. П. Козьмина. М., 1965, с. 39—40.

⁴ Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. К., 1970. Т. I, с. 61.

⁵ Заславский Д. М. П. Драгоманов и «Вольное слово» (по неизданным материалам).— Былое, 1925, № 27—28, с. 107.

⁶ Маркс К., Энгельс Ф. Твори, т. 23, с. 20.

⁷ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Твори, т. 34, с. 271; Летопись марксизма. М., 1927. Кн. IV, с. 55—62.

марксистське вчення утверджувалося та пропагувалося не в університетських аудиторіях і легальній пресі, а в самому горнилі визвольної боротьби проти самодержавства, яку очолювали спочатку революційні народники, а згодом — соціал-демократи. «Вивчайте, штудіуйте цей чудовий твір!» — закликав своїх однодумців, маючи на увазі Марксів «Капітал», керівник одного з революційно-народницьких гуртків, який існував у Києві в 1875 р., І. Ф. Фесенко^{7а}.

Проте царизм не тільки переслідував революціонерів, а й душив будь-яку суспільно-політичну думку, якщо вона суперечила офіційній. Так, у 1876 р. царські власті заборонили видання газети «Киевский телеграф» за обговорення на її сторінках питань «державної важливості», як зазначалося в так званому Емському акті 1876 р.⁸ Однак це був лише один з численних репресивних заходів царизму, спрямованих під приводом боротьби з «українофільством» проти прогресивних починань у науці, зокрема проти спроб поєднати найважливіші напрями її розвитку з суспільними потребами.

Основний удар царизм спрямував проти Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, який активно діяв у Києві з 1873 р. За плідну діяльність у справі вивчення краю «в статистичному та етнографічному відношенні» цей відділ було нагороджено двома срібними медалями головного керівництва товариства⁹. На момент закриття в Південно-Західному відділі географічного товариства налічувалося близько 200 членів, що мешкали не лише в Києві, а й у багатьох інших містах України. Завдяки їх зусиллям було підготовлено і видано ряд збірок українського пісенного фольклору, нарис історії української мови, почалося складання українсько-російського словника тощо. При сприянні цього відділу побачили світ перший том праць ученого-суспільствознавця, першого ректора Київського університету М. О. Максимовича, зібрання творів буковинського письменника Ю. Федьковича, збірник музичних творів М. В. Лисенка. В основу фундаментального семитомного зібрання «Трудов этнографически-статистической экспедиции в Западно-Русский край», що вийшло в 70-х роках у Петербурзі, було покладено результати організованих заступником голови Південно-Західного відділу П. П. Чубинським (ученим ліберального напрямку) численних поїздок його членів у різні місцевості України, Білорусії та Молдавії. До цієї та деяких інших статистичних, економічних та етнографічних праць, написаних або відредагованих П. П. Чубинським, виявляв певний інтерес К. Маркс¹⁰.

Книга «Киев и его предместия: Шулявка, Соломенка с Протасовым Яром, Байкова гора и Демисвка с Саперною слободкою по переписи 2 марта 1874 года, произведенной и разработанной Юго-Западным Отделом императорского Русского Географического Общества», видана в Києві у 1875 р., містила значний статистичний матеріал, але була вкрай вороже зустрінута реакційними колами. Їх рупор — газета «Киевлянин», яку редагував професор кафедри загальної історії університету В. Шульгін, вміщувала інспіровані властями матеріали, де висловлювався сумнів з приводу достовірності наведених у праці відомостей про соціальний і національний склад населення міста. Проти цих необгрунтованих звинувачень у «Киевском телеграфе» виступив М. І. Зібер. Тоді «Киевлянин» почав приписувати членам

Південно-Західного відділу ...«поширення соціалістичних ідей». Це остаточно вирішило долю в цілому прогресивної наукової організації.

Автором таких фантастичних звинувачень був університетський

^{7а} Де й ч. Л. За полвека. М. — Л., 1926, с. 50.

⁸ Русская периодическая печать (1702—1894). Справочник. М., 1959, с. 381.

⁹ Отчет о деятельности Юго-Западного отдела Русского географического общества за 1875 год. К., 1876, с. 3—4.

¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 1, оп. 1, спр. 6470, арк. 19 (с. 37); К. Маркс, Ф. Энгельс и революционная Россия. М., 1967, с. 326, 384, 386, 387.

професор великий царський сановник Юзефович. Він же очолював тоді Київську комісію для розгляду давніх актів, що існувала з 1843 р. Її діяльність особливо активізувалася у другій половині XIX ст. в зв'язку з випуском багатотомного документального видання «Архив Юго-Западной России», створюваного на основі матеріалів Київського архіву давніх актів, що працював при університеті з 1852 р.¹¹ Хоча й нині це видання зберігає певне джерелознавче значення, особливо в зв'язку з втратою оригіналів багатьох опублікованих там документів XIV—XVIII ст., однак чітко простежується їх тенденційний підбір, зумовлений переважно захистом інтересів царського самодержавства та експлуаторських класів Росії: соціальні конфлікти зводяться до міжнаціональних, майже половина публікацій присвячена національним і релігійним питанням, на противагу польським затушовується експлуаторська суть місцевих українських феодалів, повністю ігнорується роль народних мас як прогресивної рушійної сили історичного процесу¹². В передмовях до томів їх редактори намагалися протягти великодержавні або націоналістичні ідеї, що й не дивно, адже в Київській комісії для розгляду давніх актів подвизалися представники саме цих напрямів буржуазної історичної науки другої половини XIX ст. Ф. Г. Лебединцев, С. Т. Голубев, М. В. Владимирський-Буданов, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський та інші.

Водночас під егідою комісії було опубліковано ряд цінних картографічних матеріалів з історії України, зокрема Києва, до XVIII ст. Продовжувалося видання пам'яток української історіографії другої половини XVII — початку XVIII ст., серед яких найціннішою по праву вважається «Летопись Самовидца», що вийшла в 1873 р. за редакцією вченого секретаря комісії О. І. Левицького — прогресивного історика буржуазно-демократичного напрямку, одного з перших академіків АН УРСР¹³.

Розвиток історичних досліджень у Києві царизм всіляко намагався спрямувати у вигідне для себе русло. Відхиливши запропонований у 1869 р. прогресивним буржуазно-ліберальним ученим М. О. Максимовичем та його однодумцями проект організації в місті самодіяльного історичного товариства, міністерство народної освіти створило в 1873 р. при Київському університеті Історичне товариство Нестора-літописця¹⁴. До числа його почесних членів обирали вельможних петербурзьких та місцевих чиновників і діячів церкви, зокрема одного з найреакційніших царських міністрів Делянова, автора циркуляра про «кухарських дітей», за яким дітям трудящих фактично заборонялося здобувати середню освіту. Саме цей мракобіс, що став покровителем товариства, виклопотав для нього у царя щорічну субсидію.

Тон в організації задавали такі реакціонери, як О. В. Романович-Славинський, В. Я. Шульгін, Ф. Я. Фортинський та інші, які й на лекціях, прочитаних в університетських аудиторіях, пропагували непопулістичність устоїв самодержавства і православ'я. Активістами товариства були й викладачі Київської духовної академії — найбільшого в Росії на той час релігійного вищого навчального закладу.

¹¹ Проценко Л. З історії заснування і діяльності архіву давніх актів в м. Києві. — Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1962, № 3.

¹² Сергієнко Г. «Архив Юго-Западной России» як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Правобережній Україні в другій половині XVII і на початку XVIII ст. — Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1959, № 2.

¹³ Москвич Л. Г., Сторчак А. І. Видатний історик, археограф, архівіст. — УІЖ, 1968, № 12.

¹⁴ Максимович М. Нечто об учреждении в Киеве исторического общества. — Киевлянин, 1872, 14 дек.; Хрущов И. Историческое общество Нестора-летописца в Киеве. — Журнал министерства народного просвещения, 1873, № 3, с. 32.

До цієї організації входили також прогресивні представники буржуазної історіографії О. М. Лазаревський, О. І. Левицький, В. С. Іконников, І. В. Лучицький, В. І. Щербина та інші, які внесли певний вклад у розробку проблем вітчизняної історії, особливо історії України і Києва. Однак аналогічну тематику порушували на засіданнях товариства й активні проповідники буржуазно-націоналістичних концепцій В. Б. Антонович, М. С. Грушевський та інші.

Об'єднання в ньому представників найрізноманітніших історико-філологічних спеціальностей, корпоративний характер членства, схоластичний академізм тематики доповідей та повідомлень, присвячених переважно подіям далекого минулого і пройнятих ідеєю «охранительных начал русской жизни», — все це не сприяло поживаленню його діяльності й не підвищувало авторитету в наукових колах. Спроби ж організації товариством публічних лекцій не зустріли підтримки громадськості, оскільки вони були в основному приурочені до певних офіційних ювілеїв, організованих царськими властями¹⁵. Тексти прочитаних на засіданнях доповідей друкувалися в збірнику «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (до 1900 р. побачило світ 13 його випусків).

Історичне товариство Нестора-літописця разом з церковно-археологічним товариством, що існувало з 1872 р. при Київській духовній семінарії, виступили ініціаторами проведення в місті двох всеросійських археологічних з'їздів: третього — в 1874 р. і одинадцятого — в 1899 р. При допомозі московських колег київські археологи почали складати докладний каталог пам'яток старовини, який мав вийти під назвою «Древности Украины», однак здійснити цей задум за умов тогочасного стану науки і політичного режиму царського самодержавства виявилось неможливим.

На основі головним чином приватних колекцій археологічних знахідок і творів образотворчого мистецтва під егідою організованого в 1897 р. Київського товариства старожитностей і мистецтв у 1899 р. було відкрито міський музей старожитностей і мистецтв. Саме ж товариство, діяльність якого була відірвана від потреб реального життя XIX — початку XX ст. і суворо регламентована царськими властями, не відігравало помітної ролі. Навіть на його засідання з'являлося в середньому не більше 10 членів з 200 зареєстрованих¹⁶. Лише окремі вчені міста — представники буржуазно-ліберального напрямку в історичній науці — досягли певних творчих успіхів. Серед них слід назвати насамперед В. С. Іконникова, О. М. Лазаревського, І. В. Лучицького, в доробку яких є й праці з проблем історичного кневознавства.

Так, уся наукова діяльність уродженця Києва В. С. Іконникова (1841—1923) міцно пов'язана з місцевим університетом. Тут він здобув вищу освіту, став доцентом, згодом — професором, був обраний членом-кореспондентом (1893 р.), академіком Російської Академії наук (1914 р.), академіком АН УРСР (1920 р.). Досі як інформаційно-довідковий посібник використовується його двотомна (у чотирьох книгах) праця (третій том залишився в рукопису і виправлених автором гранках) «Досвід російської історіографії»¹⁷. Багато своїх досліджень В. С. Іконников друкував у щомісячному журналі «Университетские записки», редактором якого він був протягом 40 років, починаючи з 1873 р.

¹⁵ Дашкевич Н. П. Историческая записка о возникновении и деятельности Исторического общества, Нестора-летописца по январь 1898 г. — Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. К., 1899. Кн. 13, с. 97.

¹⁶ Киевская старина, 1899, № 7, отдел II, с. 34—35.

¹⁷ Сарбей В. Г. Один з перших істориків-академіків АН УРСР. — УІЖ, 1966, № 12.

Одним із засновників та активним співробітником іншого популярного щомісячника буржуазно-ліберального напрямку — «Киевская старина», що виходив з 1882 по 1906 р., був О. М. Лазаревський (1834—1902), вихованець Петербурзького університету. Понад 20 років він прожив у Києві, займаючи різні посади в міських судових установах. Водночас учений продовжував розпочате ще у 50-х роках дослідження соціально-економічних проблем історії України після її возз'єднання з Росією. В 1888—1902 рр. видано три томи його незакінченої праці «Опис старої Малоросії». На основі численних документальних джерел у працях О. М. Лазаревського розкривається роль місцевих феодалів у розвитку кріпосницьких відносин на Лівобережній Україні в другій половині XVII—XVIII ст. Тим самим ці праці об'єктивно спрямовані проти буржуазно-націоналістичної концепції «безкласовості» українського народу¹⁸.

Загальноновизнаним є внесок у наукову розробку політичної та соціально-економічної середньовічної й нової історії країн Західної Європи вихованця і професора Київського (з 1877 р.) та Петербурзького (з 1908 р.) університетів І. В. Луцицького (1845—1918)¹⁹. Завдяки його дослідженням, написаним на основі багаторічного вивчення джерел, що зберігалися в майже 30 архівах Франції, російська медієвістика вийшла на одне з перших місць в тогочасній світовій історіографії. Їх фактичний матеріал не втратив свого значення й досі.

Незважаючи на циркуляри уряду про заборону вживання української мови, в досліджуваний період розвивалося й українське мовознавство. Вихованець Київського університету викладач П. І. Житецький (1836—1911), який багато років займався вивченням історії формування української літературної мови, узагальнив свої дослідження в праці «Нарис літературної історії малоросійської говірки в XVII ст.» (К., 1889). І надалі він продовжував розробляти питання розвитку української мови у тісному зв'язку з російською та іншими слов'янськими мовами. В 1898 р. П. І. Житецький був обраний членом-кореспондентом Російської Академії наук, а ще через 10 років Київський університет присудив йому вчений ступінь доктора філологічних наук²⁰.

У другій половині XIX ст. спостерігалось значне пожвавлення діяльності київських учених, що працювали у галузі природознавства і техніки. Вони об'єднували свої творчі зусилля на базі наукових установ і закладів, що створювалися в той час. Прогресивне значення останніх визначалося загальним характером розвитку російського капіталізму і наявністю патріотично настроєних учених та інженерів.

Одним з перших за ініціативою професора органічної хімії П. П. Алексеева в 1869 р. було організоване Київське товариство природознавців на чолі з професором ботаніки І. Г. Борщовим. З 1890 р. на базі його математичної секції виникло Київське фізико-математичне товариство, очолюване професором М. М. Шіллером. Сам же П. П. Алексеев очолив засноване в 1871 р. Київське відділення Російського технічного товариства, яке стало центром розвитку науково-технічної думки в країні у галузі цукрової промисловості. Було створено, зокрема, спеціальну лабораторію для виконання досліджень за заявками заводів, відкрито перший у країні середній технічний навчальний заклад для підготовки майстрів цукрового виробництва²¹.

¹⁸ Сарбей В. Г. Історичні погляди О. М. Лазаревського. К., 1961.

¹⁹ Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в. Л., 1929.

²⁰ Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. Биобиблиографический словарь. Минск, 1976. Т. I, с. 103—105.

²¹ Ивашов С. З., Лепешкин И. П. Очерки по истории техники отечественного сахарного производства. М., 1955, с. 131—132, 135.

З 1876 р. діяло також Київське товариство сільського господарства й сільськогосподарської промисловості.

Продовжували популяризувати основи медичних знань члени Товариства київських лікарів, що існувало з 1840 р. З початку 60-х років частину його функцій виконувало щойно організоване в місті Фармацевтичне товариство. Розвиток науково-дослідної роботи на медичному факультеті Київського університету і шляхи впровадження її результатів у практику об'єктивно вимагали організації нових спеціалізованих медичних товариств. У зв'язку з цим у 1885 р. було створено Акушерсько-гінекологічне товариство, в 1896 р. — Фізико-медичне, а у 1897 р. — Психіатричне.

Як правило, наукові товариства видавали журнали і збірники, де публікувалися праці багатьох відомих учених. Помітне місце в історії вітчизняної науки залишили, наприклад, «Записки Киевского общества естествоиспытателей», «Журнал элементарной математики», «Вестник опытной физики и элементарной математики», «Анналы Киевской обсерватории», «Земледелие», «Архив патологии, бактериологии и клинической медицины», «Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи» та ін.

Товариства періодично скликали всеросійські з'їзди і конференції з різних галузей знань. Великий громадський і науковий резонанс в усій країні мав проведений у Києві в 1871 р. третій з'їзд російських природознавців. Ініціатором його скликання був тодішній голова Київського товариства природознавців професор кафедри зоології університету О. О. Ковалевський (1840—1901). Основоположник порівняльної ембріології, він, ґрунтуючись на вченні Ч. Дарвіна, відстоював матеріалістичну ідею єдності походження й розвитку тваринного світу. Про його зроблені експериментальним шляхом відкриття, що підтверджували цю ідею, Ч. Дарвін сказав: «...Ми, нарешті, одержали ключ до джерела, звідки походять хребетні»²². За свої прогресивні погляди О. О. Ковалевський неодноразово зазнавав цькування з боку реакційно та ідеалістично настроєної університетської професури. Внаслідок цього видатний учений був змушений виїхати з Києва. Ще раніше така ж доля спіткала одного з перших дарвіністів Росії професора К. Ф. Кесслера²³.

Матеріалістичних позицій дотримувався й основоположник сучасного вчення про клітинну будову кори головного мозку професор Київського університету В. О. Беєв (1853—1894). Лише в роки Радянської влади його ідеї здобули широке визнання. Справжній патріот своєї країни, він, позбавлений університетської кафедри, відмовився продати за кордон свою величезну колекцію препаратів і опублікувати там підготовлений ним до друку атлас головного мозку.

До числа дарвіністів належав і професор О. О. Коротнев (1854—1915). У 1887 р. він, уже будучи членом-кореспондентом Російської Академії наук, став професором кафедри зоології Київського університету. Вчений подарував кабінету зоології багатющу колекцію представників морської фауни, а згодом організував на власні кошти постійно діючу університетську зоологічну станцію на середземноморському узбережжі Франції. Йому належить також заслуга у вивченні фауни озера Байкал, куди за його ініціативою було споряджено науково-дослідну експедицію університету та Київського товариства природознавців.

Справжню сенсацію на X всеросійському з'їзді природознавців, що відбувся в Києві у 1898 р., викликала доповідь директора ботанічного саду Київського університету професора С. Г. Навашина (1857—1930), який був одним з найталановитіших учнів великого російського вчено-

²² Болховитинов В., Буянов А., Захарченко В., Остроумов Г. Рассказы о русском первенстве. М., 1950, с. 355.

²³ Історія Київського університету. К., 1959, с. 153.

го-матеріаліста К. А. Тімірязева. Доповідь С. Г. Навашина (згодом — члена-кореспондента Російської Академії наук і академіка АН УРСР) про подвійне запліднення у покритонасінних рослин поклала початок новому етапу в розвитку біологічної науки²⁴. Попередники С. Г. Навашина на посаді директора університетського ботанічного саду І. Г. Борщов (1833—1878) і І. Ф. Шмальгаузен (1849—1894) у ході експедиційних досліджень зібрали й узагальнили матеріали з ботанічної географії Арало-Каспійського краю та Правобережної України. Двотомна праця І. Ф. Шмальгаузена «Флора Середньої й Південної Росії, Криму і Північного Кавказу», що вийшла в світ наприкінці 90-х років, ще майже півстоліття зберігала науково-практичне значення.

Загалом характерним для розвитку всіх галузей природничих і точних наук у Києві, як і в інших культурних центрах Росії того часу, було протиборство матеріалістичних та ідеалістичних ідей. Навіть якщо вчені перебували на позиціях стихійного матеріалізму, вони об'єктивно сприяли прогресу науки. До них належав, зокрема, професор математики Київського університету М. Ю. Ващенко-Захарченко (1825—1912), який першим у Росії з університетської кафедри і в навчальних посібниках роз'яснював сутність неевклідової геометрії геніального російського математика М. І. Лобачевського²⁵. Матеріалістичних позицій дотримувався й учень М. Ю. Ващенко-Захарченка професор математики і механіки Київського університету В. П. Ермаков (1845—1922), обраний у 1885 р. за пропозицією видатного російського вченого академіка П. Л. Чебишева членом-кореспондентом Російської Академії наук. У праці «Основні закони механіки» він писав: «Жодна наука не повинна відкидати реальних фактів; вона повинна описувати ці факти так, як вони відбуваються в природі, і давати їм відповідне пояснення»²⁶.

Незважаючи на складність проведення дослідів і експедицій, насамперед через байдуже ставлення царських відомств до розвитку наукових знань, протидію реакціонерів, консерваторів і просто невігласів, передові вчені Києва прагнули ширше підпорядковувати свою дослідницьку роботу актуальним завданням розвитку науки і нагальним потребам народного господарства країни. Зокрема, проблеми молекулярної фізики одним з перших у Росії розробляв професор М. П. Авенаріус (1835—1895). Його праці високо оцінювали великі російські вчені О. Г. Столетов і Д. І. Менделєєв. У 1876 р. він був обраний членом-кореспондентом Російської Академії наук²⁷. М. П. Авенаріуса цікавили також галузі практичного застосування теоретичних відкриттів у фізиці, зокрема електротехніка. В Київському університеті навчався і М. М. Бенардос (1842—1905) — видатний російський інженер, який у 1881 р. винайшов і застосував на практиці метод дугового електрозварювання металів^{28–29}.

Майже 20 років працював у Києві в Управлінні південно-західних залізниць талановитий учений, інженер-конструктор О. П. Бородин (1848—1898). У журналі «Инженер», головним редактором якого він був, опубліковано багато його статей з технічних та економічних питань. За проєктами О. П. Бородіна на залізницях створювалися наукові лабораторії й дослідні станції, а також випускалися нові типи вагонів і паровозів, у тому числі пайекономічніший на той час паровоз з подвійним розширенням пари. Його винаходи були удостоєні міжнародних премій. Ще за життя вченого Російське технічне товариство

²⁴ Історія Академії наук Української РСР у двох книгах. К., 1967. Кн. II, с. 350—351.

²⁵ Історія Київського університету, с. 77—79.

²⁶ Університетские известия, 1900, № 5, с. 2.

²⁷ Історія Київського університету, с. 50, 97—100.

^{28–29} Шателен М. А. Русские электротехники второй половины XIX века. Л.—М., 1949, с. 241; Нариси з історії техніки. К., 1955. Вип. II, с. 7.

встановило золоту медаль його імені за видатні праці «в галузі механічної справи або обладнання залізниць взагалі і рухомого складу особливо»³⁰.

Початок геологічному картографуванню території Росії поклали відзначені преміями Російського мінералогічного товариства праці голови (з 1876 по 1898 р.) Київського товариства природознавців К. М. Феофілактова (1818—1901). Він протягом 46 років очолював університетську кафедру мінералогії й геології. Про прогресивність наукових і суспільно-політичних поглядів ученого свідчив той факт, що, коли кандидатура Д. І. Менделєєва була забалотована на виборах до Російської Академії наук, К. М. Феофілактів, який у той час був ректором Київського університету, запропонував обрати великого російського вченого його почесним членом. Ця пропозиція була підтримана Радою університету. Аналогічні рішення прийняли й деякі інші вищі навчальні заклади країни.

Після вимушеного виходу у відставку К. М. Феофілактів очолював до 1898 р. Київське товариство природознавців. Тут працювали і його учні — В. Є. Тарасенко (1859—1926) і П. А. Тутковський (1858—1930). Перший з них на кошти цього товариства та геологічного комітету організував у великих масштабах петрографічне дослідження Українського кристалічного масиву. Однак внаслідок цькування з боку реакційно настроєних учених йому довелося залишити роботу в університеті, а згодом навіть виїхати з міста. З цих же причин був змушений припинити читання лекцій в університеті у середині 90-х років і П. А. Тутковський (згодом — академік АН УРСР і АН БРСР), хоч за роботи в галузі мікропалеонтології він нагороджений золотою медаллю ім. І. І. Рахманінова, обраний членом Російського мінералогічного і Бельгійського геологічного наукових товариств³¹.

І. І. Рахманінов (1826—1897), вся творча діяльність якого пов'язана з Київським університетом, де з 50-х років до кінця свого життя він працював професором кафедри прикладної математики, основну увагу приділяв розробці загальних принципів механіки на основі праць великого російського й українського математика М. В. Остроградського. Вчений виступав за розширення в університетах наукових досліджень і навчальних курсів прикладного характеру, щоб «жити загальним життям з життям Росії»³².

Саме цьому підпорядковував свою діяльність і завідувачий університетською кафедрою агрономії С. М. Богданов (1859—1920). В його численних працях, опублікованих у періодичних та інших виданнях, популяризувалися науково обгрунтовані заходи, які мали сприяти піднесенню культури землеробства. Однак їх застосуванню на практиці перешкоджали відсталість і рутинність тодішнього сільського господарства³³.

Засновником вітчизняної сільськогосподарської метеорології справедливо вважається професор П. І. Броунов (1853—1927). Лише 5 років він працював в університеті, водночас беручи активну участь у діяльності Київського товариства природознавців, однак і за такий короткий час завдяки його зусиллям була створена ціла мережа метеорологічних станцій у Придніпров'ї. В «Проекті об'єднання сільськогосподарських метеорологічних спостережень у Росії» він науково обгрунтував необхідність організації подібних закладів на території всієї країни.

Великий вклад у розвиток хімічної технології зробив професор Київського університету М. А. Бунге (1842—1914), який протягом 33 років (з 1873 р.) очолював Київське відділення Російського техніч-

³⁰ Бородин Александр Парфеньевич. М., 1949, с. 29.

³¹ Історія Академії наук Української РСР у двох книгах, кн. II, с. 441—442.

³² Університетские известия, 1865, № 9, с. 4.

³³ Історія Київського університету, с. 139—140.

ного товариства. Це товариство було основним організаційним центром по розвитку професійно-технічної освіти в країні. Голова Київського відділення неодноразово в публічних виступах порушував питання про необхідність розвитку вітчизняної хімічної промисловості і підготовки кадрів спеціалістів відповідного профілю.

Значною мірою завдяки ініціативі М. А. Бунге у 1898 р. в Києві було відкрито політехнічний інститут — перший у Росії багатопрофільний технічний навчальний заклад з чотирма факультетами (механічним, хімічним, інженерним і сільськогосподарським). Його ректором став професор механіки, голова Південноросійського товариства технологів В. Л. Кирпичов, який до цього 9 років працював директором Харківського технологічного інституту. Професорсько-викладацький склад нового вищого навчального закладу поповнили викладачі з університету³⁴.

Однак як в університеті, так і в політехнічному інституті внаслідок недостатньої кількості асигнувань була дуже обмежена матеріально-технічна експериментальна база. Постійно не вистачало лабораторій, обладнання, препаратів, дуже мізерними були штати наукових і науково-допоміжних працівників. Навіть урядова комісія по перегляду статуту російських університетів у 1875 р. констатувала, що «в бібліотеках немає багатьох необхідних книг, у клініках, лабораторіях, кабінетах неможливо належним чином працювати або необхідно відмовляти собі й студентам на кожному кроці у виконанні того чи іншого досліду або спостереження»³⁵.

За кілька років до перемоги Великого Жовтня вихованець Київського університету, професор російської історії Харківського університету Д. І. Багалій, який досліджував економічне становище університетів Росії, також дійшов висновку, що за умов існування реакційного університетського статуту, затвердженого в 1884 р., вони «не могли достатньою мірою розвивати ні своєї викладацької, ні своєї наукової діяльності, їм завжди доводилося нашоувуватися на брак коштів для найнеобхідніших, невідкладних потреб»³⁶.

Таким чином, у другій половині XIX ст., незважаючи на несприятливі умови, вчені Києва внесли істотний вклад не лише в розвиток багатьох галузей наукових знань, а й відіграли важливу роль у підготовці кадрів вищої кваліфікації. Зокрема, не одне покоління студентів навчалося за підручниками з математики П. Е. Ромера, хімії — П. П. Алексеева, медичних дисциплін — В. В. Подвисоцького, Ю. К. Шимановського, В. О. Караваєва. Деякі з цих підручників, як і багато наукових праць київських учених, перевидавалися за кордоном. Учені міста брали також активну участь у роботі міжнародних наукових з'їздів і виставок, утверджуючи пріоритет російської науки в багатьох відкриттях.

³⁴ Киевский политехнический институт. Юбилейный сборник к 40-летию института. К., 1939, с. 13.

³⁵ Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 года. М., 1976, с. 46.

³⁶ Багалей Д. И. Экономическое положение русских университетов. СПб., 1914, с. 10.

3 Історії дружби народів

ПРО БРАТНІ ВЗАЄМИНИ ТРУДЯЩИХ ПІВДЕННОЇ ОСЕТІЇ І УРСР У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

В. І. ГАСІЄВ (м. Цхінвалі Грузинської РСР)

Особливе значення для відродження визволених від ворога районів та областей Української РСР мала дружба, братня підтримка й допомога, яку подали трудящі інших республік нашої багатонаціональної країни.

Народи Союзу РСР, виховані Комуністичною партією у дусі взаємної дружби й братерства, не залишилися байдужими до невідкладних потреб тих районів, які були визвалені від фашистських загарбників. Як підкреслювала газета «Правда», «відбудова визволених областей та районів — справа величезного державного значення. Відродження сплюндрованих гітлерівськими розбійниками земель — справа честі всієї нашої країни, кожного громадянина СРСР»¹.

Ініціатива всенародної допомоги трудящим визволених від гітлерівських окупантів районів та областей Радянського Союзу була народжена в народних масах. Колгоспники с. Горшиха Ярославського району Ярославської області зібралися на загальні збори й прийняли зобов'язання засіяти понад план 20 га зернових культур, один га картоплі для потреб тваринницької ферми, два га кормової трави для молочно-товарної ферми, виростити й здати (надпланово) п'ять свиней, а також 10 голів великої рогатої худоби, яку згодом відправлено в колгоспи визволених від німецько-фашистських загарбників районів². Колгоспники закликали всіх трудящих нашої країни подати активну допомогу колективним господарствам у їх відбудові й відродженні.

Трудівники села Грузинської РСР, у тому числі й Південно-Осетинської автономної області, гаряче схвалили й підтримали заклик та ініціативу жителів с. Горшиха Ярославської області. Трудящі повсюдно збиралися на загальні збори й брали на себе зобов'язання подавати дійову допомогу колгоспам визволених районів і тим самим взяти активну участь у відродженні цих багатих територій Радянського Союзу.

Колгосп ім. Хетагурова Сталінінського району Південно-Осетинської автономної області засіяв десять га зерновими культурами, відправив десять голів великої рогатої худоби, двадцять овець³. Відповідні зобов'язання взяли на себе й інші колективні господарства області. 23 вересня 1943 р. обласний виконавчий комітет прийняв спеціальну постанову, в якій мова йшла про подання конкретної допомоги трудящим визволених від ворога областей та районів Радянської України. Так, із Джавського району на Україну направлено 172 голви великої рогатої худоби (за даними на 1943 р.). В 1944 р. обсяг цих поставок значно зріс: було передано 365 голів великої рогатої худоби, 125 овець і кіз⁴. Колгоспники Знаурського району в 1943 р. виділили 200 кіз, а в 1944 р. — 110 голів великої рогатої худоби й 60 овець⁵.

Трудівники Південно-Осетинської автономної області загалом засіяли зерновими культурами 156 га для районів, визволених від

¹ Правда, 1943, 19 февр.

² Правда, 1943, 23 апр.

³ Зоря Востока (м. Тбілісі), 1943, 28 мая.

⁴ Дзау (Джава), 1980, 20 марта.

⁵ Колхозан Цард (Колгоспне життя), 1980, 15 мая.

німецько-фашистських загарбників. В одній із статей, надрукованій в газеті «Заря Востока», відзначалося: «Високий врожай, який було одержано з цих ділянок братньої допомоги, зібрано й відправлено за призначенням»⁶. Це — яскраве свідчення радянського патріотизму й самовідданої праці трудівників Південної Осетії.

Значну допомогу вони подали й трудящим Радянської України. Наприклад, в Сталінську область (Українська РСР) було відправлено 1213 голів кіз, 1100 — овець та 15 коней. Північно-Осетинська АРСР виділила 32 бики-плідники, а з Дагестанської АРСР надіслано 200 голів баранів-плідників⁷. Лише для відродження господарства колгоспів Слов'янського району Сталінської області (Донбас) було передано — в плані братерської допомоги — 200 голів кіз.

Певний інтерес становлять й листи-відповіді, з якими трудівники Радянської України звернулися до своїх братів з далекої Південної Осетії. Вони висловили в них гарячу подяку за подану їм безкорисливу допомогу й дружню підтримку. Так, трудящі Слов'янського району в листопаді 1943 р. надіслали на адресу Південно-Осетинського облвиконкому й обкому Компартії Грузії листа, в якому писали: «Дорогі товариші! Ми одержали від вас у плані допомоги 200 кіз для відбудови нашої тваринницької бази, майже повністю знищеної німецько-фашистськими варварами-бандитами. За це від імені всіх трудящих Слов'янського району висловлюємо братню подяку. Ми хочемо розповісти Вам, що зробили німецькі нелюди з нашим районом. Слов'янський район (Донбас) був до війни одним із найбагатіших у нашій області.

Що ж залишилося після цих тричі проклятих собак? Цей багатий район було перетворено на груди руїн.

Ось що вони зробили у нас. Повісили й розстріляли мирних, ні в чому не винних людей понад 500 чоловік; вбито снарядами чи бомбами більш як 2500 чол., загнано в німецьку неволю майже 7000 чоловік...».

Загалом у Слов'янському районі під час відступу німцями spalено понад 10 000 хат та будівель, що становить майже 80% житлових приміщень. Далі в листі зазначалося: «Важко навіть намалювати вам, дорогі товариші, все те, що зробили в нашому районі ці повзучі гади.

І ось, нарешті, прийшов кінець цьому розбою й піратству, наша героїчна Червона Армія визволила наш район і Донбас від фашистських розбійників, ми знову побачили світанок, що зійшов над квітучою Україною. Ми активно почали відбудовувати наше господарство. Колгоспники, колгоспниці самовіддано працюють над відродженням своїх колгоспів. І ось в тяжкі для нас дні ми почули радісну новину про те, що з Південної Осетії, з Кавказу нам надіслано 200 кіз. Ми всі були зворушені цим вашим великим подарунком. Цю подану нам величезну допомогу, дорогі товариші, ми ніколи не забудемо, велике спасибі вам, любі наші брати. Ми залишаємося перед вами в боргу. Знову будуть наші села й колгоспи такими ж багатими і щасливими, якими вони були до війни. Трудящі Слов'янського району передають вам, трудящі Осетії, своє братерське привітання»⁸.

Аналогічний лист одержано й від трудящих Сталінської області, які висловлювали свою щирю подяку колгоспникам Південно-Осетинської автономної області за допомогу у відбудові зруйнованого фашистськими загарбниками господарства. Наводимо його без скорочень. Члени бюро обласного комітету партії та облвиконкому в ньому писали: «Від імені виконкому обласної ради депутатів трудящих і обкому КП(б)

⁶ Заря Востока, 1944, 7 марта.

⁷ Державний архів Південної Осетії, ф. 4, спр. 717, арк. 66.

⁸ Партархів Південно-Осетинського обкому Компартії Грузії, ф. 1, спр. 1946, арк. 11—13.

України — робітники, колгоспники й інтелігенція Сталінської області висловлюють глибоку, щиру подяку трудящим Південно-Осетинської області за моральну та матеріальну допомогу по відбудові Донбасу. Спільні зусилля та братерська допомога сприяють відродженню Донбасу й зроблять його таким, яким він був у свої найкращі роки. Потомком вугілля, металу, продуктів сільського господарства з Донбасу прискоримо розгром гітлерівських орд. Братерський привіт трудящим Південно-Осетинської області»⁹.

З кожним роком загальний обсяг відправлених із Закавказзя продуктів, сільськогосподарської продукції, а також птахів, кіз, свиней та ін. постійно зростає, що свідчило про безперервний, систематичний і постійний характер цих поставок. Колгоспники Південної Осетії вже в наступному 1944 р. значно активізували свою допомогу трудящим визволених районів та областей Української РСР по відродженню зруйнованого фашистськими загарбниками народного господарства республіки. Вони відправили колгоспам 1201 голову великої рогатої худоби, в тому числі 409 корів та буйволів, 557 голів робочих волів та буйволів, 3111 — овець і кіз¹⁰.

Наведені вище факти й документи яскраво свідчать про те, що в найтяжчі воєнні роки трудящі Радянської України одержали від своїх братів з дружніх республік нашої країни неоціненну моральну й матеріальну допомогу. В країні зростає масовий рух за створення фонду допомоги визволеним від загарбників районам. В цій справі не останнє місце належало трудівникам Південно-Осетинської автономної області. Вони направили лише в Українську РСР різні види сільськогосподарської продукції, надіслали значну кількість овець, свиней, кіз, голів великої рогатої худоби. Здійснені заходи дали можливість певною мірою зміцнити матеріальну базу колгоспів, розширити їх корисну посівну площу, а також відновити громадське тваринництво визволених районів.

⁹ Там же.

¹⁰ Плиев Б. Трудящиеся Юго-Осетии в период Великой Отечественной войны. Сталинир, 1957, с. 190.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ НАПРИКІНЦІ ХІХ— НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В. С. ГОРЯКІНА (Сімферополь)

Вивчення джерел і основних етапів формування дружніх зв'язків між народами нашої країни у різних сферах їх суспільно-економічного та духовного життя, а також у процесі боротьби проти гнобителів має велике значення для інтернаціонального виховання трудящих і є одним з актуальних завдань радянської історичної науки.

У даному повідомленні розглядаються питання про сприяння представників передової російської інтелігенції дальшому розвитку та популяризації української демократичної культури наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. та про їх виступи проти насадженого царським урядом на Україні офіційного курсу великодержавного шовінізму. Деякі відомості з цих питань містяться в ряді історико-літературних та мистецтвознавчих праць, присвячених окремим галузям культури та її визначним представникам¹. Дана публікація, не вичерпуючи цієї складної теми, є спробою узагальнюючого дослідження.

¹ Дорошкевич О. Українська культура в двох столицях Росії. К., 1945; МХАТ і українська театральна культура: Статті і матеріали. К., 1949; Російсько-українське літературне єднання. К., 1953; Довженко В. Творчі зв'язки братніх музичних

Захищаючи інтереси російських поміщиків і капіталістів, царське самодержавство в союзі з експлуаторською верхівкою української нації нещадно грабувало природні багатства України, всіляко переслідувало мову і культуру її народу. Так, згідно з горезвісним циркуляром 1863 р. міністра внутрішніх справ та царським указом 1876 р. в Росії заборонялися друковані видання (крім белетристики та історичних документів), театральні постановки та концерти українською мовою. Не дозволялося також вести цією мовою навчання у школах та інших навчальних закладах, вживати її в державних установах і навіть у богослужінні.

Великодержавна політика царизму гальмувала розвиток народної освіти і культури на Україні. Її згубні наслідки викликали обурення представників революційно-демократичного табору, всіх прогресивних діячів російської науки і культури. На рубежі XIX—XX ст. під впливом революційного піднесення в країні посилювалося прагнення передової творчої інтелігенції до консолідації з метою вироблення колективних форм протесту проти самодержавних порядків. Одним з виявів такого згуртування стало створення на початку 1897 р. Союзу взаємодопомоги російських письменників з центром у Петербурзі. На початку 1900 р. в цій організації налічувалося 662 члени², причому їх ідейні погляди відзначалися великою різноманітністю. Так, поряд з ідеологами і діячами ліберального напрямку типу П. М. Мілюкова, П. Б. Струве, І. В. Луцицького до складу союзу входили письменники і публіцисти, що дотримувалися в той час демократичних поглядів,— Л. І. Пантелеєв, С. Я. Єлпатьєвський, В. І. Нємирович-Данченко, В. О. Поссе, О. М. Калмикова. Його членами були також О. М. Горький, В. Г. Короленко, А. П. Чехов, М. Г. Гарін-Михайловський, Д. Н. Мамін-Сибіряк, К. М. Станюкович та інші відомі російські письменники. Серед представників української творчої інтелігенції, які входили до Союзу взаємодопомоги, можна назвати М. Л. Кропивницького, Б. Д. Грінченка, Д. Л. Мордовцева, діяльність якого була тісно пов'язана з Україною, та ін.³

Своєрідною формою співдружності передових діячів культури обох братніх народів було щорічне спільне вшанування ними пам'яті великого українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. Так, в особистому архіві Д. Л. Мордовцева зберігається список осіб, запрошених на шевченківський вечір, що відбувся в Петербурзі в 1895 р. Серед них були письменники М. Г. Гарін-Михайловський, Д. Н. Мамін-Сибіряк, художник І. Ю. Рєпін, юрист В. Д. Спасович, учений-славист О. М. Пипін та ін.⁴ «З задоволенням приймаю Ваше запрошення,— відповідав Д. Л. Мордовцеву Д. Н. Мамін-Сибіряк,— взяти участь у вшануванні пам'яті великого національного малоросійського поета, який становить і нашу власність певною мірою»⁵.

Ім'я Т. Г. Шевченка служило символом згуртування передових, демократичних елементів творчої інтелігенції. На одному із засідань Союзу взаємодопомоги письменників, що проходило 1 травня 1898 р., було внесено пропозицію порушити перед урядом клопотання про дозвіл розпочати збір коштів на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві. Ліберали, які очолювали Союз, відхилили цю пропозицію, од-

культур. К., 1954; Н. В. Лысенко и русская музыкальная культура. М., 1954; Русско-украинские связи в изобразительном искусстве: Сб. статей. К., 1956; М а л и й П а в л о. В. Г. Короленко і Україна. Львів, 1958; Велика дружба: Максим Горький у зв'язках з українським народом, його культурою і літературою. К., 1950; Хінкулов Лео-нід. Україна в житті і творчості М. Горького. К., 1963; Писипенко М. Великая дружба: Очерки исторических взаимосвязей двух театральных культур. К., 1961 та ін.

² У ш а к о в А. В. Революционное движение демократической интеллигенции в России. 1895—1904. М., 1976, с. 70—71.

³ ЦНБ АН УРСР, Відділ рукописів (далі — ВР), ф. 66, № 559, арк. 15.

⁴ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі — ІЛ АН УРСР), ф. 24, спр. 50.

⁵ Т а м ж е, спр. 26.

нак у 1900 р. загальні збори організації більшістю голосів вирішили це питання позитивно⁶.

Союз взаємодопомоги став ареною широких зв'язків між українською інтелігенцією та російськими діячами культури, як ліберального, так і демократичного напрямів, і в питанні про необхідність скасування заборони українського друкованого слова. Так, на загальних зборах союзу 10 листопада 1900 р. серед доповідей, присвячених правовому і матеріальному становищу працівників преси, було заслухано й повідомлення «Малоросійська преса в Росії»⁷.

У 1904 р. в Петербурзі вийшла книга відомого історика та літературознавця М. К. Лемке «Епоха цензурних реформ (1859—1865 рр.)», в якій було піддано критиці реакційне законодавство про пресу. Зокрема, в розділі «Утиски малоросійської літератури» автор розглянув історію циркуляра міністра внутрішніх справ Валуєва міністру освіти Головіну від 18 червня 1863 р. про заборону друкованих видань українською мовою і засудив його. Книга відбивала опозиційні настрої передової російської інтелігенції щодо реакційної політики царського уряду, спрямованої проти українського народу.

Петербургський журнал «Новое слово» — орган «легальних марксистів», у якому виступав і В. І. Ленін, опублікував у 1897 р. ряд матеріалів з української тематики. Так, у його січневому номері було вміщено анонімну рецензію на книжку А. Н. Лісовського «Головні мотиви в поезії Т. Г. Шевченка» (Полтава, 1896). Твори українського поета, зазначалося в ній, мають не лише художнє та ідейне загальнолюдське значення, а й «зберегли для його земляків значну частку інтересу живої сучасності». В той же час, підкреслював рецензент, про творчість Т. Г. Шевченка немає наукових досліджень, серйозних статей і навіть належно підготовлених видань його творів. Ось чому книга Лісовського викликала увагу громадськості. Однак недоліком її була відсутність глибокого пояснення «мотивів і джерел поезії Шевченка»⁸. У своєму наступному номері (лютий 1897 р.) журнал у перекладі з української мови опублікував повість Д. М. Марковича «У пайми», в якій показано тяжке становище селян Дніпровського повіту в голодні 1887—1888 рр. У березні 1897 р. «Новое слово» вмістило статтю Є. В. Дегена «Іван Франко (галицький письменник)». Це була одна з перших у російській пресі літературно-критичних праць про великого Каменяря. В ній високо оцінювалася літературна і громадсько-політична діяльність письменника, спрямована на захист інтересів трудящих мас⁹. У квітневому номері журналу за 1897 р. в перекладі на російську мову було надруковано оповідання І. Я. Франка «Цигани», а в травневому — різко критичний відзив на шовіністичну брошуру В. С. Драгомирецького «Галицька Русь і русько-польські відносини».

На чолі суспільно-політичного руху демократичної інтелігенції Росії стояв великий пролетарський письменник О. М. Горький. Протягом усього свого життя він був щирим другом українського народу і багато зробив для розвитку його демократичної культури, що зазнавала утисків з боку царизму. «Мої симпатії до української народності, — писав він, — виникли ще в 1891 р., коли я ходив по Україні, зміцніли в 1897—1898 рр., коли я жив у Полтавській губернії»⁹.

О. М. Горький виступив активним пропагандистом і популяризатором творів української літератури в Росії. У 1899 р. він очолив відділ белетристики журналу «Жизнь» (1897—1901 рр.), який того року став

⁶ Респин І. Е. Письма к художникам и художественным деятелям. М., 1952, с. 357.

⁷ ЦДАЛМ, ф. 1554, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

⁸ Новое слово, 1897, янв., кн. 4, с. 37—38.

⁹ У листі до І. Я. Франка від 8(20) червня 1897 р. Є. Деген повідомляв, що відтиск цієї статті вислано письменникові (ІЛ АН УРСР, ф. 3, № 1626, арк. 67).

⁹ Горький О. М. Письма к рабочим и писателям. М., 1936, с. 34.

органом «легальних марксистів». У ньому публікувалися уривки з творів К. Маркса, праці В. І. Леніна. При співробітництві Олексія Максимовича на сторінках журналу виступали такі українські письменники, як І. Я. Франко, М. М. Коцюбинський, Леся Українка, В. С. Стефаник, Л. С. Мартович, О. Ю. Кобилянська. Про дружнє ставлення співробітників «Жизни» та представників літературної громадськості, що групувалися навколо цього органу, до Лесі Українки, наприклад, свідчить її лист до редактора журналу В. О. Поссе. «Дозвольте мені,— писала поетеса,— висловити Вам вдячність за Ваше довір'я до мене і до моїх сил, яке глибоко зворушило мене. Ваш товариський тон, між іншим, не здивував мене, оскільки я бачила таке ж ставлення до мене в Петербурзі у Вашому гуртку, в який я прийшла випадковим гостем і була побратимом. Спогад про вечір, проведений у Вас, досі живе у мені. Прошу передати при нагоді мій привіт Вашим товаришам»¹⁰. Цей лист написаний у лютому чи березні 1900 р. «Гурток», що згадується в ньому, був одним з тих товариських вечорів, на які збиралася опозиційно настроєна інтелігенція Петербурга. На них бували В. Г. Короленко, І. Ю. Репін, О. М. Калмикова, О. М. Горький та ін.¹¹

Мужнім борцем проти самодержавних порядків, палким поборником рівноправності і дружби народів був видатний російський письменник-демократ В. Г. Короленко. Він виявляв значний інтерес до національного питання, про що, зокрема, свідчать помітки письменника на газетних вирізках з відповідними матеріалами за 1893—1904 рр., які збереглися в його особистому архіві¹². В. Г. Короленко болісно реагував на факти національного гноблення і дискримінації щодо неросійських народів. Його глибоко обурювала заборона царським урядом вільного вживання української мови. Свою позицію з цього питання Володимир Галактіонович чітко виклав у своєму листі до відомого українського письменника, артиста і мистецтвознавця Г. М. Хоткевича (вересень 1902 р.). «За агресивні погляди і прийоми російської цензури щодо малоросійської мови,— писав він,— передова російська журналістика нітрохи не відповідальна... Факт полягає в тому, що малоросійська мова не є лише особливий говір (як вологодська, чи ярославська говірка), а самостійна гілка старого слов'янського стовбура»¹³.

Очолюючи з 1895 р. літературний відділ ліберально-народницького журналу «Русское богатство», В. Г. Короленко підтримував тісні контакти з багатьма письменниками та громадськими діячами, у тому числі з України. Серед його кореспондентів були люди різних поглядів — М. М. Коцюбинський, Панас Мирний, Х. Д. Алчевська, О. О. Русов, І. В. Луцицький. Свої творчі зв'язки В. Г. Короленко використовував в інтересах розвитку української демократичної культури. Так, з допомогою І. В. Луцицького він добився публікації у львівському журналі «Зоря» українського перекладу поеми Байрона «Шільонський в'язень», здійсненого революційним демократом П. А. Грабовським, який перебував тоді на засланні в Сибіру¹⁴.

До 40-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка Володимир Галактіонович підготував для «Русского богатства» матеріали до біографії поета, в яких на основі архівних документів висвітлювалися окремі моменти, пов'язані з його перебуванням на засланні¹⁵⁻¹⁶.

Глибоке обурення і протест демократичної інтелігенції Росії викликали адміністративно-цензурні утиски українського театру. Обмежувалася постановка п'єс українською мовою, заборонялася організація

¹⁰ Українка Леся. Збір. творів у 12-х томах. К., 1978. Т. 12, с. 173.

¹¹ Поссе В. А. Мой жизненный путь: Дореволюционный период (1864—1917). М.—Л., 1929, с. 217, 218, 237.

¹² Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, ВР, ф. 135, роз. 3, к. 23, спр. 3—5.

¹³ Короленко В. Г. Избранные письма. М., 1936. Т. 3, с. 154.

¹⁴ Малий Павло. Назв. праця, с. 165.

¹⁵⁻¹⁶ Русское богатство, 1901, кн. 2.

стаціонарного театру. Незважаючи на це, кількість українських театральних колективів та їх популярність зростали. Починаючи з середини 80-х років вони з незмінним успіхом багато разів гастролювали у Петербурзі¹⁷. Особливе захоплення глядачів викликала гра таких корифеїв сцени, як М. К. Заньковецька та М. Л. Кропивницький.

Українських артистів палко приймали не тільки в столиці та містах Центральної Росії, а й у Білорусії, Прибалтиці, на Кавказі, у Криму, Молдавії, Сибіру, Середній Азії¹⁸. Їх гастролі були важливим фактором зміцнення дружби народів. Прихильниками українського театру стали відомі російські артисти, письменники, художники, вчені. Серед них — М. М. Ермолова, В. М. Давидов, М. Г. Савіна, М. В. Нестеров, А. В. Луначарський, В. В. Стасов, Л. М. Толстой, А. П. Чехов, О. М. Горький, І. Ю. Репін, І. П. Павлов та інші представники передової інтелігенції Росії.

Піднесення революційного руху на рубежі XIX і XX ст. вплинуло на демократизацію театрального мистецтва. Яскравим свідченням цього став, зокрема, перший Всеросійський з'їзд сценічних діячів, що відбувся в березні 1897 р. у Москві. В його роботі взяли участь більше тисячі делегатів¹⁹. З трибуни з'їзду пролунали заклики до створення нового, справді народного театру, який служив би справі соціального прогресу. 5 доповідей з 30, виголошених на III відділі цього представницького зібрання, стосувалися теми «Малоросійський театр і його становище в теперішній час». Серед доповідачів були М. К. Заньковецька, М. П. Старицький, І. К. Карпенко-Карий, М. К. Саксаганський. Їх пропозиції про необхідність скасування обмежень для українського театру зустріли гаряче співчуття аудиторії. На засіданні 20 березня було прийнято резолюцію «З питання про розвиток малоросійського театру». В ній наголошувалося на необхідності порушити перед урядом клопотання про підпорядкування українських спектаклів загальним правилам, про скасування існуючих щодо них обмежень, а також про те, щоб п'єси, написані українською мовою, проходили цензуру на таких самих умовах, що й російські драматичні твори, і включалися в список п'єс для народного театру²⁰.

Таким чином, демократична театральна громадськість Росії, підтримавши вимоги артистів з України, одностайно виступила проти великодержавної політики царизму.

Яскравим виявом зміцнення творчих зв'язків між представниками російської та української інтелігенції в досліджуваний період була їх співдружність на ниві музичної культури. Велика роль у цій справі належала основоположнику української класичної музики М. В. Лисенку. Вихований на ідеях і традиціях революційної демократії 50—60-х років XIX ст., композитор був відомий своїми прогресивними поглядами, співчутливим ставленням до революційного руху. Його творчість дістала широке визнання російської громадськості. Про це, зокрема, свідчить вміщення статті про М. В. Лисенка в «Енциклопедичному словнику» Брокгауза та Єфрона (СПб., 1896, Кн. 34, с. 736), а також публікація матеріалів про композитора у столичних газетах²¹.

У грудні 1903 р. в Києві та інших містах України урочисто відзначалося 35-річчя композиторської діяльності М. В. Лисенка. З цієї нагоди йому було надіслано близько 200 телеграм і вітальних адресів, у тому числі від дирекції Петербурзького відділення Російського музич-

¹⁷ Див., напр.: Мар'яненко О. Минуле українського театру. К., 1953, с. 112—113.

¹⁸ Украинский драматический театр. К., 1967. Т. 1. Дооктябрьский период, с. 278, 280—282, 394, 461—462; Вінок спогадів про Заньковецьку. К., 1950, с. 142—145.

¹⁹ Труды Первого Всероссийского съезда сценических деятелей. СПб., 1898. Ч. 1—2, с. 28—41.

²⁰ ЦДАЛМ, ф. 641, оп. 1, спр. 108, арк. 66—67, 80.

²¹ Див., напр.: Энгель Ю. Гоголь в музыке.— Русские ведомости, 1902, № 76, с. 2—3.

ного товариства (за підписом Ц. А. Кюї), Товариства російських драматургів, письменників і оперних композиторів, від композитора Е. Ф. Направника, В. Г. Короленка та ін. 18 лютого 1904 р. в Петербурзі відбувся великий ювілейний вечір-концерт з творів М. В. Лисенка. У ньому взяли участь хор (120 чол.), оркестр і солісти столичних театрів. На концерті були присутні М. А. Римський-Корсаков і О. К. Глазунов. Після бурхливої овації, влаштованої глядачами ювілярові, він вийшов на естраду і виконав кілька уривків із своїх творів²². Повідомлення про наступне вшанування українського композитора з нагоди 35-річчя його творчої діяльності було вміщено в журналі «Русская мысль» ще в грудні 1903 р. При цьому підкреслювалася популярність «українського Глінки», який поклав на музику майже всю поезію Т. Г. Шевченка і видав 6 томів українських народних пісень²³.

Значний вклад у збагачення російсько-українських зв'язків у галузі культури вніс великий російський художник І. Ю. Репін, який розглядав розвиток мистецтва народів нашої країни як закономірний процес. «Очевидно,— писав він,— Росія готується до пори розквіту свого національного мистецтва. При її різноманітних умовах природне виникнення багатьох центрів художньої творчості з усіма особливостями, пов'язаними з попередньою історією даної місцевості, її переказами, смаками і характером народності»²⁴.

І. Ю. Репін спілкувався з передовою українською інтелігенцією у Петербурзі на ювілейних шевченківських вечорах і концертах, часто відвідував гастролі театральних колективів з України. Художник був особисто знайомий з М. Л. Кропивницьким, П. К. Саксаганським, М. К. Садовським, Г. П. Затиркевич-Карпинською²⁵. Він активно сприяв розвитку музейної справи на Україні, передаючи в дар свої картини.

І. Ю. Репін подавав різноманітну допомогу багатьом українським художникам, у тому числі своїм учням — вихованцям Академії художеств М. К. Пимоненку, К. К. Костанді, І. Г. Рашевському, В. Д. Орловському, М. Д. Кузнецову, Ф. С. Красницькому, О. О. Мурашку, О. А. Курінному, Г. П. Світлицькому, С. М. Прохорову та ін. З 1899 р. він був членом «Товариства ім. Т. Г. Шевченка для допомоги потребуючим уродженцям Південної Русі, які вчаться у вищих навчальних закладах Петербурга»²⁶.

Велике значення в творчій біографії І. Ю. Репіна мала його дружба з українським істориком, дослідником запорізького козацтва Д. І. Яворницьким. Вони познайомилися 1887 р. в Петербурзі на вечорі, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка. Живий інтерес до минулого України сприяв виникненню між українським ученим та російським художником глибокої творчої дружби. Її безсмертним символом стало всесвітньовідоме полотно І. Ю. Репіна «Запорожці», закінчене в 1891 р. Він писав його, постійно консультуючись з Д. І. Яворницьким, який майже щодня заходив у майстерню художника. Не слід забувати, що картина створювалася в період жорстокої реакції, коли згідно з царськими указами 1876 і 1881 років цензура забороняла навіть такі слова, як «козак», «Січ», «Україна». Твір І. Ю. Репіна був сміливим викликом реакційній політиці самодержавства. Він приніс художнику не тільки ще більшу славу, а й глибоку повагу передової інтелігенції і народу України.

І. Ю. Репін допомагав Д. І. Яворницькому збирати для історично-

²² Киевская старина, 1904, февр., с. 113—114; М. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968, с. 616.

²³ Русская мысль, 1903, № 12, с. 247.

²⁴ Репин И. Е. Воспоминания, статьи и письма из-за границы. СПб., 1901, с. 251.

²⁵ Шаповал И. В поисках сокровищ. М., 1968, с. 237—238.

²⁶ И. Е. Репин и Украина: Письма деятелей украинской культуры и искусства к Репину. 1896—1927 гг. К., 1962, с. 112.

го музею в Катеринославі предмети української старовини, дарував йому ескізи своїх картин^{27–28}. У 1898 р. художник знову звернувся до сюжету з героїчного минулого України (картина «Гайдамаки в Умані»).

Яскравим виявом творчих зв'язків представників російського образотворчого мистецтва з Україною було створення відомим скульптором академіком В. О. Беклемішевим першого в світі пам'ятника-бюста Т. Г. Шевченка (1897—1899 рр.). За свідченням українського художника — ілюстратора «Кобзаря» О. Г. Сластіона, В. О. Беклемішев, працюючи над бюстом, вирішив передати його майбутньому музею поета. Про роботу російського скульптора знала відома українська діячка в галузі народної освіти Х. Д. Алчевська. У 1899 р. за її проською В. О. Беклемішев виконав новий варіант пам'ятника з високоякісного італійського мармуру — бюст на високому постаменті. Його було встановлено в садибі Алчевських, у садку, недалеко від недільної школи. Не минуло й трьох років, як за наказом місцевих властей пам'ятник було знято. Дбайливо схований і збережений бюст поета нині експонується у Державному музеї Т. Г. Шевченка в Києві²⁹.

Таким чином, передова художня інтелігенція Росії з глибоким інтересом і розумінням ставилася до розвитку демократичної культури українського народу, сприяла ознайомленню з її досягненнями широкої громадськості, засуджувала дискримінаційну політику царського уряду щодо України.

Велике значення для зміцнення російсько-українських культурних зв'язків мали також наукові дослідження прогресивних учених-славистів з питань історії української мови та походження трьох східнослов'янських народів. Вони доводили, що приблизно в XIII—XIV ст. під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів єдина давньоруська народність розчленилася на три частини. Тоді ж розпочався розвиток українського народу як самостійної етнічної спільності. Утвердженню цієї точки зору великою мірою сприяли праці російських учених академіків О. М. Пипіна, О. О. Шахматова, Ф. Є. Корша та інших славистів³⁰. Визнання факту існування української народності, її культури та мови логічно приводило прогресивних учених-філологів до засудження урядової політики русифікації України та утисків і переслідування культури українського народу.

В 1899—1900 рр. передові російські вчені і публіцисти взяли участь у полеміці, що розгорнулася в пресі навколо питання про розвиток української мови та літератури у зв'язку з інцидентом, який виник на XI Архсологічному з'їзді в Києві у серпні 1899 р. Вчені з Галичини, які надіслали в оргкомітет цього з'їзду 30 наукових доповідей, на знак протесту проти заборони царським урядом читати їх українською мовою відмовилися від участі в його роботі.

Реакційна преса ополчилася проти галицьких учених, які посміли кинути виклик шовіністичній політиці царизму. Особливо силкувався заперечити факт існування українського, як і білоруського, народу декан історичного факультету Київського університету професор Т. Д. Флорінський. Викладена в окремій брошурі його концепція являла собою спробу відродити стару валуєвську формулу початку 60-х років про «відсутність малоросійської мови і народності»³¹. Концепцію Флорінського підтримав войовничий шовініст і панславист ректор Юр'євського університету А. С. Будилович, який розглядав українську та

^{27–28} Рєппін І. Е. Письма к художникам и художественным деятелям, с. 175.

²⁹ Мазуркевич О. Р. Визначні українські педагоги — народні просвітителі: Х. Д. Алчевська та її сподвижники. К., 1963, с. 26—29.

³⁰ Пыпин А. Н. История русской этнографии. СПб., 1891. Т. 3. Этнография малорусская; Шахматов А. А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. СПб., 1899.

³¹ Флоринский Т. Несколько слов о малорусском языке (наречии) и новейших попытках усвоить ему роль органа науки и высшей образованности. К., 1899.

білоруську мови лише як спотворені полонізмами говірки російської мови³².

Проти цих реакційних, антинаукових поглядів виступили публіцисти з російських ліберальних газет і журналів. Так, у листопаді 1899 р. «Вестник Европы» вмістив детальну інформацію про роботу XI Археологічного з'їзду в Києві, у якій чітко висловив своє ставлення до інциденту з українськими вченими. Автором огляду був академік О. М. Пипін — у той час один з членів редколегії журналу*. Засуджуючи позицію шовіністів, він науково аргументував необхідність вільного розвитку української мови як вияву природно-історичного процесу культурного відродження братнього слов'янського народу. «Весь сенс відродження, — писав учений, — полягає в тому, щоб пробудити самосвідомість у масах, заснувати літературу на переказах, інтересах і мові народу, і в цьому відношенні література галицько-руська не поступається багатьом народностям, які в подібних умовах засновували свою літературу». Якщо ми визнаємо невелику словацьку літературу (окремо від чеської), літературу лужицьких сербів, підкреслював він, то повинні визнати й галицько-руську³³.

В наступних номерах журналу О. М. Пипін, полемізуючи з Флоринським, пояснював, що суть суперечки не обмежується сферою філології. Йдеться, наголошував він, про різне ставлення національного відродження на західноукраїнських землях і, зокрема, в Галичині. Розвиток там української мови й літератури є лише виявом цього процесу. На Україні російській, нагадував учений, аналогічний процес відбувався в період демократичного піднесення 60-х років XIX ст. Тут духовне відродження виявилось в посиленні інтересу до української літератури та етнографії, в літературній і науковій діяльності Т. Г. Шевченка та інших представників культури братнього народу. Однак власті побачили в цьому небезпечний «сепаратизм» і стали на шлях переслідування української мови і літератури³⁴. Далі в «Вестнике Европы» розвивалася думка про тісну історичну й культурну близькість Галичини і Наддніпрянщини, про природно-історичний і прогресивний характер розвитку української мови й літератури в обох регіонах. Таким чином, цей ліберальний орган відверто відмежувався від офіційної політики утисків української культури.

Аналогічну позицію займав і журнал «Русская мысль». Відношення малоросійської мови до російської, — зазначалося в одному з його номерів, — можна, звичайно, розуміти по-різному, в міру здібностей і розуміння, але яким чином те чи інше розв'язання наукового і теоретичного питання могло призвести до практично поліцейської вимоги репресій — це ми відмовляємося розуміти»³⁵.

У 1903 р. на захист української мови виступив визначний російський і польський мовознавець, академік Краківської і член-кореспондент Петербурзької академії наук І. О. Бодуен де Куртене, який відстоював цілковиту правомірність її вживання як мови науки та літератури³⁶.

Виступи видатних учених і публіцистів проти поліцейських утисків культури 20-мільйонного українського народу мали в умовах загострення революційної кризи в країні певне громадське й політичне значення. Об'єктивні дані науки підживляли реакційну ідеологію правлячих класів, незважаючи на соціальний стан і політичні погляди вчених. Зокрема, славісти О. М. Пипін, О. О. Шахматов, Ф. Є. Корш,

³² Будилович А. С. К вопросу о литературном языке Юго-Западной Руси. Юрьев, 1900.

* Він виступав у журналі під псевдонімом «Т».

³³ Вестник Европы, 1899, кн. 11, с. 401—402.

³⁴ Вестник Европы, 1900, кн. 2, с. 411—416; кн. 10, с. 842—845.

³⁵ Русская мысль, 1899, кн. 2, с. 96—97.

³⁶ Вестник Европы, 1903, кн. 7, с. 328—343.

І. О. Бодуен де Куртене та інші належали до буржуазно-ліберальної інтелігенції. Їх опозиція політиці великодержавного шовінізму мала класово обмежений характер. Вони не йшли далі вимоги вільного розвитку української мови і культури. Однак результати досліджень цих учених та висновки, що з них випливали, об'єктивно сприяли справі розвитку народної освіти, зміцненню дружби народів.

«Є дві нації в кожній сучасній нації...»³⁷. Це положення В. І. Леніна повною мірою підтверджується існуванням у капіталістичній Росії, зокрема в період назрівання буржуазно-демократичної революції (1895—1904 рр.), опозиції передової російської інтелігенції політиці національного гноблення українського народу. Ця опозиція відбивала настрої всього російського народу, якому була глибоко чужою ідеологія великодержавного шовінізму, що насаджувалася царським урядом в інтересах поміщиків і капіталістів.

³⁷ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання.— Повне зібр. творів, т. 24, с. 126.

3 історії атеїзму на Україні

АНТИНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1929—1932 рр.)

П. А. ПЕТЛЯКОВ (Чернівці)

У сучасних умовах загострення ідеологічної боротьби між двома протилежними соціальними системами активізували свою діяльність клерикали і буржуазні націоналісти, які часто спілкуються між собою. При цьому вони здебільшого виступають за відродження уніатської церкви. Її саморозпуск у 1946 р. клерикально-націоналістична пропаганда тлумачить як нібито наслідок «національних переслідувань західних українців і білорусів», порушень «прав людини» тощо. Подібні безпідставні твердження підтримує Ватикан, який вважає, що Брестська унія зберігає свою церковну і релігійну силу. Водночас пропагандистські центри Заходу силкуються реабілітувати уніатську церкву, яка вчинила тяжкі злочини проти трудящих СРСР, зобразити її як нібито єдину національну церкву всіх українців, захисника їх інтересів у минулому і в сучасних умовах.

Автор даного повідомлення робить спробу показати справжнє ставлення уніатської церкви до питань захисту національних і соціальних інтересів західноукраїнських трудящих у період світової економічної кризи 1929—1932 рр.

Досліджуваний період був дуже тяжким для населення Західної України, загарбаної буржуазною Польщею. Голод і злидні, які посилювалися під час економічної кризи, національне і соціальне гноблення викликали дедалі більше незадоволення трудящих. Воно знаходило вияв у швидкому зростанні революційного руху, вороже зустрінутого церковниками. Імперіалістичні і клерикальні кола планували придушити революційну боротьбу народних мас шляхом розв'язання війни проти СРСР. Ватикан, зокрема, виступив у 1930 р. ініціатором проведення «хрестового походу» проти Країни Рад. Папа римський вважав, що настав найбільш сприятливий момент для організації боротьби всієї міжнародної реакції проти комунізму під пра-

порами релігії. У «хрестовий похід» активно включилася й уніатська ієрархія. На Західній Україні він почався з публікації в пресі та пропаганди з церковних амвонів листа наклепницького змісту «Про святотатства більшовизму...», написаного митрополитом А. Шептицьким. За вказівкою останнього, згадували очевидці, тисячоголосе католицько-уніатське попівство ревлю з усіх церковних амвонів: «Бог хоче війни проти Радянського Союзу!»¹.

Шалена пропагандистська кампанія клерикалів була спрямована не лише на розпалювання в краї антирадянських настроїв, морально-психологічну підготовку його населення до війни проти СРСР, але й на здійснення системи репресивних заходів проти революційно настроєних трудящих. Уніатські попи всіляко нагнітали атмосферу страху, підозри і недовіри. Будь-який вияв протесту народних мас проти національного і соціального гноблення, сваволі окупантів вони негайно приписували «руці Москви» і вимагали від влади суворо розправлятися із «збільшовиченими хлопами».

До того ж духовенство не обмежувало свою діяльність проведенням антирадянської кампанії, але й активно співробітничало з польською поліцією у справі виявлення прогресивно настроєних осіб. З метою їх дискредитації в очах трудящих наклепницькі матеріали часто друкувала уніатська преса. Так, у 1930 р., незважаючи на поліцейські репресії, активно діяли комітети Сельробу на Станіславщині, роботу яких координував і спрямовував відомий діяч КПЗУ С. В. Букатчук. Це неабияк налякало місцевих уніатських попів, і клерикальна газета «Неділя» опублікувала статтю, своєрідний поліцейський донос, у якому твердилося, що С. В. Букатчук, мовляв, звив «гніздо більшовизму», повів за собою молодь тощо².

Наприкінці літа 1930 р. революційний рух у західноукраїнському селі посилювався. Селяни, зазначав орган КПЗУ — «Наша правда», палили скирти і фільварки не лише польських поміщиків, але й українських попів і куркулів³. У цей час українські буржуазні націоналісти з ОУН вирішили використати революційний рух на селі у своїх інтересах, спровокувати неорганізовані виступи і розправи над народними масами. Це їм значною мірою вдалося. Восени 1930 р. польський уряд обрушив на західноукраїнських селян масові криваві репресії. Відомі під назвою «пацифікація» (умиротворення). Карателі розграбували, зруйнували і частково спалили 800 сіл, заарештували 1700 сільських активістів. Десятки тисяч людей були жорстоко побиті, покалічені, багато з них лишилося на все життя інвалідами⁴.

У розпал пацифікації буржуазно-клерикальний табір відмежувався від селянського руху, заявивши, що «саботажна акція» «з національної точки зору безцінна, позбавлена політичного смислу і не виправдана навіть революційними мотивами»⁵. КПЗУ справедливо розцінила таку заяву як зраду інтересів трудящих. Журнал «Наша правда» писав, що українська буржуазія «поспішила устами своїх вождів Левицького, Шептицького, Галушинського і в маніфестах блоку УНДО, радикалів і УСДП* заявити на весь голос, що вона на боці польського фашизму»⁶.

Уніатська верхівка підтримала пацифікаторів і засудила виступи населення проти окупантів. Так, уніатська газетка «Нова зоря»

¹ Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з Радянською Україною. К., 1960, с. 112.

² Неділя, 1930, 1 черв.

³ Наша правда, 1930, № 5—6, с. 33.

⁴ Історія Української РСР (у двох томах). К., 1967. Т. II, с. 442.

⁵ Діло, 1930, 1 жовт.

* УНДО — Українське національно-демократичне об'єднання, УСДП — Українська соціал-демократична партія — буржуазно-націоналістичні організації.

⁶ Наша правда, 1930, № 5—6, с. 90.

цинічно заявляла: «Немає на світі такої держави, яка дозволяла б своїм горожанам не визнавати її влади та її прав»⁷. В інтерв'ю буржуазно-націоналістичній газеті «Діло» Шептицький у принципі підтримував пацифікацію, хоча вона, на його думку, повинна бути спрямована не проти «усього мирного населення», яке, мовляв, з підпалами маєтків «не має і не може мати нічого спільного», а лише проти революційних елементів⁸. Така поведінка митрополита зумовлювалася класовою природою буржуазії, «яка з легким серцем віддається під команду чужого пана кожного разу, коли цим способом можна задушити визвольний класовий рух у країні». Шептицькому, писала прогресивна газета «Сила», не вперше «падати на коліна», бо «не було такої влади у Східній Галичині, перед якою не плазував би разом з «батьками народу» цей славний «князь» святоюрської гори у Львові»⁹.

У вищезгаданому інтерв'ю Шептицький також безпідставно заявив, що великий процент підпалів слід віднести на рахунок комуністів, які, мовляв, прагнуть «використати для своїх цілей національні антагонізми»¹⁰. Митрополит був першим, хто насмілювався так безсоромно нацьковувати поліцію на членів КПЗУ. Провокаційні твердження «високопреосвященного» глави буржуазно-клерикальної реакції підхопили польські шовіністи і українські буржуазні націоналісти, які почали закликати до масових розправ з комуністами. Якщо раніше клерикальні газети не без підстав писали, що підпали організовує ОУН, то згодом буржуазно-націоналістичний табір безсоромно звинувачував у таких акціях лише КПЗУ.

Намагаючись морально зламати опір населення карателям, Шептицький видав пастирський лист до віруючих, у якому закликав їх до покори — «змирнитися під сильну руку божу, щоб підняв нас у свій час»¹¹. У спільному пастирському листі, складеному уніатськими архієреями з приводу пацифікації, зазначалося, що боротьба селян з гнобителями «шкідлива, противна божому закону», вона, мовляв, «прокладає шлях комунізмові»¹². Водночас уніатська верхівка посплила антирадянську пропаганду. Попи облудно твердили, нібито в Радянському Союзі переслідують українців, кидають до в'язниць усіх віруючих тощо. В одному з своїх пастирських листів Шептицький писав, що треба «обнімати молитвами не лише всі бідні нашого народу в межах Польської держави, але й усіх страдаючих і переслідуваних за свою віру на великій Україні і в Радянській Росії»¹³.

З другого боку, уніатська верхівка намагалася використати наслідки пацифікації для посилення позицій церкви. Восени 1930 р. Шептицький приступив до створення так званого Українського католицького союзу (УКС), який повинен був об'єднати всю західноукраїнську реакцію і спрямувати її діяльність на шлях антирадянщини і антикомунізму під прапорами католицької акції. Прогресивна західноукраїнська газета «Сила» зазначала, що УКС має сприяти «консолідації українського фашистського табору на програмі санації, петлюрівщини», «об'єднувати в собі поодинокі українські буржуазні партії»¹⁴ під контролем Шептицького. Церква планувала залучити до УКС і трудящих, щоб цим самим використати їх у своїх інтересах. «Католицький союз,— писав «Сель-Роб»,— має завдання втягати працюючих до фашистського табору в першій мірі при допомозі бала-

⁷ Нова зоря, 1930, 12 жовт.

⁸ Діло, 1930, 11 верес.

⁹ Сила, 1930, 19 жовт.

¹⁰ Діло, 1930, 11 верес.

¹¹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 2184, арк. 9.

¹² Львівські архієпархіальні відомості (далі — ЛАВ), 1930, № 10, с. 366.

¹³ ЛАВ, 1931, № 2, с. 5.

¹⁴ Сила, 1931, 15 лют., 10 трав.

чок про оборону релігії, християнської моралі». Однак насправді йшлося насамперед не про мораль, а про захист інтересів буржуазії¹⁵. Торкаючись питання про класовий характер УКС, «Сель-Роб» вказував, що це — партія капіталістів, поміщиків і попів, а з точки зору її національної програми — «це явно угодовська партія»¹⁶.

УКС став основою так званої католицької акції — системи антирадянських клерикально-націоналістичних організацій, створених для розколу революційного руху народних мас, збільшення впливу церкви на них й кінець кінцем придушення національно-визвольної боротьби¹⁷. Для ідеологічного посилення католицької акції Шептицький заснував тижневик «Мета», журнали «Дзвони», «Католицька акція» та інші клерикальні реакційні видання.

Внаслідок жорстокого терору окупантів, активної контрреволюційної діяльності клерикально-націоналістичного табору селянський рух на Західній Україні пішов на спад. Цим скористалися уніатське духовенство і західноукраїнська буржуазія. Об'єднавшись на платформі УКС, вони повели широкий наступ на прогресивні сили за програмою католицької акції, розпочали цькування комуністів під гаслом «захисту релігії». «Сельроби, радикали, соціалісти одверто готуються відібрати наші святощі,— по-наклепницькому стверджував уніатський «Місіонар»,— наші церкви перетворити на театри і зали... Хіба ж допустимо, щоб жменька безбожників і розпусників нав'язала нам свою волю?»¹⁸. Журнал закликав «захищатися» «на католицькій основі», у лавах католицької акції.

Уніатські пропагандисти зображали революціонерів головними винуватцями пацифікації, щоб таким чином настроїти проти них не-свідомих селян. А клерикальний «Місіонар» навіть вимагав від духовенства і церковних активістів будь-якими засобами не допускати у читальні, кооперативи і т. д. «комуністичних агітаторів»¹⁹. Виконуючи цю вказівку, попи у своїх проповідях паплюжили свідомих селян і закликали віруючих молитися «за навернення сельробівців», погрожуючи у противному разі загробними та земними карами²⁰.

Найбільш яскравим виявом зрадницької, антинародної політики уніатських клериків був пастирський лист станіславського уніатського єпископа Г. Хомишина «Про політичне положення українського народу в польській державі» (березень 1931 р.). У ньому виправдовувалася окупація західноукраїнських земель і містився заклик до населення коритися карателям, бо, мовляв, «немає влади, яка не була б від бога». Польська буржуазна преса вітала лист Хомишина, назвавши його «сенсаційним». Аналогічну позицію займала уніатська «Мета». «Дай боже,— писала вона,— щоб цей лист сприяв досягненню бажаних успіхів»²¹.

Натомість західноукраїнські комуністи рішуче засуджували зрадницьку угодовську політику уніатської церкви. «Програма Хомишина,— підкреслювалося у зверненні Станіславського окружного комітету КПЗУ,— це програма явної та беззастережної угоди та союзу з окупацією... Її зміст — це зміст політики всієї української ундо-радикальної буржуазії в останніх роках, угода з фашистською Польщею та війна проти Рад»²².

У прогресивній західноукраїнській пресі наводилися численні факти про активні виступи уніатського духовенства проти револю-

¹⁵ Сель-Роб, 1931, 15 лют.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Місіонар, 1932, № 1, с. 26—27.

¹⁹ Місіонар, 1932, № 7, с. 153.

²⁰ Сель-Роб, 1932, 1 трав.

²¹ Мета, 1931, 15 берез.

²² Правда про унію. Львів, 1981, с. 209.

ційного руху, проти комуністів і селяробівців. Так, газета «Сель-Роб» повідомляла, що уніатський піп Дурейко з Лаврова «в неділю читав проповідь, в якій поіменно обляяв селяробівців вуличними словами. Між іншим, напав на 65-літнього Михайла Грицака та не щадив для нього найприкріших визвиск, закликав віруючих, щоб хрестилися, проходячи попри нього»²³. Священик Жеромський з церковного амвону називав свідомих селян «хамами», «бидлом неосередованим», говорив, що «всіх таких перестріляти треба»²⁴. Священик Шумський, не обмежуючись зведенням наклепів на комуністів у проповідях, написав і вивісив на видному місці «звернення до громадян Даляви», в якому вимагав вигнати їх з товариства «Просвіта». Клерикали, які входили до керівних органів українських ремісничих шкіл, виключали з них прогресивно настроєних учнів під тим приводом, що «Рідна школа» «не сміє давати гроші на підготовку комуністів»²⁵.

Слід зауважити, що антикомуністична пропаганда духовенства, його моральний терор певною мірою впливали на деяку частину віруючих, які до того ж здебільшого перебували в економічній залежності від своїх попів (позичали у них гроші, отримували роботу тощо). «Наше братство свічочасів,— зазначав, наприклад, «Сель-Роб»,— так нанюхалося попівського кадила, що гонить від себе селяробівців як сатану»²⁶.

Культ ненависті уніатської церкви до комунізму і комуністів набрав таких масштабів, що клерикальна преса і попи зовсім перестали згадувати євангельську заповідь про «любов до ближнього», а лише розпалювали ворожнечу між людьми.

Своєрідним синтезом антикомуністичної пропаганди уніатства, практичним напучуванням оунівським бандитам можна вважати статтю «Вагання і вирівнювання», надруковану 17 квітня 1932 р. в органі УКС — тижневику «Мета». «Український націоналізм,— говорилося в ній,— мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масової фізичної екстермінації, хоч би й жертвою мільйонів людських фізичних екзистенцій». Таким чином, уніатська церква закликала до масового знищення людей в ім'я боротьби з комуністичними ідеалами.

Злісні заклики уніатських душпастирів не залишалися без наслідків. Українські буржуазні націоналісти, насамперед оунівці, здійснювали напади на організації «Просвіти», редакції журналу «Сяйво», газет «Сель-Роб» і «Сила», чинили криваві розправи над прогресивно настроєними трудящими. Банди українських націоналістів, писала «Наша правда», «озброєні вогнепальною зброєю, сокирами і ломами, нападають на помешкання активістів революційного руху», намагаючись «фізично знищити революційний актив», «залякати і стероризувати маси»²⁷. Клерикальна «Мета» засудила Ліське повстання, яке було кульмінаційним моментом революційного руху на Західній Україні. Вона радила для боротьби з впливом комуністів взяти на озброєння методи італійських та німецьких фашистів, фінських «ляпівців», тобто методи фашистської диктатури²⁸.

Після розгрому поліцією Сельробу в 1932 р. уніатські ієрархи вживали заходів для «витравлення селяробівського духу» в масах. Шептицький дав духовенству вказівки посилити нагляд за політичними настроями селян, вилучити з бібліотек і читалень прогресивну лі-

²³ Сель-Роб, 1932, 29 трав.

²⁴ Сель-Роб, 1931, 15 берез.

²⁵ Сель-Роб, 1931, 24 трав.

²⁶ Там же.

²⁷ Наша правда, 1934, № 2, с. 20.

²⁸ Мета, 1932, 17 лип.

тературу, активізувати контрреволюційну діяльність у кооперативах, культосвітніх та інших легальних організаціях.

Таким чином, у роки світової економічної кризи 1929—1932 рр. уніатська церква, керуючись директивами Ватикану, допомагала владі придушувати революційні виступи трудящих Західної України, які боролися за возз'єднання краю з Радянською Україною. Церква, за визнанням Й. Сліпого *, «намагалась паралізувати революційний рух і взяти під свій вплив усе суспільно-політичне життя»²⁹. І хоч це їй не вдалося зробити повною мірою, проте контрреволюційна, антирадянська позиція духовенства, яка суперечила корінним інтересам народних мас, ускладнювала їх боротьбу за соціальне і національне визволення.

* Йосиф Сліпий — останній митрополит греко-католицької (уніатської) церкви Галичини, нині — «патріарх» емігрантської так званої Української католицької церкви.
²⁹ Цит. за кн.: Дмитрук К. Є. Під штандартами реакції і фашизму. К., 1976, с. 31.

* * *

ХІ З'ЇЗД РКП(б) — ВАЖЛИВА ВІХА НА ШЛЯХУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Н. Д. ДАВИДОВА (Київ)

ХІ з'їзд РКП(б) був великою подією в житті нашої країни. Він проходив у Москві з 27 березня по 2 квітня 1922 р. Це був останній з'їзд, у роботі якого брав участь В. І. Ленін.

На з'їзді були присутні 522 делегати з вирішальним голосом і 165 — з дорадчим. Вони представляли 532 тис. членів РКП(б). З'їзд обговорив політичний і організаційний звіти ЦК партії, звіти ЦКК і Ревізійної комісії, доповідь про діяльність делегації РКП(б) у Комінтерні, питання про підсумки чистки партії та укріплення її рядів, про роль і завдання профспілок, фінансову політику, про роботу на селі, зміцнення Червоної Армії та ін.¹

У рішеннях з'їзду, доповіді й виступах В. І. Леніна дістали дальший розвиток важливі положення про нову економічну політику як політику перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, було узагальнено річний досвід боротьби народних мас на чолі з партією за побудову соціалізму на основі непу.

З'їзду передувала велика підготовча робота, проведена ЦК партії на чолі з В. І. Леніним. Незважаючи на хворобу, Володимир Ілліч розробив основні документи з'їзду. Особливо ретельно він працював над політичним звітом ЦК². В. І. Ленін провів велику роботу по розробці й редагуванню проєктів резолюцій, тез доповідей. Він глибоко проаналізував проблеми внутрішнього і зовнішнього становища країни й життя партії, далі розробив питання соціалістичного будівництва й зростання ролі партії в перехідний період.

Під час підготовки до з'їзду В. І. Ленін дав рішучу відсіч Є. О. Преображенському, який виступив проти непу, піддав нищівній критиці підготовлений ним до ХІ з'їзду РКП(б) тези «Основні принципи політики РКП у сучасному селі». Володимир Ілліч відзначив явно шкідливий підхід Преображенського до питання про кооперування, вніс пропозицію в ЦК партії — вважати тези нереальними і наголошував на необ-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898—1970). Переклад з восьмого російського видання. (Далі — КПРС в резолюціях...). К., 1979. Т. 2, с. 301.

² Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 56, 387—396.

хідності наукового підходу до розв'язання завдань соціалістичного будівництва³.

В. І. Ленін розглянув і докладно проаналізував тези до ХІ з'їзду Наркомфіна Сокольникова «Основні положення фінансової програми». Володимир Ілліч запропонував зосередити увагу на розвитку торгівлі, боротьбі з тягачиною, збитковістю підприємств, на скороченні штатів розбухлих установ, відстояв монополію зовнішньої торгівлі⁴.

Програмне значення має розроблений В. І. Леніном і затверджений на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) «Проект тез про роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики». У пропозиції В. І. Леніна до проекту резолюції на звіт делегації РКП(б) у Комінтерні було дано визначення тактики єдиного фронту, мета якої полягала в тому, «...щоб втягти у боротьбу проти капіталу все ширшу масу робітників»⁵.

Особливо велику увагу В. І. Ленін приділив питанням зміцнення партії, її складу. Він наголосив, що однією з найважливіших умов єдності партії є всемірне збільшення пролетарського ядра і обмеження прийому до її рядів непролетарських елементів. Напередодні з'їзду Володимир Ілліч написав у ЦК партії з цього питання 3 листи, в яких піддав гострій критиці проект тез Зінов'єва «Про зміцнення партії». В. І. Ленін вважав небезпечним залишати намічені в проекті короткі строки кандидатського стажу для вступу до партії нових членів, пропонував чітко визначити, кого відносити до категорії робітників, а також вніс пропозицію розробити заходи, що забезпечили б звільнення партії від тих її членів, які не відповідають вимогам до комуніста⁶.

В. І. Ленін виступив з промовою при відкритті ХІ з'їзду РКП(б), з політичним звітом ЦК РКП(б) і заключним словом по звіту. з пропозицією до проекту резолюції про діяльність делегації РКП(б) в Комінтерні, промовою в питанні про друкування оголошень у «Правдє», а також з промовою при закритті з'їзду⁷. Доповідь В. І. Леніна, його виступи на з'їзді й підготовлені ним та під його керівництвом документи є творчим внеском у революційну теорію й практику соціалістичного й комуністичного будівництва.

Відкриваючи з'їзд, В. І. Ленін сказав, що рік, який пройшов після Х з'їзду партії, був роком, «...протягом якого інтервенція і навали капіталістичних держав, принаймні в найбільш прямій їх формі, не тривожать нас. Перший рік ми маємо можливість присвятити свої сили справжнім, головним, основним завданням соціалістичного будівництва»⁸.

У політичному звіті ЦК РКП(б) було зроблено глибокий аналіз і узагальнення досвіду діяльності партії на основі рішень її Х з'їзду. Даючи загальну оцінку періодові між обома з'їздами, В. І. Ленін відзначив, що головним питанням в усій діяльності партії була нова економічна політика, яка забезпечила єдино правильний підхід до створення соціалістичної економіки.

В. І. Ленін охарактеризував у політичному звіті міжнародне становище, підкресливши, що найзлосуднішою подією міжнародного життя є Генуезька конференція. Він звернув увагу на факт наявності об'єктивних умов співіснування з країнами капіталу. Враховуючи, що інтереси капіталістичних держав вимагають розвитку, упорядкування й розширення торгівлі з Росією, Володимир Ілліч висловив тверду впе-

³ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 39—43.

⁴ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 44, с. 409—416.

⁵ Ленін В. І. ХІ з'їзд РКП(б). 27 березня — 2 квітня 1922 р.: Пропозиція до проекту резолюції на звіт делегації РКП(б) в Комінтерні. — Повне збір. творів, т. 45, с. 124; КПРС в резолюціях..., т. 2, с. 304.

⁶ Див.: Ленін В. І. Про умови прийому нових членів у партію: Лист т. Молотову 26/ІІІ — 1922 р. — Повне збір. творів, т. 45, с. 16—19.

⁷ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 63—129.

⁸ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 63.

вненість у тому, що «...кінець кінцем, ця основна господарська необхідність сама собі прокладе дорогу. ...Розвиток правильних торгових стосунків між Радянською республікою і рештою капіталістичного світу неминуче піде далі»⁹. Визначивши провідні тенденції в розвитку міжнародних відносин та їх перспективи, В. І. Ленін накреслив завдання партії в галузі зовнішніх зв'язків. У той час то була боротьба за налагодження дипломатичних і торгових відносин з капіталістичними країнами, боротьба за мир, яка почалася з перших днів існування Радянської влади.

У працях В. І. Леніна вперше в історії людства теорія наукового комунізму була поєднана з практикою проведення державної зовнішньої політики, з зовнішньополітичною діяльністю правлячої партії. Розробленими Володимиром Іллічем принципами зовнішньополітичного курсу соціалістичної держави керуються й нині його учні та послідовники. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у книзі «Про Леніна й лєнінізм» пише: «В сучасній міжнародній обстановці з усіма її складними й суперечливими тенденціями провідною зіркою для нас служать лєнінські принципи зовнішньої політики. Цю політику відзначає твердість у відстоюванні принципових позицій, глибоко відповідальний підхід до найважливіших питань зовнішньої політики, які зачіпають долю народів, готовність до переговорів і угод, гнучкість при вирішенні практичних питань»¹⁰.

Центральне місце в політичному звіті ЦК і в усій роботі XI з'їзду зайняло підбиття підсумків першого року нової економічної політики, конкретизація цілей і методів партійного керівництва господарським будівництвом, шляхів побудови соціалізму. Аналізуючи досвід здійснення непу, В. І. Ленін спинився на трьох основних уроках, які треба було засвоїти партії, щоб на їх основі визначити завдання на майбутнє. По-перше, необхідно було правильно засвоїти досвід мас для перевірки нової економічної політики як єдино можливого способу встановлення змири з селянським господарством, найбільш доцільного підходу до побудови фундаменту соціалістичної економіки. «...Завдання непу, основне, вирішальне, все інше собі підпорядковуюче, — підкреслював Володимир Ілліч у політичному звіті, — це встановлення змири між тією новою економікою, яку ми почали будувати..., і селянською економікою, якою живуть мільйони і мільйони селян»¹¹. Від правильного здійснення економічного зв'язку з селянством, від згуртованості селянства й інших непролетарських верств навколо робітничого класу та його партії залежав у кінцевому підсумку успіх у розв'язанні внутрішніх і міжнародних завдань Радянської влади. Цей іспит, наголошував В. І. Ленін, партія має витримати, бо «...він, цей іспит, все вирішить кінець кінцем: і долю непу і долю комуністичної влади в Росії»¹².

Протягом першого року непу не вдалося досягнути змири між економікою, яка будувалася на націоналізованих фабриках і заводах, і селянською економікою. До цього партія ще тільки підходила. Наша мета, наголошував В. І. Ленін, довести селянинові ділами, що ми можемо і вміємо йому допомогти, незважаючи на нечуване розорення. Необхідно було зімкнутися з селянською масою, з трудовим селянством і разом з ним «...почати рухатись вперед незмірно, безкопачно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся маса з нами. Тоді й прискорення цього руху в свій час настане таке, про яке ми зараз і мріяти не можемо»¹³.

⁹ Там же, с. 67.

¹⁰ Брежнев Л. И. О Ленине и ленинизме. М., 1981, с. 8.

¹¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 71.

¹² Там же, с. 73.

¹³ Там же.

У цьому політичному завданні непу ленінський геній органічно поєднував перспективу соціалістичного будівництва з розв'язанням найбільш насущних і невідкладних завдань, пов'язаних з життям народу. В. І. Ленін розкрив значення нової економічної політики як найважливішого засобу досягнення міцного союзу робітничого класу з трудящим селянством.

Другий урок, говорив В. І. Ленін, впливає з перевірки змагання між державними й приватнокапіталістичними підприємствами. Воно почалося в країні з запровадженням непу. Це було не просто змагання, а, за словами Володимира Ілліча, «...одчайдушна, шалена, якщо не остання, то близька до того, боротьба не на життя, а на смерть між капіталізмом і комунізмом»¹⁴. Ленін підкреслював, що в найближчому майбутньому має відбутися останній і вирішальний бій з російським капіталізмом, який виростає з дрібного селянського господарства. Життям був висунутий історичний лозунг, сформульований В. І. Леніним, — «Хто кого?» — капіталісти повалять Радянську владу чи Радянська влада роздушить капіталістів. Особливість цієї класової боротьби полягала в тому, що вона відбувалася на поприщі економіки і проявлялася у формі змагання між державними й капіталістичними підприємствами.

Зроблений В. І. Леніним науковий аналіз характеру класової боротьби в умовах мирного господарського будівництва, розкриття змін форм цієї боротьби дозволили партії виробити правильну політику, яка забезпечила просування по шляху до соціалізму. Це ленінське вчення має всесвітньо-історичне значення; воно допомагає партіям країн, що стоять на шляху соціалізму, у виробленні правильної стратегії й тактики.

У доповіді на з'їзді В. І. Ленін розвинув положення про умови, необхідні для перемоги робітничого класу в його вирішальній битві з капіталізмом. Він вважав, що для її досягнення пролетаріат має все необхідне. В країні міцно утвердилася диктатура пролетаріату, в руках пролетарської держави знаходилися командні висоти в економіці. «Економічної сили в руках пролетарської держави Росії, — підкреслював Володимир Ілліч, — цілком досить для того, щоб забезпечити перехід до комунізму»¹⁵.

В. І. Ленін закликав партію глибоко усвідомити, що в тих умовах від уміня господарювати й торгувати залежало існування Радянської влади. Треба було витримати змагання з капіталізмом у галузі економіки, витримати змагання з простим прикажчиком, з простим капіталістом, купцем. «Ось яке змагання стоїть перед нами як абсолютне невідкладне завдання, — говорив Володимир Ілліч у доповіді на ХІ з'їзді РКП(б). — Ось у чому корінь нової економічної політики і вся, на моє переконання, суть партійної політики»¹⁶. Треба було також навчитися культурно управляти, культурно вести господарство, навчитися торгувати. Закликаючи комуністів учитися господарювати в капіталістів, В. І. Ленін наголошував на існуванні корінних відмінностей між соціалістичною й капіталістичною системами господарювання, застерігав від механічного перенесення капіталістичних прийомів і методів господарювання в будівництво соціалістичної економіки.

У доповіді на з'їзді В. І. Ленін на прикладі Центрального правління кам'яновугільної промисловості Донбасу, очолюваного Пятаковим, показав, якої величезної шкоди завдають адміністрування і воєнно-бюрократичні методи керівництва. Ці методи створювали загрозу відриву авангарду від пролетарської маси, завдавали удару в серце

¹⁴ Там же, с. 89.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, с. 76.

соціалістичної економіки. На прикладі ЦПКП Донбасу Володимир Ілліч розкрив значення науки управління, єдності політичної й господарської діяльності, правильного добору, виховання й розстановки кадрів. Особливого значення В. І. Ленін надавав розвитку трудової і творчої активності мас. Він сформулював непорушний закон нашої партії: «...Ми можемо управляти тільки тоді, коли правильно виражаємо те, що народ усвідомлює. Без цього комуністична партія не буде вести пролетаріату, а пролетаріат не буде вести за собою мас, і вся машина розвалиться»¹⁷.

КПРС на всіх етапах своєї діяльності неухильно дотримувалася й дотримується ленінського вчення про управління економікою. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їзду партії товариш Л. І. Брежнев, зокрема, відзначав: «Керівництво народним господарством — це серцевина всієї діяльності партії і держави... Саме тут створюються необхідні передумови успішного руху радянського суспільства до комунізму»¹⁸.

Третій урок непу зводився до з'ясування суті державного капіталізму в умовах Радянської влади, використання його методів у створенні фундаменту соціалізму.

Питання про державний капіталізм і його роль в економіці перехідного періоду, в будівництві соціалізму вперше в марксистській літературі порушив В. І. Ленін у 1918 р. і всебічно розвинув його у зв'язку з переходом до непу. У доповіді XI з'їзду РКП(б) Володимир Ілліч показав, що державний капіталізм в умовах народної влади якісно відрізняється від державного капіталізму в капіталістичному суспільстві. Основна відмінність полягає в тому, що пролетарська держава встановлює для нього певні рамки й спрямовує зусилля на будівництво нового ладу. В. І. Ленін наголошував: «Треба вчитись, добиватись того, щоб державний капіталізм у пролетарській державі не міг і не смів виходити з рамок і умов, визначених йому пролетаріатом, з умов, які вигідні пролетаріатові»¹⁹.

У політичному звіті ЦК РКП(б) XI з'їздові партії дано глибокий аналіз відступу, зробленого на основі рішень X з'їзду, коли було дозволено свободу торгівлі у певних межах, передачу частини дрібних і середніх підприємств приватним особам, а також запровадження концесій й оренду. Досвід одного тільки року дав В. І. Леніну підставу зробити висновок про межу відступу. Він обгрунтував необхідність припинення відступу, перегрупування сил і переходу в наступ: «Ми рік відступали. Ми повинні тепер сказати від імені партії: досить! Та мета, яка відступом ставилась, досягнута. Цей період кінчається або скінчився. Тепер мета висувається інша — перегрупування сил»²⁰.

В. І. Ленін звернув увагу комуністів на підготовку умов для широкого наступу на капіталістичні елементи в країні. Розширенню рамок і можливостей розвитку капіталізму треба було покласти край. Основний зміст перегрупування полягав насамперед у перегрупуванні класових сил. Це означало створення економічного союзу робітничого класу з трудовим селянством як вирішальної умови в будівництві соціалізму. Селянські маси треба було поступово залучати до будівництва соціалізму на основі використання торгівлі і товарно-грошових відносин, запровадження і розвитку всіх форм кооперації й витіснення останнього експлуататорського класу — куркульства. Робітничий клас і його партія мали в своєму розпоряджен-

¹⁷ Там же, с. 105.

¹⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 37.

¹⁹ Ленін В. І. XI з'їзд РКП(б) 27 березня — 2 квітня 1922 р.: Заключне слово по політичному звіту ЦК РКП(б) 28 березня. — Повне зібр. творів, т. 45, с. 112.

²⁰ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 45, с. 81.

ні достатні політичні й економічні засоби, щоб впливати на процеси в ході будівництва соціалізму.

Успішне розв'язання цих завдань залежало й від перегрупування партійних сил, від правильності політики й практичної діяльності партії, від її зв'язків з масами. Сила й мистецтво політичного керівництва партії, вчив Володимир Ілліч, у тому, щоб на кожному конкретно-історичному етапі визначити головну, вирішальну ланку в ланцюгу подій, правильно розставити класові сили, врахувати інтереси народу для забезпечення загального успіху.

Сформульовані В. І. Леніним і схвалені ЦК РКП(б) висновки й пропозиції мали величезне теоретичне й практичне значення. ХІ з'їзд партії — перший після Жовтня з'їзд, на якому не було скільки-небудь згуртованих угруповань. Однак усе ж довелося дати відсіч Преображенському, який необгрунтовано заявляв, нібито в партійних організаціях немає ясності в розумінні непу, а в РКП(б) спостерігається спад у розробці теоретичних проблем. З'їзд викрив цілковиту неспроможність виступів Ларіна й Шляпникова, які перекручували суть непу, протиставляли інтереси робітничого класу й селянства. Делегати з'їзду рішуче засудили їх позицію. Так, секретар ЦК КП(б) України Д. З. Мануйльський від імені 80 делегатів Компартії України заявив: «...Політичну лінію ЦК ми цілком схвалюємо й вітаємо. Є, звичайно, окремі дрібні дефекти, про які можна говорити. Однак необхідно також відзначити, що треба оцінювати наш ЦК з точки зору того перелому, який відбувся в нашій політиці і з точки зору організаційних перспектив, які відкрилися перед нами»²¹.

В резолюції ХІ з'їзду РКП(б) «На доповідь Центрального Комітету» повністю схвалювалася політична й організаційна лінія ЦК, яка забезпечила максимальну єдність і згуртованість у корінних питаннях соціалістичного будівництва. «З'їзд констатує, — підкреслювалося в ній, — що всією сумою проведених і намічених за останній рік заходів вичерпуються визнані партією необхідними поступки приватногосподарському капіталізму, визнає в цьому розумінні відступ закінченим і вважає черговим завданням перегрупування партійних сил, щоб забезпечити повністю практичне втілення в життя прийнятої партією політики»²².

Важливе місце в роботі ХІ з'їзду РКП(б) зайняло питання про профспілки. З'їзд прийняв розроблену В. І. Леніним постанову «Роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики». В ній, зокрема, наголошувалося, що нова економічна політика вносить ряд істотних змін у становище пролетаріату, а отже, і профспілок. «Профспілки повинні бути найближчим і неодмінним співробітником держави, якою керує в усій її політичній і господарській роботі свідомий авангард робітничого класу — Компартія»²³.

В обстановці класової боротьби, що загострилася, метою профспілок і всього робітничого класу було упорядкування пролетарської держави. Профспілки повинні стояти на сторожі класових інтересів пролетаріату, підкреслювалося в резолюції з'їзду, допомагати партії в боротьбі з класовими ворогами, з бюрократизмом, брати активну участь в управлінні державою. Вони повинні бути школою управління соціалістичною промисловістю для всієї маси робітників, а потім і для всіх трудящих.

З'їзд поставив перед профспілками завдання «...свідомо і рішуче перейти до наполегливої, ділової, розрахованої на довгий ряд років роботи практичного навчання робітників і всіх трудящих управлінням нагосподарством цілої країни, неухильно підвищувати дисципліну

²¹ Одиннадцатый съезд РКП(б): Стенографический отчет. М., 1961, с. 115.

²² КПРС в резолюциях..., т. 2, с. 302—303.

²³ Там же, с. 309—310.

праці й культурні форми боротьби за неї і за підвищення продуктивності»²⁴.

Велику увагу з'їзд приділив посиленню зв'язків профспілок з трудящими, підкресливши, що «зв'язок з масою, тобто з величезною більшістю робітників (а потім і всіх трудящих), є найважливішою, найголовнішою умовою успіху якої б то не було діяльності профспілки»²⁵. Цю істину, наголошувалося далі в резолюції, «...не досить роз'яснювати, нагадувати, підтверджувати, — вона повинна бути організаційно закріплена в усій будові профспілок і в їх повсякденній роботі»²⁶.

В резолюції XI з'їзду РКП(б) визначені місце і завдання профспілок в умовах нової економічної політики як демократичних об'єднань, організаційно самостійних від органів державної влади. Однак це зовсім не означало, що їм надавалася незалежність у питаннях політики, визначення основної стратегічної лінії.

Історичний досвід неспростовно підтвердив марксистсько-ленінський висновок про те, що вищою формою організації робітничого класу є Комуністична партія, тільки вона здатна очолити будівництво нового суспільства. З'їзд окремо спинився на керівництві партією роботою профспілок, які здійснюють зв'язок між авангардом робітничого класу і трудящими. В резолюції з'їзду підкреслювалося, якою грізною небезпекою для соціалістичного будівництва є відрив партії від мас, «...якщо неправильно побудований або неправильно працює передавальний механізм від Компартії до мас — профспілки»²⁷.

З'їзд приділив значну увагу забезпеченню твердості комуністичної лінії в діяльності профспілок, поліпшенню керівництва ними, добору й розстановці кадрів профспілкових працівників, зміцненню профспілок комуністами. На з'їзді було дано рішучу відсіч Рязанову, який виступив з лозунгом «незалежності» профспілок від партії, і Троцькому, який демагогічно заявляв, нібито тези ЦК про профспілки «цілком впливають» з його старої позиції, яку, як відомо, було засуджено в ході профспілкової дискусії.

Досвід діяльності КПРС по керівництву профспілками показав, що тільки партія нового типу здатна була поєднати повсякденні інтереси трудящої людини з кінцевими цілями соціальних перетворень і повести широкі маси на боротьбу за перемогу комунізму. Узагальнюючи історичний досвід роботи профспілок, товариш Л. І. Брежнев відзначав: «З великим задоволенням ми можемо сказати, що профспілки нашої країни з перших днів свого існування йшли разом з партією»²⁸. В умовах розвинутого соціалізму профспілки під керівництвом партії найбільш повно й широко реалізують свої функції й права, визначені їм Конституцією СРСР. Розроблені В. І. Леніним напрями діяльності профспілок як школи управління, школи господарювання, школи комунізму набувають ще більшого значення, розкриваються з більшою повнотою.

XI з'їзд РКП(б) прийняв рішення «Про фінансову політику»²⁹. В ньому ставилося завдання упорядкування всієї фінансової системи держави, ліквідації бюджетного дефіциту, створення сталої валюти. З'їзд накреслив основні заходи в галузі фінансової політики: збільшення товарообміну шляхом розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, запровадження податкової системи. З метою оздоровлення бюджету країни було вирішено добиватися збільшення доходів від державної

²⁴ Там же, с. 311.

²⁵ Там же, с. 313.

²⁶ Там же, с. 314.

²⁷ Там же.

²⁸ Брежнев Л. И. Советские профсоюзы в условиях развитого социализма. М., 1981, с. 285.

²⁹ КПРС в резолюциях..., т. 2, с. 315—320.

промисловості, транспорту, торгівлі, сільськогосподарських і лісових володінь, від експлуатації надр, від концесій. Пропонувалося відшукати кошти на фінансування промисловості й торгівлі за рахунок неухильного підвищення продуктивності праці, скорочення адміністративного апарату. В резолюції з'їзду підкреслювалося, що Радянська держава не може допускати зниження реальної заробітної плати робітників, усіх трудящих. З'їзд закликав членів партії вчитися економного й прибуткового ведення господарства.

З'їзд прийняв рішення «Про роботу на селі»³⁰, в основу якого було покладено пропозиції В. І. Леніна, й доручив Центральному Комітетові утворити постійну комісію для вивчення досвіду в цій справі. Було визнано помилковим адміністративний вплив на заклади сільськогосподарської кооперації й розроблено заходи до посилення роботи партії на селі. «Першочерговою і найголовнішою метою всієї партійної роботи серед селянства,— підкреслювалося в резолюції,— з'їзд визнає практичну допомогу справі негайного збільшення оранки, розширення посівів, збільшення кількості сільськогосподарських продуктів, зменшення тяжкої нужди селянства»³¹.

ХІ з'їзд РКП(б) прийняв також «Постанови у питанні про зміцнення Червоної Армії»³², де йшлося про необхідність проводити невтомну роботу, спрямовану на всебічне підвищення боєздатності Червоної Армії, й накреслювалися заходи для здійснення цього завдання. Особлива увага зверталася на посилення партійного про шарку в армії і на флоті. Було прийнято рішення про роботу комсомолу, про пресу й пропаганду, про роботу серед робітниць і селянок.

Одним з найважливіших питань, що розглядалися на з'їзді, було питання про дальше зміцнення партії, посилення її зв'язку з масами, підвищення її керівної ролі в будівництві соціалізму. З'їзд прийняв резолюцію «Про зміцнення і нові завдання партії»³³. В ній підкреслювалося, що протягом чотирьох з половиною років революції партія виконала велику роботу і виявила чудеса героїзму на фронтах громадянської війни. Тепер перед нею поставили нові завдання, у ході розв'язання яких виникають величезні труднощі. Центр ваги перемістився на господарське будівництво.

На з'їзді наголошувалося, що без найсуворішого дотримання принципів демократичного централізму партія не може управляти країною. Особливу увагу було приділено єдності партії, поліпшенню її якісного складу, підвищенню теоретичного рівня комуністів, опануванню ними науки господарювання.

З'їзд висунув завдання підвищення рівня партійного керівництва, удосконалення роботи партійного апарату, підкреслив роль партійних осередків як опорних пунктів господарської діяльності партії, вказав на необхідність чіткого розмежування функцій між партійними й господарськими органами.

Партійно-організаційним завданням партії, єдності й згуртованості її рядів було присвячено питання про підсумки чистки партії, яка проводилася з 15 серпня до кінця 1921 р. У її ході (було виключено близько 160 тис. чол., або 24,1% складу) партія звільнилася від чужих їй кар'єристських елементів, переважно з непролетарських верств. З'їзд звернув увагу на поліпшення соціального складу РКП(б), забезпечення в її рядах провідної ролі і впливу робітничого класу. Водночас з'їзд підкреслив, що РКП(б), будучи партією робітничого класу, не може відмовитися від прийому в своє середовище селян і службовців, але вона повинна «...неослабно стежити за своїм соціальним складом

³⁰ Там же, с. 320—322.

³¹ Там же, с. 321.

³² Там же, с. 352—353.

³³ Там же, с. 322—331.

і всіма заходами забезпечити проведення не на словах, а на ділі політики пролетаріату»³⁴.

Рішення XI з'їзду РКП(б), які втілили в собі ленінські вказівки про роль і місце партії в системі диктатури пролетаріату, мали велике значення для дальшого зміцнення партії, зростання її сили, авторитету як політичного вождя й організатора трудящих мас.

Підбиваючи підсумки роботи XI з'їзду РКП(б), В. І. Ленін підкреслював, що найхарактернішим для нього є «...більша згуртованість, більша одностайність, більша організаційна єдність»³⁵. За словами Володимира Ілліча, головне, що показав з'їзд, — це живе викриття вигадок наших ворогів про те, що наша партія нібито втрачає гнучкість розуму і всього організму. Ні, цієї гнучкості, заявив він, ми не втратили. Ми піднесли нашу революцію на небачену ще в світі висоту, і ніяка сила не в змозі відняти її завоювань, «...бо це вже тепер не «наші», а всесвітньо-історичні завоювання»³⁶.

XI з'їзд РКП(б) займає визначне місце в історії нашої партії. Його рішення внесли великий вклад у теорію і практику соціалістичного будівництва. Велике значення має дальший розвиток ним учення про нову економічну політику, про шляхи й методи її проведення, розробка програми побудови фундаменту соціалізму в нашій країні. Здійснення ленінського плану побудови соціалізму і його складової частини — непу забезпечило в другій половині 30-х років перемогу соціалізму в СРСР.

При розробці сучасної економічної стратегії КНРС враховує досвід непу, який поряд із специфічними для перехідного періоду методами господарювання включав основоположні ленінські принципи керівництва економікою. Такий підхід характерний, наприклад, для рішень XXIV, XXV й XXVI з'їздів КНРС, які визначили основні напрями й перспективи розвитку радянського суспільства на 70-і — 80-і роки.

Основні принципи непу як політики перехідного періоду від капіталізму до соціалізму мають міжнародне значення. Після утворення світової соціалістичної системи вони дістали практичне застосування в країнах, що стали на шлях будівництва соціалізму.

Принципове значення мають настанови XI з'їзду РКП(б), які закріпили ряд важливих положень, що визначили шляхи й засоби зміцнення рядів Комуністичної партії, підвищення її керівної ролі й боєздатності в соціалістичному будівництві.

Неперехідне значення має розгляд XI з'їздом РКП(б) у різних аспектах, стосовно конкретних історичних умов, головного питання — про здійснення керівної ролі робітничого класу в будівництві нового суспільства, про дальше зміцнення його союзу з трудовим селянством як основи непереможності радянського державного й суспільного ладу.

Історичний досвід свідчить про важливість і актуальність рішень XI з'їзду РКП(б), спрямованих на зміцнення зв'язків партії з масами. В єдності з народом — сила партії. В єдності з партією, в її керівництві — сила народу. «Ми добре знаємо на досвіді і минулого і сучасного, — говорив товариш Л. І. Брежнев у промові при закритті XXVI з'їзду КНРС, — що роль провідної сили суспільства не дається сама по собі. Ця роль заробляється, завойовується в ході постійної, безперестанної боротьби за інтереси трудящих. І ця роль закріплюється тим, що партія постійно поглиблює свої зв'язки з народними масами, живе їх потребами і турботами»³⁷.

³⁴ Там же, с. 323.

³⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 128.

³⁶ Там же.

³⁷ Матеріали XXVI з'їзду КНРС, с. 258.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СПІВРОБІТНИЦТВІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ З ІНДІЄЮ (70—80-ті РОКИ)

О. І. ЛУКАШ (Київ), С. П. ПОЛЮК (Київ)

В квітні 1982 р. радянський та індійський народи відзначатимуть 35-ту річницю встановлення дипломатичних відносин між двома країнами. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв у своїй доповіді на XXVI з'їзді КПРС підкреслив: «Велике місце у взаємовідносинах Радянського Союзу з країнами, що визволилися, займає, звичайно, наше співробітництво з Індією»¹.

Проголосивши своїм зовнішньополітичним курсом політику неприєднання — в основу її покладено такі принципи, як боротьба за мир, мирне співіснування країн з різним суспільним ладом, — Індія знайшла в Радянському Союзі вірного друга, який з глибокою симпатією ставиться до прогресивних перетворень, що відбуваються в цій державі, подає їй безкорисну допомогу в будівництві нового життя, розвиває всебічне співробітництво на основі повної рівноправності та взаємної вигоди, невтручання у внутрішні справи тощо. Політика нашої країни щодо Індії, як й інших країн, що розвиваються, була й залишається незмінною: Радянський Союз завжди виступає на боці сил, які борються за національне й соціальне визволення.

Разом з тим СРСР із задоволенням відзначає таке позитивне явище, як зростання впливу країн, що розвиваються, зокрема Індії, на розвиток сучасних міжнародних відносин. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії підкреслюється: «Ми вітаємо зростання ролі цієї держави в міжнародних справах»². Миролюбну зовнішню політику, яку проводить Індія, КПРС і Радянська держава розглядають, як певний вклад у спільну боротьбу проти гонки озброєнь, за роззброєння й встановлення мирних дружніх відносин між всіма країнами світу.

Радянський Союз активно співробітничав з Індією в політичній сфері, при вирішенні складних міжнародних проблем. Спільна боротьба за мир і демократію ґрунтуються на міцній політико-правовій базі — Договорі про мир, дружбу і співробітництво, який було підписано в Делі 9 серпня 1971 р.

Розповідаючи про передумови укладення цього важливого документа, що має особливе значення для розвитку відносин між двома країнами, Л. І. Брежнєв підкреслив, що дружба між СРСР та Індією «переконаливо показала свою цінність для наших народів, для забезпечення спільних інтересів і, можна сказати, безпеки наших країн. Вона підтвердила свою цінність і для справи миру в усьому світі... Укладений нами договір подібний до компаса, стрілка якого вказує курс у майбутнє. Ми переконані, що це — правильний курс»³.

Важливою віхою на шляху зміцнення й розширення радянсько-індійських політичних контактів і дружби між двома народами став візит Л. І. Брежнєва до Індії в листопаді 1973 р. Саме тоді відбулися переговори, які мали свій позитивний вплив на дальший розвиток взаємовигідних дружніх відносин. Було підписано ряд важливих документів, в яких накреслено магістральний напрям співробітництва між СРСР та Індією.

Співробітництво двох країн у політичній сфері набуло особливої актуальності наприкінці 70-х років, коли внаслідок дій американського імперіалізму, маоїстського керівництва Китаю й пакистанської

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 15.

² Там же.

³ Брежнєв Л. І. Ленінський курсом. Промови і статті. К., 1974, Т. 4, с. 337.

реакції значно погіршилися індійсько-пакистанські відносини. Підступи ворогів миру викликали серйозне занепокоєння як у Радянському Союзі, так і в Індії. Загострення міжнародної обстановки в цьому регіоні вимагало об'єднання зусиль обох країн у боротьбі за мир і міжнародну безпеку. Двосторонні переговори на різних рівнях сприяли дальшому розвитку радянсько-індійського співробітництва. Так, у спільній заяві, підписаній під час візиту міністра закордонних справ СРСР А. А. Громика в лютому 1980 р. до Індії, підкреслювалося, що «обидві сторони знову підтверджують свою рішучість не тільки зберігати, а й надалі розвивати та зміцнювати відносини між двома країнами»⁴.

Свій вклад у зміцнення плідних радянсько-індійських зв'язків робить й Українська РСР — невід'ємна складова частина Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Це стосується як співробітництва на міжнародній арені, так і в економічній та культурній сферах. Найбільш тісні політичні контакти між УРСР та Республікою Індією у 70-ті роки здійснювалися в рамках ООН та її спеціалізованих органів. Представники Радянської України та Індії неодноразово виступали із заявами, в яких підтверджували свою прихильність ідеям миру. Вони були серед тих країн, які висували спільні проекти резолюцій про заходи по частковому та повному роззброєнню, заборону випробувань ядерної зброї, про утворення без'ядерних зон та з інших важливих політичних та соціальних питань. Члени делегацій УРСР та Індії входили до складу спеціального політичного комітету ООН з питань апартеїду, брали участь у підготовці та проведенні в 1971 р. Міжнародного року боротьби з расизмом і расовою дискримінацією. Так, у своїх виступах на пленарних засіданнях XXVI сесії Генеральної Асамблеї ООН представники України та Індії закликали всі країни — членів Організації Об'єднаних Націй — одностайно проголосувати за резолюцію, в якій засуджувався апартеїд⁵.

Важливим компонентом радянсько-індійської дружби стало економічне співробітництво, яке характеризується багатогранністю, рівноправністю та взаємною вигодою. Воно є важливим фактором дальшого економічного розвитку Індії, а також досягнення нею повної економічної незалежності. Необхідність політики підтримки країн, що борються за національне визволення, була ґрунтовно доведена засновником Радянської держави В. І. Леніним. Володимир Ілліч підкреслював: «Ми всіх зусиль докладемо, щоб з монголами, персами, індійцями, єгиптянами зблизитись..., ми вважаємо за свій обов'язок і свій інтерес зробити це, бо інакше соціалізм в Європі буде *нетривкий*. Ми постараємось... допомогти їм перейти до використання машин, до полегшення праці, до демократії, до соціалізму»⁶.

Характерною рисою економічного співробітництва двох країн стала допомога Радянського Союзу Індії в розвитку незалежної національної економіки, будівництві підприємств та інших народногосподарських об'єктів, що входять до складу державного сектора. Їх кількість постійно зростає: якщо в 1968 р. державі належало 83 підприємства, то в 1979 р. — уже 176. За даними на 1980 р., майже 40% усього промислового виробництва Індії припадало на державний сектор. Під його контролем перебувають такі найважливіші галузі індустрії, як паливна, металургійна, машинобудівна та ін.⁷

Допомога СРСР дала можливість зміцнити економічну незалежність, перешкодити відкритому втручання багатонаціональних кор-

⁴ Правда, 1980, 15 февр.

⁵ Док. ООН. A/PV 1981, с. 5.

⁶ Ленін В. І. Про карикатуру на марксизм. — Повне збір. творів, т. 30, с. 115.

⁷ Індія, 1981, № 2, с. 12; Правда, 1980, 24 нояб.; Стасов М. Н. Индия и социалистические страны. М., 1980, с. 138.

порацій в економіку країни. Нині це має особливе значення в зв'язку з тим, що імперіалістичні держави намагаються прив'язати до себе молоді суверенні країни, щоб «вільніше розпоряджатися їх природними багатствами, використовувати їх території у своїх стратегічних замірах»⁸.

В Індії високо цінують безкорисливу допомогу, яку подає Радянський Союз. Під час зустрічі з Л. І. Брежнєвим президент Індійської Республіки Н. С. Реді з вдячністю зазначав: «Сьогодні більш як 70 об'єктів у різних частинах Індії символізують міцність і життєву силу індійсько-радянського співробітництва. Ми переконані, що співробітництво між нашими країнами в економічній, торговельній, промисловій, науковій та технічній галузях і далі розширюватиметься...»⁹.

Радянсько-індійське економічне співробітництво охоплює такі важливі сфери національної економіки республіки, як чорна та кольорова металургія, важке машинобудування, верстатобудування, видобуток нафти, вугільна промисловість та енергетика, сільське господарство тощо. Побудовані за допомогою Радянського Союзу підприємства дають країні 38% сталі (із загального обсягу її виробництва), 20% електроенергії, 76% видобутку нафти та 80% металургійного устаткування, 60% важкого електрообладнання¹⁰. Виступаючи на конференції Товариства друзів Радянського Союзу, прем'єр-міністр І. Ганді не випадково назвала металургійні комбінати Бхілаї та Бокаро — найбільш значні об'єкти радянсько-індійського співробітництва — «живими свідками радянської економічної допомоги»¹¹.

Значну економічну допомогу Індії подають підприємства Української РСР. Вони експортують продукцію важкого машинобудування, постачають електроустаткування, різні прилади й апаратуру, мінеральні добрива, різні препарати, тобто ті товари, які мають надзвичайно важливе значення для розвитку національної економіки Індійської Республіки. Щороку з УРСР приїжджають спеціалісти, які допомагають споруджувати промислові об'єкти, монтувати та налагоджувати устаткування. Тільки в 1970—1975 рр. з цією метою до Індії було направлено понад 500 інженерів та техніків з різних підприємств нашої республіки, які працювали на металургійних комбінатах Бхілаї та Бокаро, алюмінієвому заводі у Корбі, будували ГЕС Лоуер-Сімру й метрополітен у Калькутті¹².

Ефективною формою економічного співробітництва СРСР з Індійською Республікою є також шефські зв'язки, що встановилися між колективами підприємств нашої країни і об'єктів, побудованих при сприянні Радянського Союзу. Наприклад, Дніпропетровський завод гірничошахтного устаткування є шефом відповідного (профільного) підприємства в Дургапурі, а Львівський інструментальний — інструментального заводу в м. Кота. Проведена радянськими спеціалістами робота дала можливість помітно підвищити продуктивність праці на них, а також рентабельність об'єктів радянсько-індійського співробітництва. Так, у 1971—1975 рр. заводи, побудовані за допомогою Радянського Союзу, одержали 700 млн. рупій, або майже 50% прибутку підприємств державного сектора¹³.

Нині рівень радянсько-індійського економічного співробітництва настільки зріс, що вимагає творчого пошуку інших форм взаємовигідних зв'язків. Серед них важливе місце займають виробнича коопера-

⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 16.

⁹ СРСР — Індія: дружбі міцніти. К., 1980, с. 15—16.

¹⁰ Новое время, 1979, № 12, с. 8.

¹¹ Правда, 1981, 28 мая.

¹² Поточний архів відділу економічних зв'язків Держплану УРСР. Звіт за 1971—1975 рр., с. 29; Прапор комунізму, 1979, 10 верес.

¹³ Das G. Indo-Soviet Economic Cooperation.— New Delhi, 1976, p. 33.

ція та спільна участь у проектуванні й будівництві промислових об'єктів у третіх країнах. Ці нові форми контактів є характерними для діяльності таких великих державних компаній, як «Мекон», «Бхарат Хеві Електрикалз Лтд», «Хеві енджинірінг корпорейшн» та ін.¹⁴

Протягом усього розглядуваного періоду успішно розвивається й радянсько-індійська торгівля. За два останні десятиріччя загальний товарообіг між нашими країнами збільшився в двадцять разів і досяг у 1980 р. 1,9 млрд. крб.¹⁵

Особливо важливе місце в економічних зв'язках між двома державами належить експорту товарів з СРСР в Індію. Радянський Союз надсилає сучасне технологічне, електротехнічне й транспортне устаткування та машини, наукові і вимірювальні прилади, різноманітну промислову сировину. В свою чергу СРСР імпортує вироби традиційного експорту та деякі види товарів індійської промисловості. Розрахунки між двома дружніми країнами здійснюються в індійських рупіях, що допомагає Індії економити свої валютні резерви¹⁶. Взагалі розвиток торгівлі з СРСР та іншими соціалістичними країнами дав можливість Індійській Республіці добитися стабілізації цін на власну експортну продукцію й, в кінцевому підсумку, зменшити залежність від західних ринків збуту.

З кожним роком розвивається співробітництво Радянського Союзу з Індією й в галузі сільського господарства. Це особливо стосується будівництва сільськогосподарських ферм, постачання тракторів, іншої техніки, а також насіння. Не менше значення має й обмін взаємовигідною науково-технічною інформацією з питань сільського господарства. Радянські спеціалісти подають своїм партнерам допомогу у спорудженні підприємств по виготовленню сільськогосподарських машин і випуску мінеральних добрив. Особливо яскраво це проявилось під час будівництва державних ферм у Суратгархе й Джетсаре. Вони відіграють важливу роль в постачанні сільського господарства сортовим насінням. Радянський Союз передав — як подарунок — обладнання та сільськогосподарську техніку для п'яти індійських державних ферм. СРСР також подав Індії допомогу в селекційній роботі: виведенні нових сортів соняшника, цукрових буряків, в ефективному використанні добрив.

Досягнення Індією та іншими країнами, що розвиваються, економічної незалежності нерозривно пов'язане з боротьбою за науково-технічний прогрес. Радянський Союз, який добився величезних успіхів у галузі науки й техніки, подає Індійській Республіці необхідну науково-технічну допомогу. Найбільш інтенсивно й плідно контакти у цій сфері розвивалися, починаючи з 70-х років, чому значною мірою сприяв Договір про мир, дружбу та співробітництво між СРСР та Індією, підписаний у 1971 р.

Активну участь у науково-технічному співробітництві беруть установи Академії наук Української РСР, які підтримують зв'язки з багатьма індійськими організаціями. Протягом 70-х років установилися особливо міцні контакти між Інститутом геофізики АН УРСР та Індійським національним геофізичним інститутом в Хайдарабаді.

Радянські та індійські науковці-геофізики проводять спільні геофізичні дослідження. Їх головна мета полягає в тому, щоб визначити зони, придатні для розвідки природних копалин, а також райони сейсмічної активності на території Індії. Індійські спеціалісти відвідали Інститут геофізики АН УРСР, відділ сейсмології, що діє в Сімферополі, а також сейсмічну станцію «Ялта», ознайомилися з пере-

¹⁴ Индия, 1980, № 2, с. 10—11.

¹⁵ Новое время, 1980, № 49, с. 9.

¹⁶ Economic Times. National Herald, 1980, 5 December.

довим радянським досвідом у галузі геофізики та сейсмології. В свою чергу вчені з України виїжджали в Індію для подання науково-технічної допомоги своїм колегам¹⁷.

В Індійській Республіці, яка має у своєму розпорядженні значні поклади залізної руди, велике значення надається питанням розвитку металургії. Саме цій проблемі було присвячено Міжнародний симпозіум з порошкової металургії, проведений в Індії у 1969 р. В його роботі взяв участь академік-секретар Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства І. М. Федорченко. Він виступив з науковою доповіддю, яка викликала значний інтерес в учасників симпозіуму, а також представників місцевих фірм. І. М. Федорченко привіз із собою виставку книг з порошкової металургії, виданих Інститутом проблем матеріалознавства АН УРСР. Вони були передані в дар індійським ученим¹⁸. За запрошенням радянських колег представники Індійської національної академії наук відвідали в 1973 р. Інститут проблем матеріалознавства, одержали ряд змистовних консультацій з проблем, які становлять для них особливий інтерес¹⁹.

Як і для багатьох країн, що розвиваються, для Індії важливе значення має створення власної паливно-енергетичної бази. Держава відчуває гостру потребу в запасах нафти й газу, а все високоякісне вугілля використовується металургійною промисловістю. Перед Індією стоїть завдання: освоїти нові джерела енергії. І. Ганді з цього приводу відзначила: «Наші вчені повинні провести дослідження, що відкриють нам можливість одержувати енергію із зовсім нових джерел, не розраховуватися такою дорогою ціною з точки зору економіки та шкоди для навколишнього середовища, яку повинні були заплатити високорозвинуті індустріальні країни»²⁰.

Одним із згаданих вище джерел є магнітогідралічні (МГД) генератори, до яких індійські вчені виявили великий інтерес. В їх створенні брали активну участь і українські спеціалісти. Зокрема, в 1973—1974 рр. вони прочитали для своїх колег ряд лекцій, підготували цикл ґрунтовних консультацій з питань МГД генераторів, проведених інститутами електрозварювання, проблем матеріалознавства й технічної теплофізики АН УРСР²¹. Учені нашої країни ознайомили науковців Індії з необхідною науковою літературою, а також надали їм можливість попрацювати на МГД установках. Згодом при технічному сприянні СРСР в Індії було створено перший МГД генератор і організовано дослідний центр з проблем палива та матеріалів.

Важливим елементом формування науково-технічної інфраструктури Індії є допомога Радянського Союзу та інших соціалістичних країн у будівництві наукових і учбових закладів. При побудованих і тих, що нині споруджуються за допомогою СРСР, великих підприємствах і навчальних закладах створюються спеціальні лабораторії, які в майбутньому повинні перетворитися в науково-дослідні центри. Сьогодні радянські спеціалісти допомагають обладнати 30 подібних центрів (при університетах у Делі, Бомбеї, Хайдарабаді, Мадрасі та інших містах)²². Активну участь в цій роботі взяли й спеціалісти з Української РСР. АН УРСР, починаючи з 1972 р., направила в Індію понад 50 чол. для проведення спільних досліджень і розв'язання інших завдань науково-технічного співробітництва. Серед них були

¹⁷ Архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 23, спр. 79, арк. 27.

¹⁸ Поточний архів Управління міжнародних зв'язків АН УРСР. Доповідь про ефективність міжнародних наукових зв'язків АН УРСР за 1969 р., с. 13.

¹⁹ Там же. Доповідь про прийом зарубіжних учених і спеціалістів інститутами АН УРСР у 1973 р., с. 7—8.

²⁰ Пресс-бюллетень Информационного бюро правительства Индии, 1971, 3 января.

²¹ Архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 25, спр. 81, арк. 57—60; ф. 1, оп. 17, спр. 82, арк. 276.

²² Стасов М. Н. Указ. соч. с. 167.

відомі українські радянські вчені: академік АН СРСР П. Г. Костюк, академіки АН УРСР С. І. Субботін, О. Ф. Немець, О. В. Городиський та інші²³.

Радянський Союз та Індія досягли значних успіхів у спільному дослідженні й мирному використанні космічного простору. Перші два супутники «Аріабата» і «Бхаскара» було виведено на орбіту за допомогою радянських ракет-носіїв з території СРСР (1975 та 1979 рр.).

Одержавши необхідні знання й досвід у процесі співробітництва з радянськими спеціалістами, індійські колеги самостійно побудували власну ракету-носія, яку було успішно запущено з космодрому в липні 1980 р. Здійснено запуск третього індійського супутника Землі — «Рохіні». Створивши цю ракету, інженери та вчені Індійської Республіки зробили гігантський крок на шляху освоєння космічної техніки.

Прогресивні діячі, широкі кола громадськості Індії добре розуміють, що дальший економічний і науково-технічний прогрес країни нерозривно зв'язаний з процесом підготовки кваліфікованих національних кадрів. Радянський Союз та інші соціалістичні держави подають Індійській Республіці значну допомогу в розв'язанні цього складного завдання. Ними вперше було застосовано новий метод масового навчання національних кадрів для країн, що розвиваються. Суть його полягає в тому, що учні одержують необхідні для роботи знання й навички безпосередньо на виробництві — будівельних майданчиках тих об'єктів, які споруджуються спільно із СРСР. Наприклад, у ході будівництва Бхілайського металургійного комбінату за допомогою радянських експертів було підготовлено понад 5 тис. індійських спеціалістів. Значна їх частина навчалася на будівельних майданчиках комбінату. Крім того, близько 700 його робітників пройшли стажування на заводах і фабриках нашої країни, в тому числі майже 320 чол. на підприємствах Української РСР²⁴.

При технічному сприянні Радянського Союзу в Індії побудовано чи будуються 17 учбових закладів — інститутів, технікумів, технічних шкіл, центрів професійно-технічного навчання. Так, для забезпечення Бхілайського металургійного комбінату та інших об'єктів радянсько-індійського співробітництва національними кадрами вищої і середньої кваліфікації за допомогою СРСР організовано Бомбейський технологічний інститут. У його створенні й обладнанні взяли участь радянські вузи, в тому числі Харківський політехнічний інститут. Лише підприємства й вищі учбові заклади нашої країни надіслали близько 3 тис. приладів і машин²⁵. У Бомбейському технологічному інституті навчаються 2 тис. студентів і 300 аспірантів, які вивчають 25 спеціалізованих дисциплін²⁶.

Значну допомогу Індії у підвищенні кваліфікації викладачів подають вищі учбові заклади УРСР. Протягом 1970—1980 рр. для обміну досвідом і з метою наукового стажування вони прийняли 165 індійських спеціалістів. Радянські педагоги, в свою чергу, успішно працюють в індійських інститутах та університетах. У 1970—1980 рр. лише вузи Української РСР направили в Індію більш як 60 висококваліфікованих фахівців²⁷.

Серед труднощів у системі вищої освіти, які поки ще не подо-

²³ Поточний архів Управління міжнародних зв'язків АН УРСР. Довідка про наукове співробітництво між установами Академії наук УРСР і Національною академією наук Індії, 1980, с. 2.

²⁴ Вовко Д. А. Україна в міжнародних економічних зв'язках СРСР. К., 1966, с. 71.

²⁵ Правда України, 1980, 11 дек.

²⁶ Стасов М. Н. Указ. соч., с. 169.

²⁷ Поточний архів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Звіт про міжнародні зв'язки за 1980 р., с. 6.

лані, індійські спеціалісти виділяють відсутність чіткого планування учбового процесу, нестачу й низьку якість підручників та навчальних посібників²⁸. На прохання уряду Індії Радянський Союз свого часу підготував методичну документацію — навчальні плани і програми для 4-х автономних інженерних факультетів. Було розроблено також спеціальні курси для індійських студентів. Вони стосуються деяких складних учбових дисциплін.

За даними на 1971 р., в Індії офіційно затверджено для використання в навчальних закладах всіх ступенів понад 150 радянських підручників²⁹. У цій справі важливу роль відіграє Змішана радянсько-індійська комісія по підручниках. Секретар уряду Індії в міністерстві освіти і соціального забезпечення К. Н. Чанна — керівник індійської делегації на IX сесії (1976 р.) комісії по підручниках — відзначив: «Якщо підбити підсумки того, що зроблено в минулому, то потрібно сказати, що було проведено значну роботу. Близько 250 радянських книг, більшість з яких є підручниками для вузів, схвалені індійською стороною. Викладачі та студенти нашої країни поінформовані про ці книги, користуються ними в своїй роботі й навчанні, високо оцінюють їх»³⁰.

Однією з особливостей системи вищої освіти Індії є її гуманітарна спрямованість. Однак економіка країни відчуває гостру потребу насамперед в інженерно-технічних кадрах. Розподіл студентів, які навчаються в університетах Індійської Республіки, залишається незадовільним: лише 10% їх кількості припадає на медичні, педагогічні й сільськогосподарські факультети, а також на навчальні заклади, що готують інженерно-технічних працівників³¹. Тому Радянський Союз, який подає Індійській Республіці економічну допомогу, головну увагу приділяє підготовці спеціалістів саме цього профілю.

В УРСР перші кадри вищої і середньої кваліфікації для Індійської Республіки були підготовлені ще в 1954 р. Якщо в 50-х роках у вищих учбових закладах Української РСР навчалися 4 студенти, то в 1980 р. — уже понад 150³².

Випускники, які закінчили вузи УРСР, успішно працюють у себе на батьківщині. Так, Ромасвалі Конкеш — він навчався у Київському політехнічному інституті — нині професор Мадраського університету; Удей Харисчандр — колишній студент Одеського державного університету — директор морської станції Західного узбережжя Індії, а вихованець Київського державного інституту фізичної культури Сатьяннесен Дейметра — ректор інституту фізичної культури в Бенгалурі. Їх діяльність свідчить про високу якість підготовки індійських кадрів у СРСР.

Радянські спеціалісти подали Індії велику допомогу в проведенні реформи системи шкільної освіти, яка успадкувала від минулого такі недоліки, як низький рівень навчання, відрив теорії від практики, переважно гуманітарний характер освіти. В зв'язку з цим виникла гостра потреба у зміні змісту шкільної освіти в країні. В Індію (по лінії ЮНЕСКО) було направлено ряд методистів-педагогів, у тому числі з Української РСР, які взяли активну участь в розробці сучасних методів викладання природничо-математичних дисциплін у шко-

²⁸ Rai Nagam. Falling Educational Standarts. Indian Educational Review.— New Delhi, 1969, vol. 14, № 2, p. 60—63.

²⁹ Annual Report 1970—1971. New Delhi, 1972, p. 133—134.

³⁰ Лимонов В. М. Крепнет сотрудничество советских и индийских ученых.— Вестник высшей школы, 1977, № 2, с. 88.

³¹ Times of India, 1974, 16 December.

³² Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків Мінвузу УРСР. Довідка про підготовку спеціалістів з числа громадян Республіки Індія в учбових закладах Української РСР, с. 2; Правда України, 1980, 12 ноябр.

лі. На основі схвалених урядом рекомендацій було затверджено національний проект по перегляду змісту шкільної освіти в 1964—1972 рр. За допомогою радянських спеціалістів були розроблені не лише нові програми, а й створено відповідну учебову та методичну літературу. Велику увагу було приділено питанням перепідготовки індійських учителів. Матеріалами, що становлять основу проекту, користувалися 2500 вчителів і 30000 учнів Індії³³. Робота радянських експертів була високо оцінена індійським урядом.

Не менше значення для Індії має співробітництво в галузі культури. Вагомий вклад у цю справу роблять такі громадські організації, як Товариство радянсько-індійської дружби (ТРИД) та Індійсько-радянське культурне товариство (ІРКТ). Щорічно вони підписують плани культурного співробітництва, в яких визначено ті чи інші форми контактів: обмін делегаціями, показ фільмів, організація виставок тощо.

Велику роботу проводить, зокрема Українське товариство дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами (УТДКЗ), яке підтримує контакти з 15 громадськими організаціями Індії. В 1976—1978 рр. УТДКЗ надіслало до Індійської Республіки близько 2000 примірників технічної та ін. літератури англійською та національними мовами, підготувало 9 виставок (кераміки, книги тощо), 4 — українського народного декоративно-прикладного мистецтва, а також дитячого малюнка. В листопаді — грудні 1981 р. у м. Калькутті експонувалася виставка «Наука в Українській РСР», організована Академією наук УРСР та Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти республіки. Експозиція викликала великий інтерес. Її переглянули члени уряду штату Західна Бенгалія, вчені, інженери, робітники. Індійські колеги висловили бажання продовжувати взаємовигідне співробітництво, вести спільні дослідження з проблем, що становлять інтерес для наших країн. Обидві сторони — радянська та індійська — підкреслили, що проведення таких заходів сприяє зміцненню дружби між народами, а також розвитку плідних контактів між Індією та СРСР³⁴.

УТДКЗ та ІРКТ регулярно обмінюються делегаціями, до складу яких входять діячі науки та культури. У березні 1978 р. нашу країну на запрошення товариства відвідала делегація ІРКТ із Західної Бенгалії на чолі з президентом районного відділення м. Калькутті Д. П. Чаттерджи. В свою чергу, делегація, очолювана головою Одеського відділення ТРИД В. П. Алексеевим, виїжджала в листопаді 1980 р. до Індії, де взяла участь в місячнику індійсько-радянської дружби.

Українська РСР бере активну участь в економічному й культурному співробітництві Радянського Союзу та Індії.

Допомога, яку подає Українська РСР, дає можливість Індійській Республіці використовувати передовий радянський досвід при вирішенні важливих науково-технічних, економічних та культурних проблем. Вона відкриває широкі перспективи для розвитку тих галузей національної економіки, які нині мають особливе значення для Індії. Разом з тим ця дружня підтримка дає змогу використати переваги соціально-економічного прогресу в галузі науки й культури, сприяє ліквідації неписьменності, створенню сучасних наукових центрів, а також підготовці кваліфікованих національних кадрів.

³³ Ширинский А. Советские педагоги в развивающихся странах. — Народное образование, 1976, № 5, с. 92.

³⁴ Поточний архів УТДКЗ. Довідка про зв'язки Українського товариства дружби з Індійсько-радянським культурним товариством, 1980 р., с. 3; Правда України, 1981, 17 дек.

О. С. ОМЕЛЬЧЕНКО (Київ)

ПОЛІПШЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ УМОВ ДЛЯ ПРАЦІ ЖІНОК НА ВИРОБНИЦТВІ. 1971—1980 рр.

Однією з характерних рис реального соціалізму є комплексне забезпечення державою умов для гармонійного поєднання дедалі активнішої участі жінок у суспільному виробництві та громадсько-політичному житті країни з виконанням ними сімейних обов'язків та важливої соціальної функції материнства. При цьому Комуністична партія, як зазначається у її Програмі, ставить за мету повністю ліквідувати «... залишки нерівного становища жінки в побуті...»¹.

У 70-і роки продовжувала розвиватися і вдосконалюватися створена з перших днів Радянської влади державна система охорони материнства й дитинства. У новій Конституції СРСР закріплені такі соціальні досягнення нашої країни, як фактична рівність жінок і чоловіків у суспільстві, правовий захист, матеріальна й моральна підтримка материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям, поступове скорочення робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей (стаття 35), дальший розвиток мережі дитячих закладів, державні виплати в разі народження дитини, надання допомоги багатодітним сім'ям (стаття 53) тощо. У відповідності з рішеннями XXIV і XXV з'їздів КПРС у цьому напрямі здійснено важливі соціально-економічні заходи.

Одним з таких заходів, що забезпечують охорону та заохочення державою материнства, є переведення вагітних жінок, а також жінок, які мають дітей віком до одного року, на легшу або менш ущільнену працю із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою на весь період такого тимчасового переведення². У липні 1973 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про поліпшення забезпечення допомогою по вагітності та родах і по догляду за хворою дитиною»³. Згідно з нею 16-тижнева відпустка у зв'язку з вагітністю та родами почала надаватися в розмірі повного заробітку всім працюючим жінкам незалежно від виробничого стажу. На ці цілі лише з бюджету державного соціального страхування по УРСР у 1971—1980 рр. було використано близько 2 млрд. крб.⁴. Згідно з прийнятою у вересні 1974 р. постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше збільшення матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, що мають дітей»⁵ почала надаватися допомога родинам, в яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. на місяць. За 1975—1980 рр. відрахування для грошової допомоги таким сім'ям становили по Українській РСР 447,8 млн. крб.⁶

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 86.

² Попов-Черкасов Н. Н. Льготы и преимущества рабочим и служащим. М., 1981, с. 54.

³ Забота партии и правительства о благе народа: Сб. док. М., 1974. Кн. 1, с. 785—787.

⁴ Підраховано автором за даними: Народне господарство Української РСР у 1975 році. К., 1976, с. 520; Народне господарство Української РСР у 1980 році. К., 1981, с. 366.

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1978. Т. 11, с. 453—454.

⁶ Підраховано автором за даними: Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 366.

На організацію охорони материнства і дитинства, виховання підростаючого покоління нашої країни за традицією використовуються й кошти, одержані в результаті самовідданої та безкорисливої праці мільйонів радянських громадян на Всесоюзних комуністичних суботниках. Так, за рахунок частини коштів, зароблених під час суботників у 1972 та 1973 рр., споруджувалися дитячі лікарні та санаторії, санаторії для матерів з дітьми, палаци та будинки піонерів, загальноосвітні школи у сільській місцевості. На дальше поліпшення охорони материнства і дитинства використано значну суму, що надійшла до державного бюджету після проведення суботників у 1974 і 1975 рр. У 1976—1980 рр. такого роду асигнування вкладалися у будівництво установ охорони здоров'я, дитячих дошкільних закладів, пологових будинків і акушерсько-гінекологічних корпусів, будинків дитини, Всесоюзного трудового оздоровчого табору учнів профтехосвіти, спеціалізованих дитячих лікувальних закладів тощо⁷.

У роки дев'ятої і десятої п'ятирічок трудівниці промисловості Української РСР, як і всі радянські жінки, користувалися розгалуженою мережею установ по охороні материнства і дитинства. Якщо наприкінці 1970 р. в республіці налічувалося 4649 жіночих консультацій, дитячих поліклінік та амбулаторій, то наприкінці 1980 р.—4 951. Майбутні матері в період вагітності регулярно забезпечувалися кваліфікованою медичною допомогою. Число ліжок для вагітних жінок та породіль наприкінці 1980 р. досягло близько 40 тис. Загалом державні витрати, пов'язані з народженням одного малюка, становили не менш 2 тис. крб.⁸

Велике значення для збільшення кількості багатодітних сімей мають, зокрема, різного роду пільги, що надаються Радянською державою матерям, матеріальна допомога на утримання та виховання дітей. Так, у 1980 р. в УРСР 125,2 тис. багатодітних матерів одержували щомісячну державну допомогу, десятки тисяч — одноразову допомогу (при народженні третьої дитини). За 1971—1980 рр. допомога багатодітним та самотнім матерям з державного бюджету становила по республіці 237 млн. крб.⁹

У нашій країні мати оточена всенародною шаною. Багатодітні матері нагороджуються почесним званням «Мати-героїня», орденом «Материнська слава», «Медаллю материнства». Ці високі нагороди за 1944—1979 рр. одержали 16097 тис. радянських жінок¹⁰. Лише на Україні налічується 16 тис. матерів-героїнь, які виховали по десять і більше дітей¹¹. Серед них є й трудівниці промислових підприємств республіки. Наприклад, токарь Харківського електроапаратного заводу З. М. Тустанівська, яка має 14 дітей. Атмосфера доброти, радості панує в сім'ї матері-героїні В. С. Плисенкової — керівника однієї з ділянок комуністичної праці на Донецькій фабриці іграшок. Слюсар-складальниця харківського заводу «Електробритва» В. А. Воробйова систематично перевиконує виробничий план, навчає молодих робітників і водночас успішно виховує десятеро дітей¹². Цим трудівницям, як і всім радянським жінкам, ростити, вчити, виховувати дітей всемірно допомагають Комуністична партія, Радянська держава, громадські організації. Так, у Дніпропетровську виконками районних Рад

⁷ Забота партии и правительства о благе народа, кн. 1, с. 733, 740; М., 1980. Кн. 2, с. 237, 318, 342, 494, 618, 619, 650; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1981. Т. 13, с. 611.

⁸ Известия, 1981, 22 сент.

⁹ Підраховано автором за даними: Народне господарство Української РСР у 1975 році, с. 519; Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 362.

¹⁰ Женщины в СССР: Статистические материалы. М., 1981, с. 20.

¹¹ Радянська Україна, 1981, 31 січ.

¹² Робітнича газета, 1977, 9 лют.; 1979, 8 лют.; Правда України, 1972, 15 люня.

народних депутатів спільно з адміністрацією підприємств при сприянні партійних організацій постійно надають багатодітним сім'ям конкретну допомогу в поліпшенні житлово-побутових умов; влаштуванні малюків у дитячі заклади тощо¹³.

Проте у багатьох радянських республіках, зокрема на Україні, переважають малодітні сім'ї, а у великих містах — дводітні і навіть одnodітні. Зрозуміло, що з позицій перспектив розвитку суспільства низький рівень народжуваності вкрай небажаний. Виходячи з цього, Радянська держава будує свою демографічну політику на наданні всебічної допомоги багатодітним сім'ям, створенні морально-етичної атмосфери підтримки багатодітності. У 70-і роки у пресі, на радіо і телебаченні, в лекційній пропаганді дедалі частіше піднімалися демографічні питання, підкреслювалося значення для суспільства функцій матері і батька, публікувалися різного роду соціологічні дослідження. Наприклад, через газету «Радянська Україна» була поширена анкета з питання «Скільки мати дітей?» На неї відгукнулися 2,5 тис. читачів¹⁴, у відповідях яких містяться цікаві думки щодо причин падіння народжуваності в республіці і певного зниження виробничої активності жінок у зв'язку з багатодітністю.

Розв'язати дану проблему допомагає комплексна система державних заходів, спрямованих на всебічну допомогу радянським сім'ям, зокрема жінкам в їх материнських та побутових турботах. Взаємозв'язок соціальних і виробничих факторів, їх вплив на піднесення трудової активності жінок, нарощування темпів економічного розвитку підприємства на власному досвіді вивчили на Чернігівському камвольно-суконному комбінаті. Протягом тривалого часу справи на цьому підприємстві з використанням переважно жіночої праці йшли не зовсім добре, плинність кадрів досягла 25%. Адміністрація, партійний та профспілковий комітет розпочали наполегливу роботу по створенню якнайкращих умов праці та побуту трудівників. Було поліпшено роботу дитячих установ, відремонтовано робітничі гуртожитки, налагоджено громадське харчування, у цехах обладнано кімнати відпочинку, поряд з прохідною відкрито павільйон побутових послуг. Усі ці фактори, а також підвищення рівня ідейно-виховної та культурно-масової роботи в колективі сприяли тому, що плинність кадрів за три роки скоротилася майже вдвічі¹⁵.

Зайнятість у народному господарстві або у навчанні переважної більшості працездатних жінок викликає необхідність у дальшому вдосконаленні сімейних та суспільних форм виховання дітей. Радянська держава взяла на себе значну частину турбот про підростаюче покоління. Економічну ефективність суспільних форм виховання дітей доводять, наприклад, такі розрахунки: жінка середньої кваліфікації за 2—3 роки у легкій промисловості і за 3—4 роки у машинобудуванні своєю працею окупає всі витрати, пов'язані з організацією робочого місця та перебуванням її дитини у дошкільній дитячій установі¹⁶.

Неухильно розширюється мережа дитячих дошкільних закладів. Асигнування на їх будівництво та утримання в них дітей щороку обчислюються мільярдами карбованців. Так, на спорудження одного типового дитячого комбінату на 280 місць витрачається 350—400 тис. крб.¹⁷, а на утримання однієї дитини протягом року в дитячій яс-

¹³ Известия, 1980, 25 февр.

¹⁴ Радянська Україна, 1981, 4 квіт.

¹⁵ Правда, 1980, 11 юня.

¹⁶ Шишкан Н. М. Социально-экономические проблемы женского труда. М., 1980, с. 53.

¹⁷ Радянська Україна, 1978, 9 квіт.

лах — понад 500 крб., у дитячих садках — більш як 450 крб., причому 80% цих витрат сплачує держава¹⁸.

Як завдання великої державної ваги розглядається партійними, радянськими, господарськими органами нашої країни, у тому числі й УРСР, завдання розвитку і поліпшення дошкільного виховання. Так, у постанові Ради Міністрів Української РСР «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей у республіці»¹⁹ було підкреслено необхідність розширення мережі і зміцнення матеріальної бази дитячих дошкільних закладів з метою найповнішого задоволення потреб у них населення. Якщо наприкінці 1970 р. у міських поселеннях УРСР функціонувало 7,9 тис. постійних дитячих садків і ясел-садків, які обслуговували 1126 тис. дітей, то у 1980 р. відповідно 10,7 тис. і 1881 тис. Крім того, 152 тис. малюків наприкінці 1970 р. відвідували постійні дитячі ясла. Кількість останніх зменшувалася у зв'язку з створенням в основному дитячих комбінатів (ясел-садків), внаслідок чого наприкінці 1980 р. ясла відвідували 44 тис. дітей²⁰.

Питання розвитку мережі дошкільних дитячих закладів перебували постійно під контролем місцевих партійних організацій. Наприклад, бюро Черкаського обкому Компартії України, розглянувши опублікований в «Известиях» 6 травня 1976 р. лист оренбурзьких трудівниць, затвердило заходи по розширенню протягом 1976—1980 рр. будівництва в області дитячих закладів²¹. На будови для надання конкретної допомоги направлялися члени обкому партії, депутати місцевих Рад, господарські керівники. Упорядковувалося також кооперування коштів невеликих підприємств та організацій. Все це дало вагомі результати: якщо за 1971—1975 рр. в області було введено в дію дитячих ясел та садків на 11 тис. місць, то за 1976—1980 рр. — на 25 тис. місць. 9 працівників, які найбільш відзначилися на будівництві дитячих дошкільних установ Черкаської області, нагороджені Почесними Грамотами і Грамотами Президії Верховної Ради Української РСР²².

У вихованні дітей шкільного віку трудящим жінкам неоціненну допомогу подає школа. Партія й уряд приділяють постійну увагу розвитку загальноосвітніх шкіл. У роки дев'ятої і десятої п'ятирічок школи будувалися за новими типовими проектами, що передбачали кабінетну систему навчання, заняття з праці, обов'язкову наявність приміщень для занять спортом. За 1971—1980 рр. в містах і селищах міського типу УРСР було введено в дію 932 загальноосвітні школи на 1 043 тис. місць. Багато школярів до приходу своїх батьків з роботи відпочивають, обідають, виконують домашні завдання під наглядом учителів у групах подовженого дня, яких на початок 1980/81 навчального року в республіці налічувалося 69,3 тис.²³ Розвивати здібності й нахили дітей, виховувати їх у дусі комуністичної моралі допомагають численні позашкільні дитячі установи — палаци, будинки піонерів та школярів, станції юних техніків і натуралістів тощо.

Величезні кошти асигнує держава на літній відпочинок та оздоровлення підростаючого покоління. За 1970—1980 рр. кількість піонерських таборів збільшилася лише по Українській РСР з 7,8 тис. до 13,8 тис., а число дітей, які відпочивали в них, — з 1630 тис. до

¹⁸ Народное хозяйство СССР за 60 лет: Юбилейный статист. ежегодник. М., 1977, с. 488.

¹⁹ Радянська Україна, 1974, 22 листоп.

²⁰ Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 275.

²¹ Черкаська правда, 1976, 7 трав.

²² Робітнича газета, 1981, 16 серп.

²³ Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 257, 320.

2314 тис.²⁴ Дедалі активнішою ставала робота широкої громадськості з дітьми за місцем проживання.

Докорінні зміни відбулися за умов соціалізму й у становищі жінки в сім'ї. Як відзначав К. Маркс, «... економічну основу для вищої форми сім'ї і відносин між статями»²⁵ створює залучення жінок до суспільного виробництва. Це положення повністю підтверджено історією нашої країни, у якій жінки пліч-о-пліч з чоловіками будують нове суспільство. В Радянському Союзі існує сім'я нового типу, яка ґрунтується на добровільному рівноправному шлюбному союзі чоловіка й жінки, що зафіксовано у статті 53 Конституції СРСР. Держава подає всебічну допомогу й підтримку сім'ї як найважливішому, первинному осередку соціалістичного суспільства.

Новий тип сімейних відносин базується і на справедливому, гармонійному розподілі домашніх обов'язків між членами сім'ї. Проте в 70-і роки з різних причин, що потребують ще свого розв'язання, жінка витрачала на обслуговування сім'ї значно більше часу, ніж чоловік. Проведене газетою «Радянська Україна» соціологічне дослідження показало, що в міських умовах жінка-мати витрачає на домашню роботу щодня по 4—5 год., тим часом як чоловік — близько 1 год., а незаміжня жінка — трохи більше 1 год.²⁶ За підрахунками радянських економістів, домашнє господарство нашої країни у першій половині 70-х років поглинало близько 100 млрд. людино-годин на рік. В основному це витрати жіночої праці²⁷.

Ці залишки нерівності жінки в побуті ставлять її в нерівні умови і на роботі, оскільки істотно відбиваються на одержанні нею професії, підвищенні своєї кваліфікації тощо. Через перевантаженість домашньою роботою фактична роль жінки у багатьох сферах суспільного життя ще не повною мірою відповідає її реальним можливостям.

У семидесяті роки Комуністична партія і соціалістична держава порівняно з попереднім періодом приділяли більшу увагу поступовій заміні домашнього господарства суспільними формами задоволення потреб сім'ї, дальшому зниженню побутового навантаження жінки. Як і в усій країні, в УРСР здійснювалася розроблена Комуністичною партією комплексна програма по створенню для радянської людини соціально-економічних умов, які відповідали б потребам і можливостям розвинутого соціалістичного суспільства. Завдяки бурхливому житловому будівництву планомірно поліпшувалися житлові умови радянських громадян. Зменшенню зайнятості жінок домашньою роботою сприяв дальший розвиток торгівлі, громадського харчування, служби побуту, а також раціоналізація, механізація та автоматизація домашнього господарства. Так, якщо у 1970 р. на 100 сімей УРСР припадало 26 холодильників, то у 1980 р. — 77, пральних машин — відповідно 44 і 63, електропилососів — 10 і 26²⁸.

Все це сприяло зростанню вільного часу радянських людей, у тому числі трудівниць промисловості УРСР. За даними обстежень, проведених Т. О. Машикою на деяких підприємствах легкої промисловості Закарпатської області, вільний час робітниць протягом 1965—1975 рр. збільшився в середньому з 133 хв. до 172,5 хв. на добу. При цьому поліпшилася його структура, збільшилися витрати на заняття, що сприяли духовному розвитку жінок: на навчання та

²⁴ Там же, с. 323.

²⁵ Маркс К. Капітал. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 463.

²⁶ Радянська Україна, 1975, 6 квіт.

²⁷ Корчагин В. П. Трудовые ресурсы в условиях научно-технической революции. М., 1974, с. 32.

²⁸ Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 274.

підвищення кваліфікації (у 2,4 раза), виховання дітей (у 3,6 раза), на фізкультуру і спорт (в 1,8 раза)²⁹.

Реалізації духовних запитів трудящих, їх прагнень раціонально і змістовно проводити свій вільний час всебічно сприяють партійні, радянські та господарські органи, які постійно вдосконалюють й розширюють форми організації відпочинку. Як і всі трудящі, жінки-робітниці та службовці промисловості УРСР широко користувалися послугами профілакторіїв, будинків відпочинку, санаторіїв, брали участь у культпоходах, туризмі тощо. У мальовничих куточках республіки функціонували численні санаторії та будинки відпочинку матері й дитини. В лютому 1972 р. Президія ВЦРПС прийняла постанову «Про поліпшення організації сімейного відпочинку трудящих у здравницях профспілок»³⁰. З кожним роком сімейний відпочинок стає дедалі популярнішим. Якщо в 1976 р. для відпочинку батьків з дітьми на Україні було 39 закладів на 14,5 тис. місць, то в 1980 р.—відповідно 58 і майже 23,5 тис.³¹

Таким чином, у 1971—1980 рр. повсякденне, дедалі зростаюче піклування про сім'ю, жінку-трудівницю стало важливою складовою частиною діяльності партійних організацій, державних установ, широкої громадськості республіки. Багато уваги приділялося вирішенню проблем, від яких значною мірою залежить ефективне поєднання сімейних та суспільно організованих форм побуту, дальше підвищення життєвого рівня радянських людей, у тому числі трудівниць промисловості, їх всебічний духовний та фізичний розквіт. У цьому — одна з важливих умов неухильного зростання творчих сил радянського суспільства, зміцнення його морально-етичного клімату, успішного розвитку на шляху комуністичного будівництва.

²⁹ Підрахунки автора за кн.: Машинка Т. А. Социально-экономические особенности труда женщин при социализме. К., 1981, с. 131.

³⁰ Сборник постановлений ВЦСПС. Январь — март 1972. М., 1972, с. 103—105.

³¹ Робітничка газета, 1980, 10 серп.

М. Т. БЕЗОТОСНИЙ (Полтава)

ІДЕЙНЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПАРТОСЕРЕДКІВ УКРАЇНИ (1921—1925 рр.)

Після переможного закінчення громадянської війни і розгрому іноземної воєнної інтервенції Комуністична партія, переборюючи величезні міжнародні і внутрішні труднощі, приступила до вироблення нового курсу, спрямованого на організацію мирної праці радянських людей по відбудові народного господарства та його соціалістичному перетворенню.

Велику роль у розв'язанні цього завдання відіграли виробничі партійні осередки, зміцнілі і загартовані в гострій боротьбі з різними антиленінськими течіями і групами, насамперед із троцькізмом. Найбільш боєздатною й організованою частиною партії були парт-організації великих промислових підприємств.

Приступаючи до відбудови народного господарства, першочерговим завданням партія вважала вироблення нової економічної політики, спрямованої на здійснення союзу робітничого класу і селянства, на залучення широких трудящих мас до соціалістичного будівництва. Вирішальне значення у цьому мала єдність і згуртованість комуністів

навколо ЦК партії, міцні зв'язки з робітничим класом, трудящими масами.

На початку 1921 р. Комуністична партія налічувала понад 730 тис. комуністів, об'єднаних у більш як 20 тис. осередках. Змінився соціальний склад партії. Якщо в 1917 р. робітники становили в партії 60,2%, селяни—7,6%, службовці—32,2%, то в 1921 р. відповідно—41%, 28,2% і 30,8%. У складі РКП(б) було близько 7% вихідців з інших партій¹. У рядах Компартії України у 1921 р. перебувало понад 75 тис. комуністів, об'єднаних в 3,2 тис. партійних осередках, у тому числі 516 фабрично-заводських, 193 транспортних. В її складі було 18,6% вихідців з інших, головним чином дрібнобуржуазних партій, а в деяких парторганізаціях—понад 30%. До того ж у більшості комуністів партстаж становив від кількох місяців до двох років, недостатня була їх теоретична підготовка².

Х з'їзд РКП(б) (березень 1921 р.) у рішеннях з питань партійного будівництва вказав на необхідність розгортання внутріпартійної демократії, на піднесення ідейно-політичного рівня членів партії і посилення їх впливу на безпартійні маси, залучення передових робітників до партії, очищення її рядів від опортуністичних елементів.

Головну небезпеку для партії становили в той час антипартійні угруповання, насамперед троцькісти, які, використовуючи труднощі відбудовного періоду, намагались підірвати єдність партійних рядів, захопити керівництво партією в свої руки і проводити лінію, яка кінець кінцем привела б до реставрації капіталізму. Вони виступили проти ленінської лінії в питанні про роль профспілок у соціалістичному будівництві, нав'язали партії дискусію з даного питання, намагаючись посилити свій вплив насамперед в низових парторганізаціях, особливо на великих промислових підприємствах країни, зокрема, в Донбасі, Придніпров'ї, Харкові та інших промислових центрах республіки. Небезпека послаблення ідейних та організаційних основ партії посилювалася і наявністю значної частини непролетарських елементів в її складі.

На шляху натиску дрібнобуржуазної стихії та її виразників в особі троцькістської опозиції стали комуністи всіх пролетарських центрів країни. Партосередки великих промислових підприємств—металургійних заводів у Катеринославі (нині Дніпропетровськ), Юзівці (нині Донецьк), машинобудівного заводу в Краматорську, паровозобудівних майстерень Харкова і Луганська дали рішучу відсіч троцькістам з дискусії про профспілки. На початку 1921 р. на партійних зборах партосередків, а потім на повітових і губернських партійних конференціях України опозиціонери потерпіли відчутну поразку³.

Історичні рішення Х з'їзду РКП(б), вказівки В. І. Леніна стали керівництвом до дії для всієї партії та її місцевих організацій. Комуністи, трудящі України одностайно схвалили рішення з'їзду про перехід до непу. Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У (травень 1921 р.) накреслила заходи по відбудові державної промисловості, товарообороту, проведення фінансової політики⁴. Втілюючи в життя рішення Х з'їзду про залучення передових робітників у партію і зміцнення в ній робітничого прошарку, парторганізація республіки перебудувала свою роботу по зміцненню партосередків, зокрема виробничих. Була проведена чистка партійних рядів від антипартійних елементів.

¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1970. Т. 4, кн. 1, с. 16; РКП(б) в цифрах. М., 1924, с. 7; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 32, спр. 4, арк. 166—167.

² Всероссийская перепись 1922 года членов РКП. Итоги партпереписи 1922 года на Украине. Харьков, 1922, с. 12; Комуністична партія України—бойовий загін КПРС. К., 1976, с. 15.

³ Коммунист, 1921, 30 янв., 1, 24 февр., 9 март.

⁴ Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977, с. 313—314.

Вона почалася в серпні 1921 р. Велику роботу при проведенні чистки партії проробили контрольні комісії, що утворювалися при виробничих партосередках і партколективах. Напередодні чистки партії КП(б)У налічувала понад 97 тис. комуністів. Близько 22% комуністів було виключено з партії під час чистки на Україні. Питома вага робітників у КП(б)У збільшилася з 48 до 53%. Кількість вихідців з інших партій зменшилася з 18 до 9%⁵.

У зв'язку з відсутністю на деяких підприємствах партосередків, а також їх малочисельністю постало питання про створення там партосередків за рахунок перерозподілу своїх сил. У результаті до літа 1921 р. тільки, наприклад, у Харкові були створені партосередки більш ніж на ста підприємствах, у Криворізькій окрузі з липня по жовтень 1921 р.— 40⁶.

Важливу роль в ідейному та організаційному зміцненні виробничих партосередків у відбудовний період відіграли тижні, двотижневики, місячники зміцнення партосередків. Під час їх проведення для секретарів і парторганізаторів осередків проводилися семінари-наради, на яких розглядалися питання планування партійної роботи, прикріплення всіх членів партії до осередків і залучення їх до активної роботи. Виробничі партосередки проводили значну роботу серед безпартійних, залучаючи їх на відкриті партзбори. У 1924 р., наприклад, на відкритих партзборах Донецького губвідділу спілки гірників брало участь майже 24 тис. комуністів і 23987 безпартійних⁷.

Перевірка роботи партосередків, висвітлення її результатів на сторінках преси, подання допомоги сприяли їх зміцненню. Так, з 15 лютого по 15 березня 1923 р. газета «Комуніст» опублікувала 30 повідомлень про роботу виробничих осередків. Поліпшенню роботи виробничих партосередків сприяли також інструктивні поїздки керівних працівників ЦК КП(б)У і місцевих парторганізацій.

У досліджуваній період питання комуністичного виховання членів РКП(б), усіх трудящих було найважливішою ділянкою ідеологічної роботи партії та її низових ланок. Одночасно парторганізації республіки приділяли увагу організаційному зміцненню своїх рядів, поповнюючи їх за рахунок кращих представників трудящих, зокрема робітників від верстату. Якщо на початку 1922 р. у складі КП(б)У робітників було 51,3%, то на той же період 1924 р.— 56,8%. На кінець 1923 р. на Україні налічувалось 574 фабрично-заводських і 174 транспортних партосередки, які об'єднували 16 тис. членів і кандидатів партії, на один виробничий осередок в середньому припадало більше 20 комуністів⁸. Так, на початку 1923 р. в Донбасі діяло 78 виробничих партосередків, які об'єднували 598 комуністів, а на кінець року відповідно— 174 і 1945⁹. Значно виросли за той же період партосередки заводів «Арсенал», «Більшовик» (Київ), ВЕК (Харків), ім. Г. І. Петровського (колишній Брянський), ім. Марті і Бадена, Січневих майстерень (Одеса) та інших¹⁰. Зростання осередків свідчило про авторитет партії серед робітничих мас.

Партійні осередки заводів і фабрик ставали опорою партії в боротьбі проти антипартійних елементів, за єдність її рядів. Республіканська партійна організація виявила свою політичну зрілість, згуртованість навколо ЦК РКП(б) під час боротьби проти троцькістської

⁵ Там же, с. 316.

⁶ Очерки истории Харьковской областной партийной организации. Х., 1980, с. 210; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 32, оп. 1, спр. 437, арк. 9, 46.

⁷ Отчет Донецкого губотдела союза горнорабочих СССР за 1924 год. Артемовск, 1925, с. 49.

⁸ Итоги партработы на Украине за 1923 год. Х., 1924, с. 17, 67, 118.

⁹ 5 лет Союза горнорабочих Донбасса. Артемовск, 1925, с. 363—364.

¹⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 924, арк. 16; Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917—1975). К., 1976, с. 72.

опозиції в 1923 р. Восени того ж року троцькісти, використовуючи господарські труднощі в країні, почали нову атаку проти партії, проти її ленінських організаційних основ, вимагали відміни рішення Х з'їзду РКП(б) про заборону фракцій і угруповань. У своїй боротьбі проти ленінізму вони розраховували на підтримку своєї меншовицької платформи з боку виробничих партосередків.

Опозиціонери одержали рішучу відсіч по всій країні. Лінію ЦК підтримали 98,7% членів партії¹¹. Партійні організації республіки рішуче засудили розкольніцьку діяльність троцькістської опозиції та її прихильників на Україні і одноставно підтримали політичну і організаційну лінію ЦК РКП(б). У ході дискусії 200 виробничих партосередків з 202 одноголосно підтримали лінію ЦК РКП(б)¹². На найбільших підприємствах республіки опозиція не одержала ніякої підтримки. Засудили антипартійні вилазки Троцького в період дискусії, зокрема партосередки промислових підприємств Донбасу. Комуністи заводів миколаївського суднобудівного і київського «Арсеналу», катеринославського металургійного ім. К. Лібкнехта і 26 партосередків Полтавщини з 30, усіх заводів Харкова підтримали лінію ЦК¹³.

XIII партійна конференція РКП(б) (січень 1924 р.) обговорила питання про чергові завдання партійного будівництва. У своїх рішеннях конференція вимагала наблизити партійні осередки до виробництва. У резолюції «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії» дано оцінку класової суті опозиції, яка об'єктивно відображала натиск дрібної буржуазії на позиції пролетарської партії і її політику¹⁴. VIII конференція КП(б)У (травень 1924 р.) одноставно схвалила тверду позицію ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У в боротьбі з троцькістською опозицією під час партійної дискусії, повністю приєдналася до резолюції XIII конференції РКП(б). Конференція закликала комуністів до дальшої боротьби з дрібнобуржуазними ухилами в партії, за зміцнення єдності її рядів, за поліпшення соціального складу КП(б)У, підвищення ідейно-політичного рівня комуністів, особливо ленінського призову¹⁵.

Керуючись вказівками В. І. Леніна, рішеннями XII з'їзду і XIII конференції РКП(б), Компартія України значно поліпшила свій соціальний склад. Тільки під час ленінського призову в партію зростає кількість комуністів-робітників в осередках КП(б)У: в Донбасі в 2,5 рази, Катеринославській губернії — 1,2 рази та ін. Якщо на луганському заводі «Жовтнева революція» до ленінського призову в осередку налічувалось 408 чол., то після призову — 777 чол., на Сталінському (нині Донецьк) заводі відповідно — 713 і 1299, на харківському «Серп і Молот» — 160 і 276¹⁶. Зростає кількість партосередків. Якщо на 1 січня 1924 р. в Донбасі налічувалось 441 осередок, то на 1 березня 1925 р. — 495. 75% складу організацій на літо 1924 р. становили робітники, в Катеринославській парторганізації відповідно — 62 на 1 січня 1924 р. до 74 — на 1 серпня 1925 р.¹⁷ За 1924 рік кількість фаб-

¹¹ Правда, 1924, 12 янв.

¹² Нариси історії Комуністичної партії України, с. 335.

¹³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 7, спр. 69, арк. 24; спр. 52, арк. 50—52; ф. 3, оп. 1, спр. 959, арк. 24; спр. 1504, арк. 17—18; спр. 1062, арк. 134; спр. 1504, арк. 5; ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 135—137; спр. 34, арк. 25—26; Бачинський П., Бородин О. Боротьба КП України проти троцькізму за єдність рядів партії (1918—1927 рр.). К., 1968, с. 91.

¹⁴ КПРС в резолюціях..., т. 2, с. 485—493.

¹⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976, т. 1, с. 287—296.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 32, оп. 1, спр. 1426, арк. 106; Известия ЦК КП(б)У, 1924, № 9, с. 5; Знамя коммунизма, 1924, № 7—8, с. 101.

¹⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 331, арк. 107; Десятая Донецкая губернская партийная конференция КП(б)У. Артемовск., 1925, с. 14; КП(б)У в цифрах. Х., 1925, с. 64—65.

рично-заводських осередків на Україні зросла з 699 до 850, з середнім числом комуністів в осередку з 21,5 до 49,1¹⁸.

Партосередки приділяли значну увагу якісному росту своїх рядів і особливо навчанню комуністів ленінського призову. Так, у Донбасі з 14 051 новоприйнятих 11 283 були охоплені 341 школою політграмоти¹⁹. Поліпшилась робота виробничих партосередків, їх відповідальність за виконання виробничих планів. У 1924 р. на великих підприємствах були створені цехові осередки.

Підсумки дискусії в партійних організаціях України підбив пленум ЦК КП(б)У (січень 1925 р.). Питання про антипартійний виступ Троцького обговорювалось на пленумі ЦК РКП(б) (17—20 січня 1925 р.), в роботі якого брали участь члени ЦКК. Більшістю голосів членів ЦК і ЦКК пленум засудив антипартійну поведінку Троцького. В разі порушення постанови пленуму, вказувалося в резолюції, він буде виведений з складу Політбюро і усунений від роботи в ЦК. Пленум визнав за необхідне закінчити обговорення в партійних організаціях питання про Троцького і запропонував в майбутньому роз'яснювати антиленінський, дрібнобуржуазний характер троцькізму в пресі, в системі партійної освіти²⁰.

Ідейному й організаційному зміцненню партосередків сприяло видання творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, пропаганда і вивчення марксизму-ленінізму, організація нових громадсько-політичних журналів і газет. Загальний тираж творів В. І. Леніна зріс більш ніж у 40 разів²¹. На сторінках періодичної преси республіки обговорювались питання про внутріпартійну демократію, про посилення діяльності партійних осередків та їх боротьбу проти троцькізму, висвітлювались нові методи і форми агітації і пропаганди.

Виробничі партосередки України рішуче відкинули всі підступи опозиціонерів, гаряче підтримали рішення XIV з'їзду ВКП(б) і IX з'їзду КП(б)У. Так, загальні збори активу Катеринославської парторганізації висловили думку робітників металургійних гігантів того часу — Брянського, Трубного та інших заводів про своє довір'я ЦК і необхідність зміцнювати єдність ленінських лав. Такі ж рішення були прийняті і на зборах партосередків і партійних активів у Запоріжжі, Артемівську, Одесі та інших містах²².

У відбудовний період в КП(б)У відбулося кількісне скорочення вихідців із дрібнобуржуазних партій в 4 рази²³. Це було яскравим свідченням турботи комуністів за чистоту своїх рядів, за зміцнення пролетарського ядра в партії.

У ході боротьби з троцькізмом зміцнювалась єдність партії, поповнились її ряди за рахунок передових робітників. Зросла кількість виробничих партосередків в республіці. Тільки за 1923—1925 рр. на Україні збільшилося на 347 фабрично-заводських і 77 транспортних партосередків. На кінець відбудовного періоду на Україні налічувалося 152 тис. комуністів, об'єднаних у 3926 осередках, що становило 57,8% від загальної кількості всіх парторганізацій республіки. А число фабрично-заводських і транспортних партосередків становило відповідно — 952 і 248²⁴..

¹⁸ Коммунист, 1924, 20 авг.

¹⁹ КП(б)У в цифрах, с. 67.

²⁰ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 1, с. 331—332.

²¹ Преса Української РСР. 1918—1973, К., 1974, с. 11—14.

²² Коммунист, 1926, 1 янв.

²³ Підрахунки автора за кн.: Партия в цифровом освещении. Материалы по статистике личного состава партии. М., 1926, с. 102; Известия ЦК КП(б)У, 1922, № 3, с. 4.

²⁴ Підрахунки автора. КП(б)У в цифрах, с. 9, 64, 67, 70—71; Известия ЦК КП(б)У, 1926, № 3, с. 62—64.

Зростання і зміцнення партосередків, поліпшення їх соціального складу шляхом залучення в ряди партії кращих представників з робітничого середовища, організаційне зміцнення виробничих партосередків, розгортання внутріпартійної демократії і колективність в роботі, проведення ідейно-політичного виховання комуністів — все це створило сприятливі умови для активізації партроботи. В результаті виробничі партосередки перетворились в силу здатну вести за собою безпартійних робітників на розв'язання завдань соціалістичної перебудови в країні. У відбудовний період партія вперше після приходу до влади одержала можливість глибоко і всебічно зайнятися вдосконаленням своєї організаційної структури, розробкою практичних заходів, спрямованих на піднесення ініціативи і активності партійних осередків — основи партії.

Вивчення питань партійного будівництва, ідейного й організаційного зміцнення первинних парторганізацій у відбудовний період і їх досвіду боротьби проти троцькізму є могутньою зброєю у викритті ревізіоністських поглядів з питань про керівну роль партії в революційному процесі, в будівництві соціалізму і комунізму. Ці завдання завжди стояли в центрі уваги партії на всіх етапах її боротьби за побудову нового суспільства.

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з проблеми „Історичний досвід КПРС“

РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В СРСР — ТОРЖЕСТВО ЛЕНІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Національне питання, відзначав товариш Л. І. Брежнєв, в нашій країні «... розв'язане остаточно і безповоротно»¹. Це велике завоювання соціалізму по праву стоїть в одному ряду з такими перемогами в будівництві нового суспільства в СРСР як індустріалізація, колективізація, культурна революція.

Природно, що історичний досвід здійснення ленінської національної політики КПРС, досвід утвердження і розвитку пролетарського інтернаціоналізму в житті народів Країни Рад привертає до себе пильну увагу всіх, для кого дорога доля сучасного людства, його теперішнє і майбутнє. Ось чому радянські люди і їх зарубіжні друзі, йдучи назустріч 60-річчю утворення Союзу РСР, ще раз прагнуть осмислити велич нашого досвіду у розв'язанні одного з найбільш важких і найдраматичніших питань людства — національного питання.

Історичний досвід КПРС по розв'язанню національного питання є сьогодні об'єктом гострої ідеологічної боротьби, предметом грубих фальсифікацій з боку антикомуністів, ревізіоністів, націоналістів усіх мастей. Боротися проти цих перекохань — значить глибоко знати, науково розробляти проблеми, на яких паразитують наші ідейні противники.

Вивчення цієї теми в системі марксистсько-ленінської освіти має важливе значення у справі патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. Мета даного заняття — з'ясувати суть національного питання на етапі будівництва соціалізму і вирішальне значення у його розв'язанні державного об'єднання народів нашої країни, показати всесвітньо-історичне значення розв'язання національного питання в СРСР.

Заняття по цій темі рекомендується провести за таким планом:

1. Утворення Союзу РСР — тріумф ленінської національної політики.

2. Остаточне розв'язання національного питання в ході соціалістичного будівництва.

3. Всесвітньо-історичне значення досвіду розв'язання національного питання в СРСР.

При розгляді *першого* питання пропагандист перш за все повинен нагадати, що суть національного питання полягала в тому, щоб ліквідувати національне гноблення народів, що населяли нашу країну, подолати економічну і культурну відсталість їх, налагодити братерське співробітництво і дружбу між ними.

Партія більшовиків була єдиною політичною партією в дореволюційній Росії, яка мала науково обгрунтовану теорію і програму з національного питання, основними вимогами якої були: 1) макси-

¹ Брежнєв Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 21 грудня 1972 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 48.

мальна демократизація країни; 2) право націй на самовизначення аж до державного відокремлення; 3) обласна (територіальна) автономія для народів, які не побажають відокремлюватися; 4) вільний розвиток національних меншостей; 5) інтернаціональний принцип побудови партії і всіх робітничих організацій. Ця революційна програма дозволила партії забезпечити союз робітничого класу і селянства всіх національностей, з'єднати пролетарський рух з національно-визвольним рухом пригноблених народів і забезпечити блискучу перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій багатонаціональній країні. Перемога в Жовтні 1917 р. створила всі умови для реалізації ленінської програми з національного питання. Пропагандист звертає увагу слухачів на те, що розв'язання цього питання було складовою частиною революційного перетворення суспільства, будівництва соціалізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція, яка стала головною подією XX століття, знищила соціальний і національний гніт, надала усім народам повну свободу у влаштуванні свого життя. Історичні за своїм значенням перші державні акти Радянської влади на багато років наперед визначили інтернаціоналістську політику Комуністичної партії і Радянської держави. Це — звернення !! Всеросійського з'їзду Рад «Робітникам, солдатам і селянам!», «Декларація прав народів Росії», прийнята через тиждень після народження Радянської держави, звернення «До всіх трудящих мусульман Росії і Сходу» (листопад 1917 р.). В цих документах проголошувалася рівність і суверенність народів Росії; право їх на вільне самовизначення, аж до відокремлення і утворення самостійної держави; скасування всіх і всяких привілеїв та обмежень; вільний розвиток національних меншостей та національних груп². На цій основі були утворені радянські республіки — Україна, Вірменія, Білорусія, Латвія, Литва, Естонія³. Принцип самовизначення неухильно здійснювався в ході створення всіх форм радянської національної державності. Велике значення у вирішенні питань національно-державного будівництва мало утворення РРФСР (січень 1918 р.), «...навколо якої на добровільних засадах згуртувались усі радянські республіки. Будучи першою багатонаціональною радянською державою, РРФСР стала прообразом Союзу РСР»⁴, — сказано в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Але ці перші кроки Радянської влади, спрямовані на розв'язання національного питання, ще не означали фактичної рівності народів. Щоб воно було остаточно розв'язане, необхідно було подолати економічну і культурну відсталість раніше пригноблених народів. Ленін і партія виробили науково обгрунтовану програму остаточного розв'язання національного питання.

Пропагандист пропонує слухачам ознайомитися з розділом Другої програми партії, прийнятої VIII з'їздом РКП(б), резолюціями X і XII з'їздів партії⁵, які передбачали розв'язання національного питання: рівноправність і братерське співробітництво націй; згуртування робітників і трудящих різних національностей у боротьбі за соціалізм; їх тісний політичний, військовий і господарський союз, об'єднання їх у єдину багатонаціональну Радянську державу; ліквідація відсталості раніше пригноблених народів, забезпечення їх фактичної рівності через вільний розвиток спільними зусиллями їх економіки і культури; формування інтернаціоналістської свідомості трудящих усіх

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, К., 1979. Т. 2, с. 11; Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. Зб. документів і матеріалів. К., 1972, с. 5.

³ Декреты Советской власти. М., 1957. Т. 1, с. 178, 250, 298.

⁴ Рад. Україна, 1982, 21 лют.

⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. 2, с. 44—45, 241—256, 419—425.

національностей, розвиток соціалістичних національних відносин; усунення недовір'я, ворожнечі однієї нації до іншої, розвиток дружби народів; боротьба проти націоналістичних пережитків та ухилів у партії в національному питанні.

Вирішальною умовою успішного розв'язання завдань будівництва соціалізму і подолання відсталості народів було об'єднання зусиль народів. Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним, спираючись на досвід мас, на ініціативу знизу, з боку радянських республік, поступово виробляла найбільш доцільні форми державного співробітництва. Воно пройшло у своєму розвитку чотири періоди, які привели до утворення СРСР: 1) період тріумфальної ходи Радянської влади і утворення радянських республік, коли національні республіки декларували встановлення федеративних зв'язків з РСФРР. Але співробітництво народів не мало ще цілком певної, строго встановленої форми; 2) період громадянської війни та воєнної іноземної інтервенції, коли співробітництво набрало форми воєнно-політичного союзу; 3) період мирного соціалістичного будівництва, коли воєнно-політичний союз було доповнено господарським і дипломатичним союзом; 4) період об'єднавчого руху народів радянських республік за утворення єдиної багатонаціональної Радянської держави.

Головним виразником тенденції до об'єднання виступав інтернаціональний за своїм характером, ідеологією і складом робітничий клас. В країні розгорнувся могутній об'єднавчий рух трудящих усіх республік. Ці історичні факти повністю спростовують вправи буржуазних фальсифікаторів, які намагаються довести примусовий, насильствений характер утворення Союзу РСР. Слухачам можна порекомендувати звернутися для поглиблення цього питання до книги Л. Нагорної «Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС»⁶.

У зв'язку з порушенням на місцях питання про об'єднання радянських республік, Політбюро ЦК РКП(б) у серпні 1922 р. створило комісію для підготовки пропозицій щодо вдосконалення федеративних взаємовідносин між РСФРР та іншими республіками. До складу її увійшли представники від усіх радянських республік. В дискусії, яка розгорнулася з приводу вибору державної форми союзу, виявилися різні тенденції. Одні вважали можливим обмежитися чимось на зразок конфедерації республік, не створюючи єдиних загальнодержавних органів, наділених великими повноваженнями; інші пропонували так звану «автономізацію», тобто вступ усіх республік на правах автономії до складу РСФРР. Потрібний був геній Леніна, щоб подолати обидві ці помилкові тенденції. Вождь партії піддав гострій критиці ідею «автономізації» і висунув план створення єдиної союзної держави у формі добровільного союзу рівноправних республік. «Ми,— писав Володимир Ілліч в листі «Про утворення СРСР» від 26 вересня 1922 р.,— визнаємо себе рівноправними з Українською СРР та ін. і разом і нарівні з ними входимо в новий союз, нову федерацію...»⁷.

Пленум ЦК РКП(б) 6 жовтня 1922 р., підтримавши ленінську ініціативу, визнав необхідним «...укладення договору між Україною, Білорусією, федерацією Закавказьких республік і РСФРР про об'єднання їх в «Союз Соціалістичних Радянських Республік»⁸.

Ленінську ідею створення єдиної союзної держави підтримали трудящі України на чолі з КП(б)У. Радянська Україна виступила одним з ініціаторів утворення СРСР. VII Всеукраїнський з'їзд Рад у грудні 1922 р., виражаючи волю багатомільйонного українського народу,

⁶ Нагорна Л. П. Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС. К., 1974.

⁷ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 45, с. 201.

⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. 2, с. 385.

ухвалив рішення про своєчасність і необхідність утворення СРСР, звернувся до народів РСФФР, Білоруської СРР і Закавказької федерації з пропозицією негайно приступити до практичного здійснення цього історичного завдання. В телеграмі В. І. Леніну Всеукраїнський з'їзд висловив впевненість, що «...ініціатива робітників і селян України зустрінє цілковите співчуття і схвалення трудящих мас Росії і всіх інших братніх радянських країн... З'їзд висловлює глибоку впевненість, що новий Союз Радянських Республік буде не тільки могутнім оплотом трудящих мас союзних радянських республік і всього світу, але також першим кроком до створення майбутньої всесвітньої республіки Рад»⁹.

30 грудня 1922 р. в Москві почав свою роботу I Всесоюзний з'їзд Рад, який одностайно прийняв Декларацію і Союзний договір про утворення першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет СРСР. Головою Раднаркому СРСР ЦВК затвердив В. І. Леніна.

Всебічне обґрунтування нового типу союзної багатонаціональної держави дано в листі В. І. Леніна «До питання про національності або про «автономізацію» від 30—31 грудня 1922 р.¹⁰

Утворення Союзу РСР було законодавчо закріплено Конституцією СРСР, прийнятою II Всесоюзним з'їздом Рад у січні 1924 р.

Завершуючи розгляд першого питання, пропагандист акцентує увагу слухачів на тому, що в ході соціалістичного будівництва розвивалася і зміцнювалася союзна державність і в тісному зв'язку з нею розвивалася національна державність. Були утворені і ввійшли до складу СРСР: у 1924 р. — Туркменська і Узбецька, 1929 р. — Таджикицька радянські республіки. У 1936 р. Казахська і Киргизська автономні республіки були перетворені в союзні і добровільно ввійшли до складу СРСР як союзні республіки. У тому ж році Вірменська, Азербайджанська і Грузинська республіки внаслідок скасування ЗРФСР безпосередньо ввійшли до складу СРСР. У 1939—1945 рр. відбулося возз'єднання українського народу, 1939 р. — білоруського. У 1940 р. відновлено радянську державу в Латвії, Литві, Естонії, які добровільно ввійшли до складу Союзу РСР. В тому ж році в результаті возз'єднання молдавського народу Молдавська АРСР була перетворена в союзну республіку. З завершенням розв'язання національного питання в нашій країні налічувалося 53 національно-державних утворення: 15 союзних і 20 автономних республік, 9 автономних областей і 10 національних округів¹¹.

При розгляді *другого* питання теми необхідно звернути увагу на те, що досягти фактичної рівності націй можна було, по-перше, шляхом втілення в життя ленінського плану будівництва соціалізму, який передбачав індустріалізацію країни, соціалістичне перетворення сільського господарства, здійснення культурної революції, зміцнення диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу і селянства, дружби народів, керівної і спрямовуючої ролі партії, забезпечення сприятливих міжнародних умов для побудови соціалізму; по-друге, на основі справжньої і тривалої допомоги робітничого класу більш розвинутих націй і, перш за все, російського робітничого класу, відсталім націям і народностям у справі їх господарського і культурного розвитку, при забезпеченні «... тісного економічного

⁹ Комуністична партія — патхенник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР, с. 285.

¹⁰ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 339—345.

¹¹ СССР — великое содружество народов-братьев. М., 1972, с. 294.

союзу радянських республік...»¹²; по-третє, на основі більш високих темпів розвитку відсталих народів у порівнянні з розвинутими націями. Історичний досвід країни показав, що створення таких умов залежить від партії, як керівної і спрямовуючої сили соціалістичного суспільства, ядра його політичної системи. Наша партія блискуче справилася з розв'язанням і цієї сторони національного питання.

Вирішальне значення для вирівнювання економічного розвитку окремих народів, для всебічного розвитку продуктивних сил в усіх республіках мав планомірний розвиток промисловості шляхом будівництва підприємств біля джерел сировини. Велике значення у розв'язанні цього завдання мало єдине загальносоюзне планування розвитку народного господарства. План ГОЕЛРО (1920 р.), перші радянські п'ятирічки розроблялися і втілювалися в життя саме з урахуванням цього ленінського принципу — подання допомоги в першу чергу відсталим національним республікам.

Комуністична партія розробила цілу систему заходів, суть яких полягала в тому, що держава, концентруючи в своїх руках матеріальні цінності суспільства, розподіляла їх по національних республіках, причому велика увага приділялася переключенню частки коштів з більш розвинутих республік на потреби господарського і культурного розвитку менш розвинутих, виділенню великих капітальних вкладень з загальносоюзного бюджету на потреби відсталих республік. Допомога відсталим районам набрала характеру «...послідовного і всебічного курсу загальносоюзної господарської політики»¹³, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв.

Трудащі Радянської України, як і кожної республіки, на власному життєвому досвіді переконалися, що тільки завдяки єдності і тісній дружбі з російським народом, взаємодопомозі всіх братніх народів СРСР були досягнуті видатні звершення українського народу, його величезні успіхи у всіх галузях економіки і культури. Тільки за роки довоєнних п'ятирічок на Україні вирости сотні великих промислових підприємств. Серед них — Харківський тракторний завод, Новокраматорський машинобудівний, «Запоріжсталь» і «Азовсталь», Дніпрогес ім. В. І. Леніна та інші. Про успіхи нашої республіки яскраво розповів товариш В. В. Щербицький у книзі «Радянська Україна»¹⁴.

Комуністична партія і Радянська держава допомагали відсталим районам устаткуванням і механізмами для фабрик і заводів, кваліфікованими кадрами; в підготовці і перепідготовці робітників — представників відсталих раніше національностей на передових промислових підприємствах країни; в поліпшенні в національних республіках партійно-організаційної і партійно-політичної роботи. Важливу роль у перетворенні колишніх відсталих національних окраїн царської Росії в розвинуті соціалістичні республіки відіграв російський робітничий клас, російський народ, який виконав свій високий міжнародний обов'язок.

В процесі колективізації сільського господарства національним республікам була подана значна допомога коштами, технікою, кадрами. «Ми вправі пишатися тим, — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — що в спільному строю з трудящими всіх націй країни народи колишніх національних окраїн, приречені раніше на вікову відсталість, впевнено зробили крок у соціалістичне майбутнє, минаючи капіталізм, і досягли висот соціального прогресу»¹⁵.

Історичний досвід ліквідації фактичної культурної нерівності по-

¹² Лепін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. — Нові збір. творів, т. 41, с. 156.

¹³ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом, т. 4, с. 50.

¹⁴ Щербицький В. В. Радянська Україна, К., 1978.

¹⁵ Рад. Україна, 1982, 21 лют.

казав, що важливими сторонами здійснення цього процесу були ліквідація масової неписьменності та малописьменності в усіх народів, широкий розвиток освіти, наукових знань серед трудящих республік, розквіт літератури і мистецтва, науки, формування національних кадрів інтелігенції, утвердження в духовному житті всіх націй і народностей принципів соціалістичної ідеології, пролетарського інтернаціоналізму. Спираючись на культурний досвід більш розвинутих народів, пригнічені в минулому народи зробили гігантський стрибок від суцільної неписьменності до передових рубежів сучасної науки і технічного прогресу. Трудящі всіх націй стали активними учасниками культурного життя, творцями духовних цінностей.

Процес ліквідації фактичної нерівності завершився повністю і остаточно з побудовою розвинутого соціалістичного суспільства.

Велике значення для розв'язання завдань соціалістичного будівництва і національного питання мала боротьба партії проти націоналістичних пережитків у свідомості мас, а також проти ухилів в партії в національному питанні. Винятково важливе значення для розкриття цього питання мають резолюції X і XII з'їздів РКП(б)¹⁶. Історичний досвід боротьби партії проти націоналістичних пережитків та ухилів в національному питанні, нагромаджений в роки соціалістичного будівництва, зберігає свою актуальність і сьогодні. XXV з'їзд КПРС підкреслив: «КПРС боролась і завжди буде рішуче боротися проти таких чужих природі соціалізму проявів, як шовінізм чи націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів...»¹⁷.

Величким завоюванням соціалізму, неоціненним його здобутком було зміцнення дружби народів. Ворожнеча і недовір'я у відносинах між націями поступилися місцем дружбі і взаємній повазі. Там, де віками насаджувалась психологія національного егоїзму, міцно утвердився інтернаціоналізм. Міцність радянського державного і суспільного ладу, дружба народів нашої країни, сила духу, ідейна стійкість радянських людей яскраво проявились у роки Великої Вітчизняної війни. Сини і дочки всіх народів піднялися на захист своєї соціалістичної держави. Прикладом братерського єднання народів є масовий героїзм воїнів Червоної Армії в битві за Радянську Україну. Близько 4 тис. представників більш як 40 національностей удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу в боях за визволення нашої республіки¹⁸. Животворна дружба народів з новою силою проявилася в роки відбудови зруйнованого війною народного господарства. На допомогу трудящим Радянської України прийшла вся країна. Братерський союз радянських республік був могутнім прискорювачем дальшого розвитку УРСР.

Нині Українська РСР — високорозвинута, квітуча соціалістична республіка. Розповідаючи про її успіхи за 60 років у складі СРСР, пропагандисту слід використати, зокрема, матеріали з журналу «Агитатор»¹⁹.

Узагальнюючим підсумком розвитку національних відносин в СРСР в умовах будівництва соціалізму є виникнення нової соціальної і інтернаціональної спільності людей — радянського народу. Аналіз історичних періодів становлення цієї спільності, конкретних умов її формування, рис і критеріїв зрілості, поєднання класових і інтернаціональних факторів в її суті, пропагандист знайде в книгах «Становление советского народа и развитие социалистических наций», «Развитие советского народа — новой исторической общности»²⁰

¹⁶ КПРС в резолюциях і рішеннях..., т. 2, с. 245—246, 419, 423—425.

¹⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 68.

¹⁸ Ш е р б и ц ь к и й В. В. Назв праця, с. 34.

¹⁹ Агитатор, 1982, № 1.

²⁰ Становление советского народа и развитие социалистических наций. К., 1978; Развитие советского народа — новой исторической общности. М., 1980.

Завершуючи розгляд другого питання, пропагандисту необхідно підкреслити, що одним з найважливіших факторів здійснення національного питання в СРСР було те, що Комуністична партія, як керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, була партією інтернаціоналістів-ленінців: багатонаціональною за своїм складом, глибоко інтернаціоналістською за ідеологією і політикою, організаційною будовою, принципами діяльності²¹. Ленінська партія більшовиків об'єднувала передових представників усіх націй і народностей країни. Вона була найяскравішим втіленням бойової товарищескості і дружби трудящих СРСР, непорушної єдності всього радянського народу. Ширше це питання висвітлено в книзі Г. М. Мултиха «КПРС — партія інтернаціоналістів»²².

Розглядаючи *останнє* питання, пропагандист розкриває всесвітньо-історичне значення розв'язання національного питання в СРСР. Вирішення його мало величезне значення, перш за все, для нашої країни.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в розвитку людства, забезпечила повне торжество справи національного визволення. Встановлення радянського ладу, здійснені партією заходи докорінно змінили відносини між трудовими масами національностей Росії, підірвали стару національну ворожнечу і завоювали руським робітникам довір'я їх інтернаціональних братів в країні. «На власному досвіді народи Країни Рад переконалися: згуртування в єдиному союзі примножує їх сили, прискорює соціально-економічний розвиток»²³, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Утворення СРСР було тріумфом ленінізму, ленінської національної політики, перемогою ідеології марксизму-ленінізму над ідеологією буржуазного націоналізму. Воно ознаменувало собою переломний момент в історичній долі радянських народів, стало одним із вирішальних факторів, які забезпечують сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних началах, створило можливості соціального, економічного і культурного розвитку, зміцнення оборонної могутності Країни Рад у цілому, так і кожної радянської національної республіки. У спільній боротьбі за новий, справедливий світ виникли велике братерство людей праці, чуття єдиної родини, склалася непорушна ленінська дружба народів — невичерпні джерела будівничої творчості мас. Набутий досвід національних відносин успішно служить радянським людям і сьогодні, він є джерелом їх дальшого вдосконалення.

Національні відносини постійно розвиваються. «Динаміка розвитку такої великої багатонаціональної держави, як наша, — підкреслив XXVI з'їзд КПРС, — породжує немало проблем, що вимагають чуйної уваги партії»²⁴. До цих проблем відноситься, перш за все, пошук найбільш правильних шляхів розвитку окремих націй і народностей, поєднання інтересів кожної з них із спільними інтересами радянського народу в цілому. Партія при цьому враховує, що в умовах розвинутого соціалізму, загальнонародної держави міжнародні відносини набувають нових рис, поглиблюються процеси інтернаціоналізації в усіх сферах суспільного життя, прогресуючим, провідним стає процес зближення націй і народностей. Важливою вимогою ленінської національної політики сьогодні, як і раніше, є врахування інтернаціональних і національних інтересів народів СРСР. Партія уважно стежить за тим, щоб нові процеси і проблеми у сфері національних відносин, які постійно народжує багатонаціональне суспільство розвинутого

²¹ Див.: Рад. Україна, 1981, 21 лют.

²² Мултих Г. М. КПРС — партія інтернаціоналістів. К., 1976.

²³ Рад. Україна, 1982, 21 лют.

²⁴ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 67.

соціалізму, діставали своєчасне і повне відображення в діяльності партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій, господарських органів. «Вірним засобом здійснення цього завдання,— відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»,— є неухильне додержання наукових принципів керівництва, ленінського стилю роботи, ленінської кадрової політики»²⁵.

Досвід розв'язання національного питання в СРСР має неминуще міжнародне значення, знаменує важливий історичний рубіж у віковій боротьбі передового людства за рівноправність і дружбу народів, за революційне оновлення світу. Розкриваючи його, пропагандист розглядає його в широкому і вузькому розумінні слова.

В широкому розумінні слова міжнародне значення розв'язання національного питання в СРСР полягає в його революціонізуючому впливі на увесь світовий революційний процес, на різні країни і народи. Це питання висвітлено у доповідях Л. І. Брежнєва про 60-річчя Великого Жовтня, Б. М. Пономарьова на міжнародній конференції, присвяченій 50-річчю утворення СРСР, документах XXVI з'їзду КПРС.

У вузькому розумінні слова значення нашого досвіду розв'язання національного питання полягає в тому, що він блискуче підтвердив загальні закономірності розвитку нових, соціалістичних міжнародних відносин. Для розкриття цього питання пропагандист може послатися на відповідну літературу²⁶.

Вміле використання досвіду розв'язання національного питання в СРСР іншими партіями, поєднання загальних закономірностей і національних особливостей тієї чи іншої соціалістичної країни — критерій політичної зрілості правлячої Комуністичної партії, критерій відданості справі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Життя підтвердило і ленінське передбачення, що новий суспільний лад породжує зовсім інші міжнародні відносини, вільні від дискримінації, панування і підкорення, характерних для капіталістичного світу. Приклад таких відносин дають братні країни соціалізму. Ось чому наші ідейні противники, буржуазні фальсифікатори, націоналісти всіх мастей намагаються перекутити наш досвід применшити його притягальну силу. Пропагандист порекомендує слухачам почитати з цього питання додатково матеріал в книгах: «Великая сила интернационального единства» (гл. X); «Национальная политика КПСС» (гл. VIII)²⁷.

Ленінська національна політика КПРС, спрямована на тісне згуртування всіх націй і народностей нашої країни у будівництві нового суспільства, на виховання трудящих у дусі радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму, дає чудові результати, про що свідчить непорушна єдність народів нашої країни, їх готовність втілити в життя рішення XXVI з'їзду КПРС, завдання одинадцятої п'ятирічки, прагнення гідно зустріти 60-річний ювілей Союзу РСР.

Н. В. ПОДА (Київ)

²⁵ Рад. Україна, 1982, 21 лют.

²⁶ Щербинський В. В. Міжнародне значення досвіду національних відносин в СРСР. К., 1974; Советский Союз и современный мир. Прага, 1972; Великая сила интернационального единства. (Деятельность КПСС по дальнейшему укреплению интернационального единства и развитию сотрудничества народов СССР). К., 1979, гл. IX.

²⁷ Национальная политика КПСС. М., 1981.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

З ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ З ІСТОРІЇ КПРС

Комуністична партія і Радянський уряд приділяють велику увагу підготовці висококваліфікованих, ідейно загартованих спеціалістів, у тому числі науково-педагогічних кадрів суспільствознавців. Про це свідчать рішення XXV й XXVI з'їздів КПРС, постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів». До організації підготовки й перепідготовки кадрів, зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові, партія підходить з урахуванням зростаючих вимог, «...робить усе необхідне для того, щоб вони підвищували свій теоретичний рівень, поглиблювали знання, оволодівали сучасними досягненнями науки і техніки, організації виробництва і управління»¹. На XXVI з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнєв наголошував на необхідності поєднувати політичну підготовку спеціалістів з їх практичною діяльністю².

Втілюючи в життя рішення партії, колектив опорної кафедри історії КПРС Дніпропетровського державного університету приділяє велику увагу забезпеченню якісного набору абітурієнтів до аспірантури. З цією метою на початку кожного навчального року розробляються плани набору до аспірантури з цільовим призначенням. При цьому віддається перевага претендентам з досвідом партійно-комсомольської й громадсько-політичної діяльності. До планів включаються й такі заходи, як налагодження контактів з кафедрами вузів регіону, а також з міським та обласним відділами народної освіти з метою вияву кандидатів для вступу до аспірантури з числа викладачів, які мають здібності до наукової роботи, а також і певний творчий доробок.

Щоб забезпечити планомірну й цілеспрямовану підготовку викладачів суспільних наук, у 1980/1981 навчальному році наша опорна кафедра разом з кафедрою наукового комунізму держуніверситету звернулася до всіх кафедр суспільних наук регіону з письмовим проханням надіслати свої заявки про кандидатів до цільової аспірантури на одинадцять п'ятирічку й до 1990 р. Такі заявки на 1981/1982 навчальний рік ми вже маємо, й вони будуть в основному виконані.

Кафедра щорічно проводить добір кандидатів до аспірантури серед колишніх випускників вузу, які вже мають певний стаж роботи в міських середніх школах, а також серед студентів історичного факультету університету. Цю роботу виконують викладачі, які читають курс історії КПРС і проводять семінарські заняття. Безпосередньо працюючи із студентами, вони мають можливість виявити у кожного з них науковий інтерес, підібрати відповідну тему для дослідження, починаючи вже з конкурсних, курсових та дипломних робіт. Так, студент історичного факультету В. В. Гоцуляк виконував конкурсні роботи, потім навчався в аспірантурі й у 1980 р. успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук на тему «В. І. Ленін і закордонні більшовицькі організації (1900—березень 1917 р.). Історіографія питання». Успішно захистили дисертації й ас-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 79.

² Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 86.

піранти В. Ф. Іванов та В. Є. Романов. Колишні студенти історичного факультету ДДУ, лауреати всесоюзних конкурсів студентських наукових праць з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху С. І. Поляков, В. І. Кошель та О. Б. Шляхов нині успішно навчаються в аспірантурі.

Важливим заходом, спрямованим на поліпшення підготовки кадрів суспільствознавців, є запровадження з 1975/1976 навчального року спеціалізація з історії КПРС для студентів III—V курсів історичного факультету. Кафедра розробила й затвердила 11 програм спецкурсів та 7 — спецсемінарів. Їх керівниками є найбільш досвідчені викладачі — професори й доценти. В процесі читання лекцій і проведення семінарських занять вони допомагають студентам визначити науковий напрям роботи, націлюють на серйозну підготовку до вступу в аспірантуру. Така спеціалізація вже дає позитивні результати: у 1976 р. з числа студентів-випускників, які спеціалізувалися з історії КПРС, вступили до аспірантури В. В. Гоцуляк та Л. Л. Прокопенко, 1977 — С. В. Глазунов, 1978 — В. Е. Романов та С. В. Гріх, у 1979 р. — С. І. Поляков.

Важливу роль у підготовці аспірантів відіграє науковий гурток з історії КПРС, в якому працюють студенти I—V курсів історичного факультету. Керує гуртком доцент Л. О. Пушкіна, яка має великий досвід педагогічної роботи. Програма його занять присвячується актуальним питанням історії й політики КПРС. Щороку в гуртку навчається близько 20 студентів. Доповіді й лекції для них читають кваліфіковані викладачі, які спрямовують слухачів на глибоке вивчення першоджерел, виробляють у них уміння тісно пов'язувати теоретичні питання з практикою соціалістичного й комуністичного будівництва, допомагають їм викривати буржуазні фальсифікації історії КПРС, вигадки сучасних опортуністів і ревізіоністів усіх мастей. Слухачі гуртка готують змістовні доповіді й реферати з актуальних питань історії й політики нашої партії й виступають з ними перед студентами держуніверситету та трудящими міста й області.

Всі ці та ряд інших заходів сприяли тому, що на кафедрі завжди існує конкурс при доборі кандидатів до аспірантури. У 1978/1979 навчальному році, наприклад, на 4 планові місця було 8 претендентів, що дало можливість відібрати кращих. 19 лютого 1981 р. Вчена рада Дніпропетровського держуніверситету розглянула питання про ефективність підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантуру. В її рішенні відзначалася цілеспрямована робота кафедри історії КПРС у цій справі.

Кафедра приділяє також велику увагу добору й підготовці наукових керівників аспірантів. Певний час на ній не було жодного доктора наук, професора, і наукове керівництво аспірантами здійснювалося вузьким колом доцентів. Причому їм доводилося керувати розробкою дуже різноманітних проблем. Це породжувало додаткові труднощі в роботі, призводило до затягування строків написання дисертацій окремими аспірантами, а інколи й до зниження якості праць. Партійна група кафедри, партком і ректорат університету вжили ряд заходів, спрямованих на поліпшення комплектування її викладацького складу кваліфікованими спеціалістами. Нині кафедра має двох професорів, інші — досвідчені доценти, які працюють над докторськими дисертаціями й монографіями. Так, теми докторських дисертацій затверджено доцентам І. Ф. Бабичу, В. Г. Городяненко, І. О. Кривому та В. К. Якуніну. Ще 3 теми (А. А. Гусака, Г. Н. Книша, Л. О. Пушкіної) подано на розгляд до Координаційної ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України.

До наукового керівництва аспірантами кафедра й ректорат університету залучають також висококваліфікованих спеціалістів інших

вузів, наприклад, проф. К. І. Познякова (Дніпропетровський металургійний інститут), проф. Г. М. Шарлая (Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут), доц. В. А. Жауру (Академія суспільних наук при ЦК КПРС). При цьому обов'язково враховується відповідність наукових інтересів аспіранта і його керівника.

Найважливішою ділянкою у справі підготовки кадрів суспільствознавців кафедра вважає правильну організацію роботи з аспірантами. Сюди входить, зокрема, проведення індивідуальних та групових бесід з ними завідуючим кафедрою, його заступниками, партгрупоргом. Під час таких бесід уточнюються наукові інтереси аспірантів, розв'язуються організаційні питання.

Опорна кафедра звертає велику увагу на правильний вибір тем аспірантами, націлює їх на дослідження найбільш актуальних питань історії й політики Комуністичної партії, проблем розвинутого соціалізму, комуністичного виховання трудящих, робітничої молоді та студентів. Про це, наприклад, свідчить тематика кандидатських дисертацій 1976—1980 рр. З усіх 58 тем найбільшу кількість було присвячено таким важливим аспектам, як провідна роль Комуністичної партії в усіх галузях народного господарства в умовах розвинутого соціалізму, робітничий клас — керівна сила радянського суспільства, комсомол — надійний помічник партії в соціалістичному й комуністичному будівництві, в комуністичному вихованні молоді. В кількох дисертаціях розроблялась проблема «В. І. Ленін і закордонні більшовицькі організації».

Кафедра стежить за тим, щоб правильно склалися й точно виконувалися індивідуальні плани майбутніх науковців, де передбачаються всі види педагогічної практики, семінарські заняття, пробні лекції, керівництво курсовими роботами. Один раз на два місяці для аспірантів проводяться семінари з питань методології й методики наукових досліджень. Крім того, вони беруть участь у заняттях загально-кафедрального методологічного семінару, у наукових конференціях, проводять велику суспільно-політичну роботу.

З метою здійснення контролю за роботою аспірантів і подання конкретної допомоги кафедра періодично заслуховує їх звіти, а також звіти їх наукових керівників.

Питання про роботу з аспірантами неодноразово розглядалися на зборах партгруппи і раді кафедр суспільних наук університету. З ними періодично проводить співбесіди ректор університету академік АН УРСР В. І. Мосаковський. Все це сприяє своєчасному виявленню й усуненню недоліків на цій ділянці роботи. А недоліки в ній були. Йдеться про порушення строків написання дисертацій. Кафедра переглянула методику планування роботи аспірантів з тим, щоб теоретичний курс тривав півтора року, і строк написання дисертації визначався не пізніше, ніж за півроку до закінчення аспірантури. Це дало позитивні результати. Випускники в переважній більшості, як уже зазначалося вище, захищають дисертації в строк або й достроково.

В 1980 р. було випущено 5 аспірантів, з них 2 — захистили дисертації достроково і 3 — у визначений строк. В цілому за роки десятої п'ятирічки аспірантуру закінчили 15 чол., з них 11 — захистили дисертації в строк або й достроково, 3 — протягом року після закінчення аспірантури.

Кафедра велику увагу приділяє підвищенню якості дисертаційних праць. Цьому сприяє, зокрема, й те, що кафедра організовує висококваліфіковане рецензування їх на своїх засіданнях, а також надсилає на апробацію до інших університетів республіки — Донецького, Київського, Львівського, Одеського, Сімферопольського, Харківського, Ленінградського й Пермського.

Невід'ємною складовою частиною підготовки аспірантів є їх участь у громадсько-політичній роботі, в процесі якої молоді науковці закріплюють і розвивають організаторські навички, вміння застосовувати набуті знання на практиці.

Вичерпну характеристику сучасного радянського спеціаліста дав у промові на Всесоюзному зльоті студентів 19 жовтня 1971 р. товариш Л. І. Брежнєв. «Радянський спеціаліст сьогодні,— відзначив він,— це людина, яка добре оволоділа основами марксистсько-ленінського вчення, ясно бачить політичні цілі партії і країни, має широку наукову і практичну підготовку, досконало володіє своєю спеціальністю»³. Щоб підготувати такого спеціаліста, необхідно добиватися поглиблення знань аспірантів з марксистсько-ленінської теорії, перетворення їх у тверді, глибокі переконання, які реалізуються в конкретних виробничих і громадських справах.

На опорній кафедрі історії КПРС було розроблено «Положення про громадсько-політичну практику аспірантів». В ньому чітко сформульовано мету практики: розвинути вміння глибоко розуміти й активно роз'яснювати внутрішню й зовнішню політику КПРС і Радянської держави, дати поглиблені знання про діяльність партійних, комсомольських, профспілкових та інших громадських організацій у трудових колективах, вдосконалювати навички в організації й проведенні лекцій, доповідей, бесід на громадсько-політичні й соціально-економічні теми. Під час атестації аспіранти складають заліки з громадсько-політичної практики. Запроваджено читання спецкурсів з методології й методики наукових досліджень, критики буржуазних фальсифікаторів, педагогіки й психології вищої школи.

Кожний аспірант складає річний план громадсько-політичної практики, де зазначає своє громадське доручення, кількість запланованих для читання лекцій, політзанять у студентській групі, підшефній школі чи на підприємстві. Аспіранти беруть участь у конкурсах молодих учених (С. В. Глазунов, В. В. Гоцуляк, Г. М. Книш).

На честь XXVI з'їзду КПРС всі аспіранти взяли індивідуальні соціалістичні зобов'язання, в яких передбачалося додаткове читання лекцій, дострокове завершення розділів дисертацій, підготовки до друку статей тощо. Ці зобов'язання вони з честю виконали. Беручи активну участь у масово-політичній роботі, аспіранти постійно виступають з лекціями й доповідями на підшефній фабриці ім. Володарського, в будівельному тресті № 17, у робітничих і студентських гуртожитках, у колгоспах і радгоспах області.

Про результати роботи аспірантури свідчить приклад кафедри історії КПРС, де нині працюють 10 її вихованців. Щороку кафедра поповнюється новими випускниками. Крім того, вони викладають у машинобудівних, транспортних, гірничих, металургійних, інженерно-будівельних вузах Кривого Рога, Запоріжжя, Донецька, Горлівки, Ворошиловграда тощо.

В новому 1981/1982 навчальному році опорна кафедра історії КПРС робить усе можливе, щоб піднести на вищий рівень справу підготовки науково-педагогічних кадрів викладачів суспільних наук і тим самим зробити гідний внесок у виконання історичних рішень XXVI з'їзду КПРС.

А. М. ЧЕРНЕНКО (Дніпропетровськ),
П. В. АГАПОВ (Дніпропетровськ)

³ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1972. Т. 3, с. 407—408.

ДОВОЄННІ СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Важливим фактором успішної розробки історії соціалістичної індустріалізації Української РСР (1926—1937 рр.) є широке використання дослідниками найрізноманітніших історичних джерел, в тому числі публікацій статистичних матеріалів.

Велику увагу становленню і розвитку радянської статистики приділяв В. І. Ленін. У своїх працях він конкретно вказував, як потрібно аналізувати статистичні матеріали. Володимир Ілліч пов'язував організаційні і методологічні питання статистики з основними політико-економічними проблемами та завданнями. Наприклад, у праці «Чергові завдання Радянської влади» (1918 р.) він писав, що статистику слід популяризувати, щоб «трудящі поступово вчилися самі розуміти і бачити, як і скільки треба працювати, як і скільки можна відпочивати»¹.

У загальних працях з джерелознавства² йдеться про значення статистики в цілому як історичного джерела, дається позитивна оцінка багатьох видань з цієї галузі знань.

Проте статистика як джерело з конкретних проблем історії соціалістичного будівництва в РСР у літературі вивчена ще недостатньо. Так, періоду соціалістичного будівництва присвячена лише стаття М. В. Різницької³. Автор охарактеризувала ряд публікацій, зокрема, розглянула статистичні збірники «Праця в УРСР» (К., 1937), «Соціалістична Україна» (К., 1937), «Жінки соціалістичної України» (К., 1937) та ін.

Чимало статистичних збірників відображають розвиток соціалістичної промисловості Радянської України в 1926—1937 рр.⁴ Проте цінні відомості, які містяться в друкованих статистичних публікаціях, нерідко залишаються поза увагою авторів історичних досліджень.

У даному повідомленні робиться спроба розглянути це коло джерел і проаналізувати матеріали, вміщені в них.

Перші статистичні видання виходили нерегулярно і мали недосконалі структурні форми. У 1926 р. після реорганізації статистичної справи в країні було організовано систематичне видання щорічників та статистичних довідників.⁵ У них широко використовувалися комбіновані таблиці, побудовані за територіальними ознаками, підображалися успіхи єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу, що формувався в роки перших двох п'ятирічок.

Розвиток промисловості України знайшов своє висвітлення у статистичних щорічниках за 1927 р. та 1928 р.⁶ У них, зокрема, наводяться показники випуску валової продукції по галузях виробництва союзних республік, в тому числі й УРСР з 1924/25 по 1927/28 народногосподарські роки та середньорічна кількість робітників за той же період. Тут також можна дізнатися про основний капітал і капітальні витрати промисловості Української РСР за станом на 1 жовтня 1926 р. У таблицях,

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 36, с. 180.

² Источниковедение истории СССР. М., 1973, с. 484—502; Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945—1970). К., 1972, с. 74—107; Черноморский М. И. Источниковедение истории СССР: Советский период. М., 1976, с. 139—180; його ж. Статистические источники. М., 1957.

³ Різницька М. В. Друковані статистичні матеріали з історії робітничого класу Української РСР періоду соціалістичного будівництва.— Архіви України, 1975, № 5, с. 50.

⁴ Машинин Е. А., Симчера В. Н. Статистические публикации в СССР: Библиографический указатель. М., 1975.

⁵ Там же, с. 30.

⁶ Статистический справочник СССР. 1927. М., 1928; Итоги десятилетия Советской власти в цифрах. 1917—1926 г. и м. издания; Статистический справочник СССР за 1928 г. М., 1929; Союзная промышленность в цифрах. Темпы роста и факторы развития: Материалы партконференции 1929 г. М., 1929.

присвячених питанням електрифікації республіки, дається загальна кількість електростанцій, їх потужність і кількість вироблюваної електроенергії.

Якісно новий крок у розвитку статистичних публікацій був зроблений у 30-х роках. З переходом у січні 1930 р. ЦСУ і його місцевих органів у систему Держплану СРСР статистичні видання набувають більш спеціалізованого характеру. Вперше десятирічна динаміка розвитку найважливіших галузей народного господарства країни з часів непу продемонстрована у довіднику «Народное хозяйство СССР»⁷ за 1932 р. Особливий інтерес становлять таблиці № 23 «Промислова характеристика союзних республік» (с. 72) та № 24 «Територіальне розміщення промисловості СРСР» (с. 76). В останній, зокрема, наводиться питома вага галузей промисловості в республіках Радянського Союзу в масштабі країни у 1925/26—1929/30 роках, що дає змогу простежити послідовне здійснення ленінської національної політики у створенні єдиного загальносоюзного економічного комплексу.

У 1934, 1935 та 1936 роках у Москві були надруковані статистичні щорічники «Социалистическое строительство СССР», з яких дослідник може почерпнути цінний матеріал для вивчення історії соціалістичної індустріалізації як країни в цілому, так і союзних республік, зокрема УСРР. У збірнику міститься багатий довідковий матеріал про розміри і кількість доменних та мартенівських печей на заводах України, про кількість металообробного устаткування в республіці та промислових підприємств і працюючих на них, про валову продукцію в цінах 1926/27 року. Добре показано енергетичне господарство Радянської України.

Для широкого кола читачів були видані статистичні збірники «СССР в цифрах»⁸ «СССР за 15 лет» (М., 1932), два видання «20 лет Советской власти» (М., 1937; М., 1938).

Велику увагу статистичні органи Радянської держави приділяли випуску матеріалів з показниками роботи окремих галузей народного господарства. Так, у 1928—1930 рр. вони надруковували матеріали регулярних статистичних обстежень під загальною назвою «Фабрично-заводская промышленность СССР»⁹. Всього у світ вийшло 9 випусків, у яких підбито підсумки річних обстежень промисловості за 1925/26—1927/28 господарські роки.

У вересні 1934 р. Центральне управління народногосподарського обліку (ЦУНГО) Держплану СРСР провело перепис устаткування промисловості країни. У кам'яновугільній промисловості, крім устаткування, були переписані й усі шахти та забої. В «Итогах переписи забоев и оборудования угольной промышленности» (М., 1936) наведені дані по Донецькому басейну, що не зустрічаються в інших статистичних виданнях.

Питання розвитку транспорту УСРР у роки соціалістичної індустріалізації висвітлює загальносоюзний галузевий збірник «Транспорт и связь СССР в цифрах» (М., 1936).

У цілому загальносоюзні публікації статистичних матеріалів відіграють важливу роль у вивченні історії соціалістичної індустріалізації Радянської України. Оскільки багато підприємств Української СРР були підпорядковані союзним наркоматам, то їх робота детально висвітлювалася на сторінках центральних видань. Крім того, деякі загальносоюзні збірники, на відміну від видань республіканських органів статистики, мають галузевий характер.

Статистичні публікації ЦСУ та УНГО Держплану УСРР відрізняються від видань центральних органів різноманітністю (особливо з початку 30-х років) виданих матеріалів. Проте це не означає, що республіканські статистичні видання не є документальною базою для дослідників історії соціалістичної індустріалізації Радянської України. В той період вийшли і щорічники «Україна»¹⁰, підготовлені ЦСУ УСРР. У розділах, присвячених промисловості, розглядаються випуск продукції за основними видами виробництва у 1923/24—1927/28 господарських роках, енергетичне господарство заводів і фабрик у 1925/26 році.

⁷ Народное хозяйство СССР: Статистический справочник, 1932. М. — Л., 1932.

⁸ СССР в цифрах. М., 1934; СССР в цифрах. М., 1935.

⁹ Фабрично-заводская промышленность Союза ССР за 1927/28 и 1928/29 гг. (По данным ежемездных обследований). М., 1930.

¹⁰ Україна. Статистичні щорічники за 1928, 1929 рр. Харків, 1928—1929.

З другої половини 30-х років почали виходити великі за обсягом статистичні довідники. Це насамперед довідник «Народне господарство УСРР» (К., 1935). У ньому підбито підсумки соціалістичного будівництва в республіці за роки першої та за два роки другої п'ятирічок, містяться основні виробничі показники великої промисловості, її організаційна структура за формами підлеглості, територіальне розміщення по областях. Цікавою є таблиця № 6 (с. 43), що демонструє вирішальну роль нових і реконструйованих підприємств у випуску промислової продукції в 1933 р. У статистичному збірнику «Соціалістична Україна» (К., 1937) наводяться капіталовкладення у соціалістичне господарство республіки, список найбільших електростанцій, зростання валової продукції промисловості по окремих галузях, таблиця розподілу промисловості по наркоматах за станом на 1 січня 1936 р. тощо.

У статистичному довіднику «Народне господарство УРСР» (К., 1940) систематизовано матеріал за 1928—1938 рр. У ньому є багато схожих за побудовою таблиць порівняно з довідником 1935 р., особливо у висвітленні галузей промисловості, але дані в них наводяться вже за всю другу п'ятирічку, зустрічаються цікаві групування статистичного матеріалу. При описі чорної металургії, наприклад, поширеним є групування заводів УРСР по виплавці чавуну і сталі, по кількості і потужності домєнних та мартенівських печей. Дослідників розвитку транспорту у роки першої та другої п'ятирічок зацікавляють таблиці, де висвітлено вантажообіг залізничних станцій, збільшення експлуатаційної довжини залізничних шляхів, перевезення вантажів Дніпровським пароплавством тощо.

Грунтовно промислові підприємства розглянуто у довіднику «Фабрики та заводи України»¹¹. До нього ввійшли всі фабрики і заводи, що належали до обліку державної статистики. Підприємства розбиті по галузях промисловості і містять такі відомості: назва, місцезнаходження, підпорядкування, кількість робітників, вартість основного капіталу, потужність двигунів, валова продукція у грошовому виразі та основні продукти виробництва. Всі показники подані за станом на 1 жовтня 1929 р.

Для республіканських статистичних видань характерна велика кількість публікацій, здійснених на місцях. Початок їм поклали видання ЦСУ УСРР «Матеріали до опису округ УСРР» (Харків, 1926). Всього було випущено збірники по 41 округу та по Молдавській Автономній Соціалістичній Радянській Республіці. У виданні висвітлюється соціально-економічне і культурне життя районів України. Значна увага у «Матеріалах до опису округ УСРР» приділена дрібній і кустарно-ремісничій промисловості округ. Аналогічні видання здійснювались і в наступні роки¹².

Органи статистики випускали зведені довідники з окремих районів Української РСР. Останній такий довідник «Райони УСРР» (т. 1. К., 1936) по промисловості вміщав відомості за 1934 р.

Історії соціалістичної індустріалізації Української РСР присвячено багато друкованих статистичних матеріалів, що дає можливість досліднику розглянути різноманітні аспекти розвитку промисловості УРСР. Разом з тим, нерегулярність виходу у світ статистичних збірників, різноманітність їх структури є причиною нерівномірного висвітлення розвитку промисловості у хронологічному відношенні. Так, у республіканських збірниках найповніше відбито розвиток економіки в роки першої та початку другої п'ятирічок і часом випадають 1935—1937 рр. Деякі статистичні публікації, особливо другої половини 30-х років, не дають розгорнутої характеристики матеріалу, а наводять окремі відомості про розвиток промисловості. Це, однак, не знижує значення статистичних довідників, яких у довоєнний час видано близько 80. Залучення їх до джерелознавчого арсеналу сприятиме дальшому, поглибленому вивченню історії соціалістичної індустріалізації Української РСР.

Ю. В. БУРАКОВ (Львів)

¹¹ Фабрики та заводи України: Статистичний довідник. Харків, 1931.

¹² Дніпропетровщина в цифрах. Дніпропетровськ, 1929; Донбас в цифрах. Сталіно, 1936; Статистико-економічний довідник на Запорізькій окрузі. Запоріжжя, 1929; Миколаївщина: Статистичний щорічник. Миколаїв, 1929 та ін.

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

НАРИСИ ІСТОРІЇ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Харків: Прапор, 1981. — 322 с.

Редкол.: Горобець І. Ю. (голова),
Денисовець П. М., Ємець П. Н.,
Зязюн І. А., Лобурець В. Є.,
Назаренко М. І., Прищепя І. З.

У розв'язанні грандіозних завдань комуністичного будівництва важлива роль належить місцевим партійним організаціям. Перебуваючи на передньому краї економічного і культурного будівництва, діючи у самій гущі народу, вони всією своєю діяльністю активно сприяють з'єднанню політики КПРС з живою творчістю мас.

Вивчення, узагальнення історії становлення, розвитку і багатогранної діяльності КПРС, її місцевих організацій має велике теоретичне та практичне значення. Ці питання постійно перебували і перебувають у полі зору радянських вчених, дослідження яких знайшли відбиття в історико-партійній літературі. Нещодавно вона збагатилась новими виданнями нарисів історії обласних партійних організацій Компартії України — бойового і невід'ємного заgonу монолітної лєнінської партії. Серед цих праць певний інтерес становлять «Нариси історії Полтавської обласної партійної організації».

У книзі використано праці В. І. Лєніна, матеріали партійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України, а також партійні документи, значний архівний матеріал, частина якого вперше введена в науковий обіг, періодичну пресу і мемуарну літературу. Відало поєднуючи загальнопартійний та місцевий матеріал, в ній показано складність і багатогранність діяльності партійних організацій області на всіх етапах її існування, їх спрямовуючий вплив на соціально-економічний, політичний та духовний розвиток Полтавщини.

Хронологічно нариси охоплюють період від початку робітничого руху і розповсюдження марксизму в Росії і до наших днів. В них розповідається про економічний розвиток колишньої Полтавської губернії у пореформений період, про розширення села, загострення там класової боротьби. З розвитком капіталізму Полтавщина (там проходило понад тисячу верств залізничних колій) була зв'язана з великими промисловими центрами, що сприяло встановленню контактів з їх революційними силами. У книзі показано по-

чаток робітничого руху, виникнення перших соціал-демократичних організацій, їх діяльність в період боротьби за створення марксистської партії в Росії. Полтавські соціал-демократи підтримували тісні зв'язки з іскрівськими організаціями Росії. Полтава була опорною базою «Искры», одним з головних складів марксистської літератури, яку розсилали і розвозили в Москву, Петербург, Казань, Уфу, Самару та інші міста країни. З метою доставки іскрівських видань в Полтаву приїжджали професіональні революціонери І. В. Бабушкін, М. Е. Бауман, В. А. Шелгунов. В. І. Лєнін уважно стежив за діяльністю полтавських іскрівців і подавав поради щодо поліпшення їх роботи (с. 15—16). Соціал-демократи краю внесли певний вклад в боротьбу з «економістами» та іншими опортуністами, в утвердження марксистської партії нового типу, згуртування трудящих мас на боротьбу проти царизму і капіталізму.

У рецензованій праці розкривається діяльність більшовицьких організацій в роки першої російської революції, в період реакції, нового революційного піднесення, в період світової війни. Партійним організаціям Полтавщини в той період доводилось працювати в умовах жорстоких репресій, гострої боротьби між більшовиками і меншовиками. Вони розповсюджували твори В. І. Лєніна, марксистську літературу, керували боротьбою робітників і селян проти самодержавства, вели роботу серед солдатів. Головним завданням у роки реакції було зберегти, зміцнити нелегальні партійні організації. В період нового революційного піднесення партійне життя на Полтавщині поживалося, відбувався процес консолідації більшовицьких сил. Значну роль в цьому відіграли представники Петербурзького комітету РСДРП та з інших промислових центрів Росії, заслані царським урядом на Полтавщину.

Значну роль в революційному вихованні трудящих краю відігравала робітнича газета «Правда», заснована В. І. Лєніним, а також використання більшовиками легальних організацій. У роки першої світової війни більшовикам Полтавщини доводилось вести гостру боротьбу проти меншовиків, українських буржуазних націоналістів, есерів, анархістів за згуртування трудящих під прапором лєнінських ідей.

У нарисах показано діяльність більшовиків краю по втіленню в життя політичного курсу партії на здійснення соціалістичної революції, встановлення Радянської влади. Керуючись рішеннями VI з'їзду партії, більшовицькі організації (до 25

жовтня 1917 р. на Полтавщині їх діяло 17) (с. 69) очолили боротьбу робітників і селян за повалення Тимчасового уряду і встановлення диктатури пролетаріату. 12 січня 1918 р. в Полтаві був утворений військово-революційний комітет, до складу якого ввійшли більшовики М. О. Алексєєв, А. І. Вагранська, С. Д. Сметанич та інші, а протягом січня на всій території Полтавщини була встановлена Радянська влада (с. 75—76).

У книзі висвітлено діяльність більшовиків в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Видатною історичною подією в житті більшовиків України і всього українського народу став I з'їзд КП(б)У (липень 1918 р.), який проголосив утворення Компартії України на лєнінських організаційних принципах — складової і невід'ємної частини РКП(б). Поряд з агітаційно-пропагандистською і організаторською роботою більшовиків Полтавської губернії по мобілізації трудящих на боротьбу проти іноземних загарбників та внутрішньої контрреволюції, активної участі їх у бойових діях Червоної Армії та у численних загонах повстанців, які діяли на її території, у нарисах розповідається про партійне та радянське будівництво.

Значний вклад внесла Полтавська партійна організація у відбудову народного господарства. Реалізацію цього завдання довелося розпочинати у складних умовах зовнішньої і внутрішньої обстановки. Десятки тисяч робітників і незаможних селян Полтавщини під керівництвом комуністів вели самовіддану боротьбу проти куркульсько-націоналістичного бандитизму, за зміцнення Радянської влади. В партійних організаціях йшла гостра боротьба проти різних антипартійних елементів, за послідовне втілення в життя лєнінської генеральної лінії партії. На сторінках книги показано даліше зміцнення дружби і братерського співробітництва трудящих Країни Рад у період відбудови народного господарства.

Переломним моментом в історичній долі радянських народів було утворення СРСР. Це забезпечило сприятливі умови для соціального, економічного і культурного розвитку, зміцнення оборонної могутності як країни у цілому, так і кожної радянської національної республіки зокрема. Утворення Союзу РСР відкрило широкі перспективи соціалістичного будівництва і на Полтавщині. Завдяки самовідданій праці трудящих на кінець відбудовного періоду продукція державних і кооперативних підприємств Полтавщини становила 89,5% від її загального обсягу, а валовий збір зернових культур — 97% довоєнного рівня (с. 114—115).

У боротьбі за здійснення лєнінського плану соціалістичного будівництва партійні організації Полтавщини вели непримиренну боротьбу з антипартійними елементами. Вони організаційно зміцнили, ідейно загартувались і стали надійною опорою Центрального Комітету ВКП(б). У нарисах розповідається про трудовий героїзм робітників і селян, діяльність парторганізацій по керівництву соціалістичним зма-

ганням, масовими організаціями трудящих. Під керівництвом лєнінської партії комуністи, усі трудівники Полтавщини внесли гідний вклад у грандіозні звершення радянського народу в роки розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту. У книзі чітко простежується специфіка діяльності партійної організації, удосконалення її організаторської та ідейно-політичної роботи в залежності від розв'язання завдань господарського і культурного будівництва в роки довоєнних п'ятирічок.

Яскравою сторінкою в історії діяльності обласної партійної організації, як і всієї партії, були роки Великої Вітчизняної війни. Уже в перші місяці війни до лав Радянської Армії було мобілізовано 76 260 чол., з них 8 258 комуністів Полтавщини (с. 189). Партійна організація очолила перебудову народного господарства області на забезпечення потреб фронту, а з виникненням загрози окупації — на перебезування матеріальних і культурних цінностей у східні райони країни. Комуністи були організаторами народного ополчення партійно-комсомольського підпілля і партизанської боротьби. На початку жовтня 1941 р. гітлерівці окупували всю територію області. На тимчасово окупованій території області діяли підпільний Полтавський обком КП(б)У, підпільні міськкоми і райкоми партії, 45 партійно-комсомольських, молодіжних та інших патріотичних організацій, 22 партизанських загони, 11 партизанських груп — всього понад 16 тис. підпільників і партизанів (с. 201).

За мужність і відвагу в боротьбі проти гітлерівських загарбників Батьківщина відзначила високими нагородами більше як 50 тис. полтавчан, понад 200 чол. стали героями Радянського Союзу, а С. А. Ковпак, М. З. Бондаренко, А. Г. Кравченко, І. Н. Степаненко удостоєні цього звання двічі (с. 31).

У книзі розкрито велику організаторську і політичну роботу партійних організацій, трудовий подвиг робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції визволеної у вересневі дні 1943 р. Полтавщини у відбудовний період, допомогу трудящих усіх братніх республік у її відродженні. Чільне місце в нарисах відведено розвитку області в 1952—1961 рр., висвітлюється авангардна роль комуністів у боротьбі за дальший розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва, піднесення на цій основі добробуту трудящих.

Значний інтерес викликають розділи, присвячені діяльності обласної партійної організації в умовах зрілого соціалізму. В них показано кількісні та якісні зміни в її складі, процес дальшого вдосконалення партійного керівництва господарським і культурним будівництвом, розгортання внутріпартійної демократії, діяльність парторганізацій по узагальненню і поширенню багатьох патріотичних починань трудящих Полтавщини в їх самовідданій боротьбі за успішне виконання накреслень XXIII—XXV з'їздів КПРС. Значна увага приділена партійному керівництву діяльністю Рад народних депутатів, громадських організацій, вдосконаленню організаційної і політико-виховної роботи.

Останні розділи книги присвячені сьогodenню області. За обсягом промислового виробництва Полтавщина сьогодні увійшла до десятку найбільш розвинених в індустріальному відношенні областей республіки. До 50-річного ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції за успіхи, досягнуті трудящими області у господарському і культурному будівництві, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 30 січня 1967 р. нагородила Полтавську область орденом Леніна. Місто Полтаву за вагомий внесок в комуністичне будівництво та у зв'язку з 800-річчям у 1974 р. нагороджено орденом Трудового Червоного прапора. 131 передовик і новатор виробництва удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці (с. 4, 270, 285).

Позитивно оцінюючи рецензовану працю, слід висловити ряд зауважень і рекомендацій. У VII, IX розділах слід було б повніше розкрити ідеологічну, політико-виховну роботу парторганізацій, особливо по інтернаціональному вихованню трудящих. На нашу думку, дещо схематично в останніх розділах книги висвітлено особливості партійного керівництва соціально-економічними процесами в умовах зрілого соціалізму. Ряд фактів викладені неточно. Так, на с. 12 вказується, що до складу першого марксистського гуртка в Полтаві в 1894-1895 рр. входив «засланий з Києва за участь в революційному русі О. Г. Шліхтер...». В дійсності О. Г. Шліхтер був організатором марксистського гуртка¹. На

с. 19 написано, що «...іскрівці (після II з'їзду РСДРП — авт.) здобули перемогу в ...Полтавському, Кременчуцькому... комітетах РСДРП». Це суперечить історичним фактам. Вказані комітети на той час були слабо зв'язані з партійними центрами, не визначили свого ставлення до з'їзду, що пояснюється засиллям в їх складі меншовиків². Безпідставно стверджують автори II розділу про випуск більшовицьким гуртком Крюківських вагонних майстерень ряду листівок (с. 23). Тут же сказано, що «всупереч меншовикам, Кременчуцький комітет вирішив послати на з'їзд більшовицького представника». Не всупереч меншовикам послав комітет більшовицького представника, а за їх згодою після спільної заяви ЦК і Бюро комітетів більшості. Зустрічаються факти, коли автори зараховують в ряди більшовиків деяких меншовиків (с. 30—Ф. Д. Моравський та інші). В нарисах мають місце деякі погрешності редакційного (с. 20, 27, 29, 81, 89, 91 та ін.) і стилістичного (с. 78, 149 та ін.) характеру, а також в науковому апараті (с. 27).

В цілому «Нариси історії Полтавської обласної партійної організації» заслуговують позитивної оцінки. Книга стане в пригоді всім, хто вивчає героїчну історію Комуністичної партії Радянського Союзу.

М. І. ПАНЧУК (Київ),
В. П. САМОХВАЛОВ (Київ).

¹ Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977, с. 33.

² Там же, с. 66.

* * *

Л. П. Нагорна.

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ КРИТИКИ БУРЖУАЗНОЇ ІДЕОЛОГІЇ.

К.: Політвидав України, 1981. — 175 с.

Характерною рисою сучасного суспільного розвитку є протиборство між силами соціалізму і прогресу, з одного боку, та імперіалістичною реакцією — з другого, що знаходить відображення в ідейних битвах двох протилежних соціальних систем. Неспроможність буржуазії протистояти триумфальній ході комуністичної ідеології штовхає її на крайні методи боротьби, на фальсифікації та ідеологічні диверсії. Боротьба з усіма проявами буржуазної ідеології, викриття ідеологічних диверсій ворогів соціалізму, їх підступних прийомів і методів, які вони використовують для обману і дезінформації трудящих, належить до першочергових завдань ідеологічних працівників на сучасному етапі.

Найідейна методологічна зброя комуністів в ідейній боротьбі — марксистсько-ленінські принципи соціального пізнання, і в тому числі — ленінська методологія аналізу проблем ідейного протиборства двох систем. Розкривши механізм зв'язку ідео-

логічних надбудов з їх матеріальною основою, марксизм-ленізм вперше в історії поставив на науковий ґрунт завдання критики буржуазної ідеології як викривленої, хибної свідомості. Оволодіння ленінськими принципами і прийомами ведення наукового спору з ідейним противником — запорука успіхів у наступальній боротьбі проти ворожої ідеології.

За останні роки в нашій країні вийшов ряд фундаментальних праць, присвячених викриттю буржуазних фальсифікацій історії і політики КПРС. Проте в методологічному плані проблеми ідейного протиборства двох систем розробляються явно недостатньо. Не досить глибоко вивченим є, зокрема, досвід боротьби КПРС проти немарксистських ідейних течій, ленінська методологія їх критики.

У цьому плані особливий інтерес становить монографія Л. П. Нагорної «Ленінські принципи критики буржуазної ідеології». В ній дано аналіз ленінських принципів партійності, наступальності, безкомпромісності в ідейній боротьбі, розкрито їх значення в сучасних умовах протиборства двох систем, показано творчу реалізацію ленінських настанов в політиці КПРС та інших братніх комуністичних партій.

Обрана структура книги, яка складається

ся з п'яти розділів, на нашу думку, в цілому забезпечує реалізацію авторського задуму — розкрити ленінські прийоми і принципи критики буржуазної ідеології, проілюструвати життєвість ленінської методології критики немарксистських ідейних течій, її гостре політичне звучання в сучасних умовах протиборства двох світових систем, її неперехідне значення для зміцнення марксистсько-ленінської ідейної переконаності радянської людини.

Перший розділ книги присвячений аналізу ролі ідеології і пропаганди у протиборстві двох систем. Зростаюче значення ідеологічних факторів, ускладнення змісту та форм ідейної боротьби двох світових систем автор справедливо виводить із посилення ролі широких мас трудящих у суспільно-політичному житті, із загального піднесення темпів соціально-економічних перетворень, зростання впливу соціалізму і розширення фронту антиімперіалістичної боротьби. У книзі розкривається виникнення ідеології як історичної категорії, висвітлюється роль В. І. Леніна в обґрунтуванні класового характеру ідеології, в збагаченні марксизму цільним і струнким вченням про наукову ідеологію робітничого класу, яка озброїла широкі маси трудящих розумінням законів суспільного розвитку, розв'язала їх ініціативу, відкрила перед ними ясну перспективу боротьби за соціалізм і комунізм. Автор слушно зауважує, що соціалістична ідеологія відрізняється від буржуазної насамперед своїм яскраво вираженим конструктивним характером, гуманістичними цілями, об'єктивною відповідністю ходу суспільного розвитку.

Гострій критиці піддано в монографії різноманітні буржуазні теорії, які закликають до «тотальної критики» ідеології. В ній показано намагання представити всяку ідеологію як форму хибної, викривленої свідомості, спрямованої своїм вістрям насамперед проти марксизму-ленінізму, проти наукової ідеології робітничого класу. З цих же позицій висвітлюються в рецензованій праці різноманітні концепції «деідеологізації», «аннігіляції ідеології», модні в кінці 60-х — на початку 70-х рр.

Грунтовно розглянуто в книзі питання про два типи пропаганди, що непримиренно стикаються в ідеологічному двобої двох систем. Всупереч намаганням буржуазних ідеологів сконструювати універсальний феномен пропаганди і тим самим ототожнити засоби і цілі комуністичної і буржуазної пропаганди, автор розкриває корінну відмінність, принципову протилежність соціалістичної системи розвитку свідомості мас і буржуазних акцій «маніпулювання свідомістю» як засобу ошукування, розбещування мас, стандартизації їх поведінки.

Грунтовному аналізу піддано у другому розділі книги основоположний принцип критики ворожих пролетаріатові ідейних течій — принцип комуністичної партійності. Цей принцип, підкреслює автор, рішуче протистоїть споглядальності, ідейній аморфності, буржуазному об'єктивізму. В книзі гостро розвінчуються спроби наших ідейних противників ототожнити

принцип партійності з упередженістю, тенденційністю, зобразити його у вигляді джерела «ідеологічного догматизму», за собою «соціального командування». В основі партійності лежить усвідомлений класовий інтерес і вільний ідейно-політичний вибір. Оскільки у всякій ідеології суспільне буття відображається крізь призму класових інтересів, в будь-якому класовому суспільстві не може бути надкласової ідеології. Саме тому комуністична партійність вимагає точної визначеності позиції, принципової політичної лінії, безкомпромісної боротьби проти будь-яких буржуазних впливів на робітничий клас.

Значний інтерес становить аналіз у книзі ленінської критики бернштейніанства та її сьогодишнього політичного звучання. В ній переконливо показано, що як у Бернштейна, так і у його сучасних послідовників так звана «свобода критики» марксизму виродилася у відвертий апімарксизм. Звертаючи увагу на своєрідний «репесанс» поглядів Бернштейна в обстановці 70-х років, автор показує, що сучасним реформістам імпонують у цій доктрині ідеї усунення робітничого класу і комуністичних партій від керівництва історичним процесом, ідеї розчищення справжнього соціалізму в буржуазно-ліберальних просторікуваннях про соціалістичні перетворення.

Серед розроблених В. І. Леніном принципів ідеологічної боротьби — принципи конструктивності, наступальності, доказовості критики.

У третьому розділі книги показано ленінський підхід до полеміки як своєрідного імпульсу в збагаченні скарбниці марксизму-ленінізму, охарактеризовано ленінське розуміння ідеологічної ініціативи, проаналізовано ставлення В. І. Леніна до прийомів і методів ведення ідейного спору. Автор підкреслює, що наступальність в ідейній боротьбі вимагає виявлення нових тенденцій і суперечностей суспільного розвитку раніше, ніж їх помітять і по своєму витлумачать ідеологи буржуазії, прогнозування ідеологічних ситуацій, своєчасного врахування сволоті і переорієнтацій буржуазної суспільної думки в тому чи іншому питанні.

Велику увагу в книзі приділено аналізу ленінського мистецтва проникнення у внутрішню структуру тієї чи іншої ідейної течії, аналізу коренів викривленого відображення соціального буття в буржуазній суспільній свідомості. Принцип конкретно-гносологічного аналізу буржуазних теорій вимагає досконалого знання противника, кваліфікованого розгляду його маневрів, переорієнтацій, розкриття антиісторизму, внутрішньої суперечливості його доктрин. На прикладі ленінської критики каутськіанства в книзі проаналізовано ленінський конкретно-історичний підхід до критики антимарксизму. Автор переконливо доводить наукову неспроможність буржуазної методології історії, показуючи, що відмова від історизму завела буржуазну історіографію в тупик. Глибоко аналізується кризовий стан буржуазного «радянознавства», безперспективність тих «нових підходів» до аналізу радянського суспільства, які воно посилено рекламує.

Позитивна риса рецензованої праці Л. П. Нагорної полягає в тому, що лєнінська теоретична спадщина аналізується в ній на широкому фоні ідеологічної обстановки в сучасному світі. Характеристиці умов, в яких розгортається нинішнє ідейне протистояння двох світових систем, присвячено останній розділ монографії. Показуючи, що наші ідейні противники, як зазначалося на XXVI з'їзді КПРС, вчаться на своїх поразках, автор аналізує процеси «ідеологізації» зовнішньополітичної стратегії сучасного імперіалізму, спрямовані на підлив світового соціалізму, дискредитацію його цілей і намірів. У книзі показано, як наша партія забезпечує наступальність своєї ідеологічної стратегії, високий науковий рівень контрпропаганди.

Оцінюючи позитивно монографію Л. П.

Нагорної, хотілося б висловити наші побажання. Монографія виграла б, якби в ній ширше було висвітлено досвід боротьби В. І. Леніна і керованої ним партії проти лівацької революційності. Наш погляд, матеріал про ідеологічну обстановку в сучасному світі доцільно було б дати на початку книги.

За соціальною і науковою актуальністю, за високим теоретичним рівнем і практичною значущістю монографія є, безумовно, помітним явищем у визначенні і характеристиці лєнінських принципів критики ворожої ідеології. Вона буде корисною для науковців, викладачів суспільних наук, пропагандистів, лекторів.

М. О. БУЦЬКО (Київ),

А. І. ЧОРНИЙ (Івано-Франківськ).

Л. Ф. Гайдук
ПАРТИЙНОЕ РУКОВОДСТВО
ЭКОНОМИКОЙ РАЗВИТОГО
СОЦИАЛИЗМА
(На материалах Украинской ССР).

К.: Изд. при Киевском
государственном университете
издательского объединения
«Вища школа», 1981, 168 с.

Останнім часом науковці нашої країни, в тому числі й Української РСР, дедалі ширше розгортають дослідницьку роботу по висвітленню розвитку соціалістичної економіки, партійного керівництва господарським будівництвом. Саме цим важливим питанням і присвячена рецензована монографія. Це, по суті, перша в республіці праця, в якій комплексно досліджуються основні принципи партійного керівництва соціалістичною економікою, їх творчий розвиток.

Слід відзначити фундаментальну джерельну базу монографії. Автор широко використав праці класиків марксизму-лєнінізму, документи XXVI з'їзду КПРС, постанови ЦК партії і Радянського уряду, а також архівні матеріали, значна частина яких до наукового обігу вводиться вперше. Все це дало змогу Л. Ф. Гайдукову всебічно розкрити форми і методи партійного керівництва народним господарством, показати його як цілісну, комплексну систему.

Оптимальною, на наш погляд, є структура книги, що забезпечила логіку і послідовність викладу матеріалу. В праці ґрунтовно розкрито марксистсько-лєнінське вчення про суть і значення партійного керівництва соціалістичною економікою. Автор цілком правильно підкреслює, що В. І. Ленін є першим історіографом проблеми керівництва Комуністичної партії соціалістичним господарським будівництвом, що саме в його працях та документах КПРС сформульовані корінні риси політи-

ки партії. У працях В. І. Леніна, наголошує Л. Ф. Гайдук, по суті вперше висунуто й обґрунтовано принципово важливу думку про визначення найбільш оптимальних строків реалізації завдань економічної та соціальної політики (с. 22).

Звертає на себе увагу обґрунтування автором необхідності й суті комплексного підходу до постановки та розв'язання завдань господарського будівництва, а також висновок про те, що конституційне закріплення положення про економіку СРСР як єдиний народногосподарський комплекс це «не проста констатація факту, а принципово важлива формула, що визначає перспективи й умови ефективного розвитку економіки країни в цілому і кожної її республіки зокрема» (с. 26). У монографії цілком слушно підкреслюється, що вчення про партійне керівництво становленням і розвитком соціалістичної економіки органічно пов'язане з питанням про керівну роль КПРС, як цементуючого ядра всієї політичної системи соціалізму.

Значний інтерес викликають ті місця монографії, де йдеться про вирішальну роль Комуністичної партії, пасамперед її керівних органів, у розробці та здійсненні науково обґрунтованої економічної політики, про місце в цьому процесі первинних партійних організацій, місцевих радянських, господарських органів, широких трудящих мас, усієї громадськості. Багато уваги приділив автор розкриттю ролі робітничого класу в житті радянського суспільства. Він, зокрема, підкреслює, що робітничий клас, трудящі маси в умовах розвинутого соціалізму беруть дедалі активнішу участь не тільки у виконанні завдань економічної та соціальної політики КПРС, а й у її розробці. Важливість цього положення зумовлюється тим, що деякі дослідники без достатніх підстав звужують поняття «творча активність», зводячи її, головним чином, до виробничої діяльності. З огляду на це, на нашу думку, принципове методологічне значення

має наведена автором лєнінська думка про те, що робітничий клас, трудящі маси — не лише фізичні виконавці, а й моральні, інтелектуальні рушії суспільного прогресу (с. 12, 31, 125 та ін.).

У рецензованій монографії аргументовано розкривається керівна роль партії в справі вдосконалення роботи з кадрами, в узагальненому вигляді викладаються основні вимоги до політичних, ділових та морально-етичних якостей господарських керівників сучасного типу (с. 50, 52). Характеризуючи практичну роботу парторганізацій у цьому напрямі, Л. Ф. Гайдуков посилається, зокрема, на цікавий і повчальний досвід Дніпропетровської обласної партійної організації, в якій створено могутній кадровий потенціал. Для пропагандистів, партійних працівників цікаво й корисно буде ознайомитися з новими формами й методами роботи парторганізацій з господарськими кадрами, досвідом, нагромадженим Дніпропетровським міськомком партії, а також парторганізаціям заводів «Азовсталь» та виробничого об'єднання «Ждановважмаш», Львівського об'єднання «Мікроприлад» (с. 57, 60 та ін.).

Автор з'ясовує теоретичні й практичні аспекти вдосконалення партійного контролю за діяльністю господарських органів і адміністрації підприємств, обґрунтовує основні вимоги, які ставляться на сучасному етапі до партійного контролю. «Оскільки економіка є головним плацдармом боротьби за комунізм», — наголошує Л. Ф. Гайдуков, — партійний контроль за виробничою діяльністю перебуває в центрі уваги КПРС» (с. 67). У книзі наводиться цікавий матеріал про роботу, спрямовану на піднесення ефективності партійного контролю, що її проводять ЦК Компартії України, його Політбюро та Секретаріат, а також ряд обкомів, міськомів і райкомів партії, первинних парторганізацій. Значне місце в монографії приділено питанням організації та роботи комісій по контролю за діяльністю адміністрації, звітам комуністів — господарських керівників — на партійних зборах, засіданнях партійних комітетів і партбюро тощо (с. 72, 75, 76, 79).

Із знанням справи розкрито в монографії питання про суть лєнінського принципу єдності політичної і господарської роботи, значення якого в сучасних умовах зростає (с. 82—84). Автор, зокрема, висвітлює такі форми й методи діяльності партійних організацій по здійсненню цього лєнінського принципу, як розвиток критики і самокритики, участь партійних, радянських і господарських керівників у підготовці та проведенні партійних зборів, звітно-виборчих конференцій, активів тощо.

Важливу роль у проведенні ідейно-виховної та політико-масової роботи відіграє залучення до цієї справи господарських керівників. Автор цілком правильно підкреслює, що «головне в діяльності гос-

подарських кадрів — це виховний ефект цієї організаційної і виробничої роботи, яку вони покликані здійснювати» (с. 99). У праці розглядаються й такі, на наш погляд, актуальні питання, як розширення гласності в роботі партійних організацій; вдосконалення системи інформації комуністів, широких мас трудящих; цілеспрямованого формування громадської думки. Останнє питання необхідно було б розкрити ширше.

У шостому розділі рецензованої праці мова йде про дальше підвищення партійного керівництва державними та громадськими організаціями, зростання їх ролі в здійсненні економічної політики. Зокрема, тут широко висвітлюється один з найважливіших лєнінських принципів партійного керівництва економікою — принцип розмежування функцій партійних, радянських і господарських організацій у керівництві господарським будівництвом. Спираючись на партійні документи, автор слушно підкреслює, що розмежування функцій повинно виключити будь-які підміну і дрібну опіку держорганів, найменше послаблення керівної ролі партії. Значне місце в праці приділяється діяльності Рад, органів господарського управління.

Основну увагу автор концентрує на головних напрямках партійного керівництва масовими організаціями, залучаючи при цьому такі факти й матеріали, що найбільш повно розкривають роль партійних комітетів як органів політичного керівництва.

У заключному розділі висвітлюються основні закономірності соціалістичного змагання, обґрунтовується необхідність і суть комплексного підходу до його організації та управління. Л. Ф. Гайдуков зазначає, що в сучасних умовах соціалістичне змагання розширюється, поповнюється новим змістом і самі лєнінські принципи його організації. З марксистсько-лєнінських позицій в розділі йдеться і про недоліки, що мають місце в розвитку творчої активності мас, про пошуки шляхів вдосконалення справи в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС.

На заключення слід висловити, крім тих, про які вже йшлося, й деякі інші побажання. На нашу думку, у вступі бажано було б дати більш докладний аналіз літератури, присвяченої питанням партійного керівництва господарським будівництвом. Іноколи автор торкається питань, що виходять за рамки дослідження. Деякі місця, на наш погляд, потребують більш ретельної редакції (с. 6, 84, 150).

В цілому рецензована монографія Л. Ф. Гайдукова написана на належному науковому та ідейно-теоретичному рівні. В ній враховані новітні досягнення радянської історико-партійної науки, документи XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України, узагальнено передовий досвід роботи парторганізацій республіки.

М. Д. ОЛІЙНИЧЕНКО (Київ),
В. Т. ПОЗНЯК (Київ)

М. Є. Голубков.

**ВНУТРІПАРТІЙНА ІНФОРМАЦІЯ:
З ПРАКТИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ
В ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ
РЕСПУБЛІКИ.**

К.: Політвидав України, 1980, 199 с.

Внутріпартійна інформація має важливе значення для цілеспрямованої діяльності Комуністичної партії. У функціональному відношенні вона є одним з основних напрямів організаційно-партійної роботи, а за своїм змістом виходить далеко за рамки внутріпартійного життя, охоплюючи широкий комплекс актуальних економічних, політичних, ідеологічних проблем життя народу. При цьому інформаційна діяльність партії безпосередньо передуює організаційно-політичній. Партійні органи мають можливість переосмислити й узагальнити події і процеси в момент їх виникнення, науково обґрунтувати, передбачити реальні тенденції соціально-політичного розвитку країни. Тобто внутріпартійна інформація виступає як дуже складна, відповідальна й найбільш динамічна галузь організаційно-партійної роботи. На жаль, в спеціальній літературі ще недостатньо висвітлено питання партійної інформації. Тому, на нашу думку, слід вітати появу книги М. Є. Голубкова «Внутріпартійна інформація». Узагальнивши історичний і сучасний досвід, спираючись на широке коло джерел та архівні матеріали, автор в цілому аргументовано розглянув обрану тему, осмислив зміст, напрями, форми і методи інформаційної діяльності всіх ланок партії в світлі рішень XXV з'їзду КПРС, XXV з'їзду Компартії України, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України.

Простежуючи становлення і розвиток інформаційної роботи в партії (починаючи з ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»), дослідник на конкретному історико-партійному матеріалі проаналізував закономірні процеси виникнення й збагачення новим змістом таких суттєво важливих понять партійного будівництва, як партійність, об'єктивність, своєчасність, регулярність, актуальність партійної інформації, відзначивши їх науково-практичну цінність і значення; розповів про практику застосування в сучасних умовах. Розглядає аналіз джерел інформації — протоколів засідань партій-

них органів, звітних матеріалів, листів трудящих, періодичної преси, результатів соціологічних досліджень, статистичних даних — автор завершує обґрунтованими, широкими узагальненнями та висновками.

Розглянувши практику інформаційної роботи партійних організацій Запорізької, Дніпропетровської, Харківської, Київської, Сумської і Волинської областей, М. Є. Голубков у рецензованій праці висвітлив зміст, значення й форми здійснення основних організаційно-політичних та виховних функцій, які зумовлюють роль партійної інформації як випробуваного й ефективного засобу керівництва і контролю.

Досліджуючи проблему її впливу на внутріпартійне життя, автор розглянув процеси посилення боєздатності парторганізацій, розвитку критики і самокритики, активності, самодіяльності, підвищення відповідальності комуністів, як прямий наслідок їх поінформованості, вдосконалення інформаційної діяльності партійних комітетів. Добре зарекомендували себе, наприклад, методи обговорення інформаційних доповідей обкомів, міськомів, райкомів партії на зборах первинних парторганізацій, листи ЦК КПРС та місцевих партійних органів, інформування комуністів на чергових партійних зборах про хід виконання попередніх рішень.

Дослідник у своїй монографії розглянув деякі важливі питання організації, а також методи інформаційної роботи місцевих і первинних парторганізацій, зокрема проаналізував діяльність позастатних секторів інформації, групінформаторів. Вартий уважного вивчення досвід Львівського, Закарпатського, Чернівецького та інших обкомів Компартії України, на бюро яких періодично обговорюється стан інформаційної роботи підлеглих їм міськомів і райкомів партії, а також досвід організації і використання внутріпартійної інформації під час підготовки і проведення обміну партійних документів у 1973—1974 рр.

Разом з тим, у праці слід було б поділити більше уваги питанням планування інформаційної діяльності партії, детальніше розкрити зв'язок політичної інформації населення з внутріпартійною, її безпосередній вплив на зміст і рівень масово-політичної роботи серед трудящих.

Однак ці недоліки не зменшують загальної позитивної оцінки рецензованої монографії.

М. К. ІВАЩЕНКО (Київ)

М. Н. Селіряга.

**НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКАЯ ПОЛИТИКА
НАЦИОНАЛЬНОГО ПОРАБОЩЕНИЯ
В ОКУППИРОВАННЫХ СТРАНАХ
ЗАПАДНОЙ И СЕВЕРНОЙ ЕВРОПЫ.**

М.: Наука, 1980.—239 с.

Радянська історіографія поповнилася новим виданням, присвяченим одній з най-

більш актуальних і важливих проблем другої світової війни — розкриттю фашистської люднопонавистницької політики національного гноблення народів. Це питання певною мірою вже висвітлювалося в історичній літературі, але спеціальних досліджень досі ще не було. В цьому зв'язку заслуговує на увагу рецензована книга, в якій ґрунтовно розглядаються загарбницькі цілі гітлерівців у другій сві-

М. І. Семиряга досліджує проблему на прикладі окупованих фашистами країн Західної й Північної Європи, таких, як Данія, Норвегія, Нідерланди, Люксембург, Бельгія, Франція та інші, народи яких, за нацистською класифікацією, належали до «германської сім'ї». Гітлерівці вважали, що їх необхідно було насамперед піддати «германізації».

Деякі з держав цього регіону були давніми імперіалістичними суперниками Німеччини. Це відбилося на характері встановленого в них гітлерівського окупаційного режиму. Згадані країни відзначалися відносною однорідністю населення в етнічному плані, що практично зумовило відсутність у них національних суперечностей. Тому фашисти намагалися розпалити їх штучно. Нацистські керівні діячі ставилися до населення цих країн по-різному. Одні відносили його до «нордичної раси», інші — до «расово неповноцінних».

Аналізуючи окупаційну політику гітлерівської Німеччини, автор закономірно підкреслює, що націоналізм, шовінізм, міжнаціональна ворожнеча завжди були й є тим благодатним ґрунтом, на якому паразитують «теоретичні» концепції та практичні дії агресорів. Про це яскраво свідчать факти й події, які з наукових позицій і з партійною принциповістю аналізує в монографії М. І. Семиряга.

У вступі автор докладно характеризує складну обстановку, що склалася в Європі у той час, розповідає про величезні матеріальні й духовні втрати, яких вона зазнала в роки другої світової війни. Як відомо, ця війна почалася з підступного нападу 1 вересня 1939 р. гітлерівських військ на Польщу. Водночас нацистські верховоди намагалися зміцнити свій північний фланг. У книзі показано, як фашисти захопили в квітні 1940 р. Данію й Норвегію, поставивши їх економіку на службу своїм дальшим воєнним авантюрам. Незабаром вони напали на Нідерланди, Люксембург і Бельгію, через яку в червні того ж року вторглися у Францію.

Саме про те, як нацисти намагалися використати економічний потенціал цих країн у своїх дальших агресивних цілях і яких у зв'язку з цим вони вживали методів і заходів, йдеться в рецензованій праці. У кожній із завойованих країн гітлерівці встановили окупаційний режим, що мав різні назви. Так, Данію вони називали «зразковим протекторатом». Окупаційний режим там відзначався спочатку показним «лібералізмом», який влітку 1943 р., після антифашистських виступів трудящих, закінчився масовими репресіями, впровадженням особливих воєнно-поліцейських заходів з боку гітлерівців. Норвегія була проголошена «імперським комісаріатом», де окупаційний режим набрав звичайних для нацистів форм.

На великому фактичному матеріалі автор показує, як фашисти на першому етапі окупації цих країн, керуючись расистською теорією, за якою датчани й норвежці належали до «германської раси», допустили там діяльність «національних

урядів» і місцевого самоврядування, залучивши до цього колабораціоністів типу Скавеніуса в Данії та Квіслінга у Норвегії. Однак гітлерівці не дуже рахувалися з цими «урядами» і через свої окупаційні органи цілеспрямовано здійснювали в цих країнах свою політику.

Особливий інтерес для фашистської Німеччини становили Бельгія, Голландія і Люксембург. Здійснюючи тут політику національних провокацій, гітлерівці оголосили Голландію «Імперським комісаріатом Нідерланди», який очолював спеціальний комісар. Фашистська окупаційна система була запроваджена й у Люксембурзі, який був перейменований на німецький лад на «Лютцельбург». За допомогою місцевих німців і колабораціоністів там проводилася посилена агітація за «повернення Люксембурга до складу німецької імперії». Аналогічна політика здійснювалася й проти Бельгії.

Значну увагу М. І. Семиряга приділяє розглядові окупаційної політики гітлерівців у загарбаній Франції, основною метою якої було остаточно лишити її державної незалежності, а французький народ ліквідувати як націю. В книзі зазначається, що активну участь у проведенні цієї політики брали місцеві колабораціоністи, які створили на неокупованій території так званий «уряд Віші», що відбивав інтереси найбільш реакційних кіл французьких монополій.

У рецензованій праці докладно розглядаються складні взаємовідносини, що існували між фашистськими Німеччиною та Італією. Після повалення Муссоліні вліпні 1943 р. і виходу останньої з війни гітлерівські війська почали окупацію її території. Визволивши з-під арешту «дуче», Гітлер формує на чолі з ним маріонеточний уряд так званої «республіки Сало», названої на честь італійського міста, де він перебував. Ця «республіка» проіснувала півтора роки, здійснюючи фашистську політику за допомогою німецької воєнної адміністрації.

Як правильно зазначає автор, заходи гітлерівців по створенню «нових урядів» у загарбаних країнах мали антинародний характер і були підпорядковані національному поневоленню народів. У праці аналізуються основи, на яких ґрунтувалася окупаційна політика німецького фашизму в країнах Західної та Північної Європи, що мала відверто бузувірський і людинонепативістський характер. Особливістю політики національного гноблення й окупаційної системи гітлерівців було насильство та фізичне знищення цілого ряду національностей, які, згідно з расистською теорією нацистів, були занесені у розряд «неповноцінних». Ця політика викликала величезне незадоволення й протест не лише серед трудящих верств населення окупованих країн та його середніх прошарків, а й навіть серед частини національної буржуазії. В окупованих гітлерівцями країнах Європи виник і розвивався антифашистський рух Опору.

М. І. Семиряга підняв велике коло актуальних проблем про джерела, процес розвитку та інші аспекти європейського

руху Опору. Важливим є те, що цей рух був складовою частиною світового революційного процесу, хоч, як правильно зазначає автор, і «не виходив за рамки загально-демократичного руху».

В книзі висвітлено ряд питань як інтернаціонального, так і національного аспектів руху Опору. Інтернаціональний його аспект у цілому виразно виявився насамперед в єдності представників різних націй у боротьбі з фашистськими загарбниками. Національний аспект цього руху мав часто суперечливий характер. З одного боку, як зазначає автор, боротьба проти спільного ворога, за національну незалежність вимагала згуртування різних верств тієї чи іншої нації незалежно від їх соціальної належності, а, з другого, — в ході цього процесу відбувалося чітке розмежування класових сил.

До цього необхідно додати, що важливим фактором у досягненні успіхів руху Опору в боротьбі з фашистськими загарбниками було ставлення різних класів і верств тієї чи іншої нації до Радянського Союзу. Бо, як цілком правильно підкреслює автор, волелюбні народи світу здобули перемогу над фашизмом завдяки насамперед вирішальному вкладу в цю справу радянського народу та його Збройних Сил. Ця думка червоною ниткою проходить через усю книгу. Автор робить висновок, що в роки другої світової війни СРСР перед усім світом продемонстрував велику й непоборну силу марксист-

сько-ленінської політики в національному питанні, дружби радянських народів і пролетарського інтернаціоналізму, які стали вирішальними факторами у розгромі фашизму.

Варто було б більш детально відобразити роль радянських людей в рядах антифашистського руху Опору, важливий вклад яких у боротьбу з фашистськими загарбниками підкреслюється всією прогресивною історіографією світу. Це ж стосується й повноти висвітлення діяльності комуністичних партій країн, які розглядаються в праці.

Недостатньо уваги у книзі приділено і критиці буржуазної історіографії з питань окупаційної політики гітлерівців. На нашу думку, слід було б ґрунтовніше розглянути основні концепції буржуазних істориків з проблеми окупації країн Західної й Північної Європи, а також про боротьбу їх населення проти фашизму. Нарешті, при всій фундаментальності джерельної бази книги слід відзначити, що вона була б повнішою, якби в ній були використані відповідні документи з радянських архівів.

В цілому ж вихід у світ праці М. І. Семиряги є помітним вкладом у радянську історіографію другої світової війни. Вона буде корисною не лише для спеціалістів, а й для широкого кола читачів.

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ (Київ)

В. И. Клоков.

КОВЕЛЬСКИЙ УЗЕЛ.

К.: Политиздат Украины, 1981.— 238 с.

Історію партизанського руху у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. широко висвітлено у мемуарній літературі. Проте вихід у світ кожної нової книги цього жанру значно розширює і поглиблює наші знання й уявлення про героїчний подвиг радянських людей, їх безмежну відданість соціалістичній Батьківщині. Напередодні 40-річчя початку Великої Вітчизняної війни літопис всенародної боротьби з гітлерівськими окупантами на території України поповнився спогадами ветерана партизанського руху, Героя Радянського Союзу В. І. Клокова «Ковельський узел». Ім'я автора книги — українського радянського історика, члена-кореспондента АН УРСР — широко відомо науковцям і всім тим, хто цікавиться питаннями історії партизанського руху та руху Опору.

Перед В. І. Клоковим стояло складне завдання: не повторюючи вже написаного з цієї теми, через призму власних переживань і відчуттів розповісти про одну з яскравих сторінок бойової діяльності Чернігівсько-Волинського з'єднання партизанських загонів під командуванням

дівчі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова.

Автор рецензованої праці повною мірою справився з цим завданням. Доскональне володіння методом наукового дослідження і широке залучення архівних першоджерел дало можливість йому правдиво відтворити бойові будні бійців і командирів диверсійних підрозділів улавленого партизанського з'єднання, показати на конкретних прикладах, як мужіла й гартувалася воля радянських патріотів у жорстокому двобої з підступним ворогом, як, наполегливо опановуючи мистецтво партизанської війни, пародні месники посилювали удари по ворогу.

В спогадах багато сторінок відведено висвітленню керівної ролі Комуністичної партії в організації партизанського руху та керівництві ним на тимчасово окупованій території України. Славні представники ленінської партії завжди були попереду. Автор показує, як, нехтуючи життям, вони вели радянських людей у бій з окупантами. В найскрутнішій обстановці лунав заклик: «Комуністи — вперед!»

Як відомо, у лавах українських партизанів билися з ворогом представники багатьох національностей нашої країни, і всі вони відчували постійну допомогу і підтримку з боку місцевого населення. В свою чергу, стежки партизанської війни

виводили загони партизанів України на територію братніх республік РРФСР та БРСР. Отже, в боях з німецько-фашистськими загарбниками міцніла інтернаціональна єдність радянських людей. Автор розповідає про всебічну допомогу російських братів, яку одержав загін під командуванням О. Ф. Федорова навесні 1942 р., вийшовши за межі України — в Орловську область. В спогадах цікаво розповідається також про братерство по зброї українських та білоруських партизанів. Згадуючи ті часи, В. І. Клоков стверджує, що об'єднаним силам партизанів ворог був не страшний.

Центральне місце у книзі належить висвітленню диверсійної діяльності партизанів на комунікаціях ворога. В березні 1943 р. відповідно до рішень ЦК КП(б)У і наказу УШПД Чернігівське з'єднання партизанських загонів під командуванням О. Ф. Федорова перейшло на Правобережну Україну, а потім вийшло на територію Волинської області, де знаходилися важливі у воєнному відношенні залізничні колії. Головним завданням партизанів було виведення з ладу залізничних вузлів Ковель — Луцьк — Буськ та організація систематичних диверсій на комунікаціях ворога в цих районах. Саме цей період бойової діяльності з'єднання О. Ф. Федорова становить найбільший інтерес у спогадах В. І. Клокова, який на той час став одним з провідних спеціалістів мінопідвальної справи.

В середині літа 1943 р. диверсії на комунікаціях ворога стали основною формою бойової діяльності українських партизанів. Успішному проведенню цієї роботи сприяли заходи, здійснені ЦК КП(б)У і УШПР. В загонах і з'єднаннях запроваджувалися посади заступників командирів по диверсійній діяльності, створювалися спеціальні диверсійні підрозділи. З метою підготовки масових кадрів підричників у всіх великих партизанських формуваннях організовувалися спеціальні школи. Велику допомогу партизанам у цій справі подавав УШПР. Ним було розроблено спеціальні інструкції, підготовлено павчальні програми, відряджено у ворожий тил кваліфікованих інструкторів-підричників.

Всі ці організаційно-технічні заходи позитивно вплинули на результативність діяльності народних месників. Про це яскраво свідчить багато сторінок рецензованої книги. Так, з'єднанням О. Ф. Федорова було підірвано 683 ешелони, в тому числі 356 на залізницях Ковель — Сарни, Ковель — Ровно і Брест — Пінськ, де діяли диверсійні групи, керовані В. І. Клоковим.

У книзі показано, як завдяки невтомній роботі радянських людей в тилу партизани були забезпечені всім необхідним для ведення успішної боротьби з ворогом. З кожним роком збільшувалася кількість і поліпшувалася якість озброєння народних месників. Автор зазначає, що, вийшовши влітку 1943 р. на бойове завдання диверсійна група чисельністю 13 бійців мала 11 автоматів ППШ і один ручний кулемет, тоді як восени 1941 р.

в усьому Чернігівському обласному партизанському загоні, крім гвинтівок, було на озброєнні лише 3 кулемети (один станковий, два ручних) та один німецький автомат.

Грізною зброєю партизанів стали знамениті МЗД (міни уповільненої дії), які встановлювалися на глибину до 1 метра на строк від кількох годин до двох місяців. Виявити і знищити їх ворог практично не мав можливості. Сторінки про те, як партизани вміло і винахідливо використовували ці міни, читаються з великим інтересом.

У книзі докладно розповідається про бойові будні мінерів-підричників — людей великої мужності та відваги, які постійно діяли в найнебезпечніших ситуаціях. Як фахівець, автор розкриває тактичні прийоми, що застосовувалися радянськими партизанами у війні «на рейках». При цьому він наводить багато прикладів безмежного героїзму радянських патріотів, які, нехтуючи життям, намагалися завдати якомога більше втрат ворогу.

Викликають інтерес роздуми автора про роль у розвитку партизанського руху бійців і командирів Червоної Армії, які вплинули у лави народних месників. Вони привнесли у партизанський рух армійську дисципліну і організованість, навчили партизанів тактичних форм ведення бою, вмілого володіння зброєю.

Спогади В. І. Клокова приваблюють й тим, що в них не замовчуються труднощі партизанської боротьби, окремі недоліки, що мали місце в діяльності загонів. Так, автор з гіркотою розповідає, як окремі командири партизанських загонів зловживали застосуванням тактики підривів «з розвантаженням», внаслідок чого партизани, вступаючи в бій з охороною пошкоджених ешелонів, несли чималі втрати. В книзі викриваються також злочинні дії українських буржуазних націоналістів як проти цивільного населення, так і проти партизанських загонів.

З великою шаною автор говорить у книзі про своїх друзів і бойових побратимів: В. Павлова, О. Садиленка, Г. Балицького, Д. Резуто, О. Єгорова. В спогадах показано діяльність командування з'єднання, партійних працівників, висвітлено їх роль в організації та керівництві бойовими діями.

В цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, необхідно підкреслити, що в ній є окремі неточності й спірні положення. Так, серед найбільших партизанських з'єднань України, за станом на 25 листопада 1942 р., називається з'єднання під командуванням Я. І. Мельника (с. 90). Насправді ж воно було створено навесні 1943 р., а у 1942 р. Я. І. Мельник очолював оперативну групу УШПР по Сумській області. Перелічуючи командирів і комісарів партизанських з'єднань, яким у квітні 1943 р. було присвоєно звання генерал-майорів, автор помилково називає П. П. Вершингору (с. 141). Він став генерал-майором пізніше — в 1944 р.

Дещо категоричним здається твердження автора про те, що дуже важко було

«розжалобити» працівників технічного відділу УШПР щодо постачання партизанів вибухівкою. Штаб робив все від нього залежне, щоб забезпечити народних месників зброєю, боеприпасами, в тому числі толом. Водночас ЦК КП(б)У та УШПР, керуючись вказівками Ставки Верховного Головнокомандування, неодноразово звертали увагу партизанських командирів на необхідність здійснення шпироких заходів щодо самопостачання за рахунок ворога.

Книга В. І. Клокова буде з великим інтересом прочитана широкою аудиторією і стане в пригоді всім тим, хто цікавиться історією партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Хочеться побажати автору продовжити роботу над спогадами, охопивши події, пов'язані з його участю в партизанському русі на території Чехословаччини.

Ю. В. БАБКО (Київ)

**А. К. Бирон, М. Ф. Бирон.
СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ ЛАТВИИ:**

*20-е и 30-е годы XX века.
Рига, Зинатне, 1981, 324 с.*

У Латвійській РСР історіографічні дослідження здійснюються в широких масштабах¹. Але досі ще не було створено монографічної праці про становлення радянської історіографії Латвії в 20—30-х роках. Рецензована книга вдало заповнює цю прогалину.

Автори підкреслюють, що Комуністична партія орієнтує вчених на всебічне дослідження її багатих революційних традицій та історичного досвіду, спільної боротьби всіх народів Радянської Вітчизни під керівництвом більшовиків за перемогу нового суспільного ладу. В цьому зв'язку є важливим і актуальним вивчення обраної авторами теми.

Розроблена А. К. Біроном та М. П. Бірон проблема ширша від винесеної на обкладинку книги назви. Автори не тільки ґрунтовно аналізують відповідні історичні праці, а й глибоко висвітлюють їх джерельну базу. Таким чином, вони створили комплексне історіографічно-джерелознавче дослідження. Так, у книзі докладно розкривається діяльність революційної соціал-демократії Латвії по збереженню історико-партійних матеріалів у дожовтневий період, коли вона зазнавала жорстоких переслідувань царських властей. Після перемоги Великого Жовтня в Країні Рад було створено Комісію по збиранню та обробці матеріалів з історії Комуністичної партії Латвії (партійних документів, листівок, спогадів та інших матеріалів про революційну боротьбу в краї). Ці матеріали зберігалися в архіві Компартії Латвії, який діяв у тісному зв'язку з радянськими архівними установами.

Автори розповідають, що, крім Комісії з історії Компартії Латвії, іншим центром

латиської радянської історичної науки в СРСР була Комісія з історії латиських стрільців. Разом вони становили певну ланку в системі радянських історичних науково-дослідних установ та організацій.

Розробляючи проблеми історії революційного руху Латвії — складової частини російського революційного руху, ці наукові центри внесли свій вклад у розвиток радянської історичної науки. Комісії працювали під керівництвом центральних історичних та історико-партійних установ, переймали і творчо розвивали їх досвід, постійно плідно співробітничали з Істпартом, Інститутом В. І. Леніна, Інститутом Маркса — Енгельса — Леніна, різними товариствами — старих більшовиків, політкаторжан і зсильнопоселенців, істориків-марксистів та ін.

У книзі широко розкриваються зв'язки обох комісій з місцевими істпартами Країни Рад, зокрема Української СРР. При цьому автори посилаються і на історіографічні праці українських учених. Щоправда, вони, на жаль, не використали ряд праць, у яких ґрунтовно висвітлено діяльність істпартів².

Успіху в розробці головних проблем історії революційної боротьби сприяло безпосереднє керівництво комісіями з боку Секретаріату Латвійської секції Комінтерну, а також те, що їх очолювали відомі діячі революційного руху. В монографії докладно розкривається вклад, який внесли в радянську історіографію такі відомі діячі Компартії Латвії, як П. Стучка, Ф. Розінь, Я. Берзінь (Зіємеліс), Ю. Данішевський та ін. Вони були водночас і борцями за революційну справу, і першими полум'яними літописцями визвольної боротьби та початку будівництва соціалістичного життя в Латвії. Важливою позитивною рисою рецензованої книги є те, що в ній докладно висвітлено наукову діяльність багатьох учених — дослідників революційного руху, боротьби

¹ Бирон А. К., Дорошенко В. В. Советская историография Латвии. Рига, 1970; Институт истории Академии наук Латвийской ССР. Рига, 1976; та ін.

² Див., наприклад: Развитие исторической науки на Украине за годы Радянської влади. К., 1973, с. 10—15, 64—65; Комаренко Н. В. Установы исторической науки в Украинский РСР (1917—1937 гг.). К., 1973, с. 12—34.

за Радянську владу в Латвії, історії латиських стрільців. Автори чітко оцінюють їх досягнення, а також вказують на прогалини й упущення. Виявлені ними увага й пошана до своїх попередників застосовують всілякого наслідування.

У 20—30-х роках латвійські історики в СРСР досліджували такі важливі питання, як революція 1905—1907 рр., Лютнева буржуазно-демократична революція, Велика Жовтнева соціалістична революція, встановлення Радянської влади в Латвії в 1919 р. та причини тимчасової реставрації буржуазного ладу в краї, громадянська війна в Країні Рад. Ця складна тематика потребувала об'єднання зусиль не лише окремих учених, а великих творчих колективів. У книзі також яскраво показано участь у цій відповідальній справі багатьох людей — не тільки професійних істориків, а й партійних працівників, ветеранів революції та громадянської війни.

Особливу увагу приділили автори революційним зв'язкам латиських соціал-демократів, а пізніше комуністів з В. І. Леніним. Володимир Іллч високо цінував латиських стрільців — відданих борців за справу соціалістичної революції. Партія довіряла їм найвідповідальніші бойові доручення. На підтвердження цього у рецензованій монографії наводяться слова славнозвісного командира червоних козаків В. М. Примакова, який, розповідаючи про дії ударного угруповання Південного фронту під час розгрому військ Денікіна під Орлом, зокрема, писав: «Ядром цих частин стала Латиська стрілецька дивізія, якій разом з іншими частинами ударного угруповання належала вирішальна роль в Орловській битві» (с. 264).

Автори справедливо підкреслюють, що латвійські історики здійснили в 20—30-х роках величезну роботу. «За обсягом зібраних матеріалів, — пишуть вони, — рівнем їх обробки й числом підготовлених до друку публікацій діяльність Комісії з історії Компартії Латвії та Комісії з історії латиських стрільців може бути порівняна до роботи цілих відділів сучасних науково-дослідних інститутів» (с. 277).

Крім пізнавальної цінності, підготовлені

ними видання мали велике політичне значення. Їх успішно використовували партійні пропагандисти, що діяли в підпіллі, для викриття меншовицьких і буржуазних фальсифікацій історичного минулого латиського народу й показу справжнього ходу революційних подій. На праці латвійських істориків, що вийшли в СРСР у 20—30-х роках, спираються й сучасні дослідники, продовжуючи й поглиблюючи вивчення найважливіших проблем революційного минулого Радянської Латвії.

У рецензованому виданні, на жаль, є окремі недоліки. Так, інколи автори надто захоплюються переказом змісту історичних праць, відволікаючись від їх історіографічного аналізу. Хоч у книзі й подано загальну характеристику складного й суперечливого періоду 1937—1939 рр. (с. 121, 242), на наш погляд, слід було б спинитися на долі ряду відомих латвійських революціонерів. Тоді читачеві стали б зрозумілішими причини різкого скорочення досліджень у галузі історії Латвії в СРСР. На с. 53 Ростов-на-Дону помилково віднесено до України. Допущено стилістичні помилки та архаїзми. Так, рукопис 30-х років ХХ ст. автори чомусь назвали манускриптом (с. 104). На с. 158 читаємо: «Аграрна історія нерідко викладалася в узагальненому й схематизованому вигляді». Це суперечливі визначення: перше — позитивного, а друге — негативного плану.

Користування книгою полегшує іменний покажчик. Однак великі незручності для читача створює винесення посилань і приміток у кінець монографії. В історіографічних і джерелознавчих працях, до яких належить і дана книга, конче необхідно давати підрядкові посилання, тому що вони безпосередньо конкретизують наведений вище текст, а не являють собою просто довідковий матеріал, як в історичному творі.

В цілому ж написана на високому ідейно-теоретичному й науковому рівні монографія заслуговує високої оцінки. Її з інтересом прочитають не тільки фахівці — історіографи та джерелознавці, а й усі, хто цікавиться історією Радянської Латвії.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

Jan Sobzak.

WSPÓLPRACA SDKPiL Z SDPRR.

1893-1907:

GENEZA LIED NOCZENIA

I STANOWISKO SDKPiL

WEW NATRZ SDPRR.

Warsawa: Książka i Wiedza, 1980, 747 s.

Ян Собчак.

СПІВРОБІТНИЦТВО

СДКПІЛ З РСДРП.

1893—1907: ГЕНЕЗИС ОБ'ЄДНАННЯ

І СТАНОВИЩЕ СДКПІЛ

ВСЕРЕДИНИ РСДРП.

Варшава: Ксьонжка і вєдза, 1980, 747 с.

В історії революційних та інтернаціональних зв'язків польського народу з трудящими Радянського Союзу є чимало яскравих сторінок, які привертають дедалі більшу увагу істориків. Нова книга відомого польського дослідника, проректора Вищої школи суспільних наук при ЦК ПОРП Я. Собчака, присвячена співробітництву Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПІЛ) з Російською соціал-демократичною робітничою партією, порушує надзвичайно важливі й водночас недостатньо вивчені в польській і радянській історіографії питання. Задучивши найновіші історичні праці й широкое коло маловідомих документальних матеріалів, автор монографії поставив за мету ґрунтовно і об'єктивно дослідити складний процес об'єднання двох братніх партій.

Будуючи своє наукове дослідження за хронологічним принципом, Я. Собчак у першому розділі висвітлює боротьбу СДКПІЛ і РСДРП за революційний союз польського й російського робітничого руху в 1893—1902 рр., розкриває об'єктивні передумови інтернаціональної співдружності пролетаріату Королівства Польського й Росії, наводить дані про перші тісні взаємні контакти між соціал-демократами обох країн. Висвітлюючи внутрішній розвиток Соціал-демократії Королівства Польського (з 1900 рр. вона об'єдналася з Союзом робітників Литви), він переконливо показує глибокий інтернаціоналізм цієї партії, серед керівників якої були видатні діячі польського й міжнародного революційного руху Р. Люксембург, Ю. Мархлевський, Ф. Дзержинський, Я. Тишка (Леон Іогіхес), А. Варський (Варшавський), Ц. В. Войнаровська, С. Трусевич (К. Залевський) та ін. Показово, що СДКПІЛ вважала своїм першорядним завданням об'єднання всіх робітників Королівства Польського й Литви, незалежно від їх національності.

Керуючись принципами пролетарського інтернаціоналізму, не відокремлюючи себе від революційної боротьби трудящих мас усієї Росії, польські соціал-демократи рішуче боролися з антинародною у своїй основі політикою Польської соціалістичної партії (ППС), яка була пройнята духом буржуазного реформізму, опортунізму й націоналізму. Всупереч поглядам

багатьох рядових членів керівники ППС, як відомо, виступали проти польсько-російського союзу, пропагували сепаратизм, сіяли недовіру до російського революційного руху. Я. Собчак справедливо наголошує, що націоналізм правниці ППС «гальмував як загальнодемократичну боротьбу за соціально-економічні перетворення, так і боротьбу за визволення народу Польщі» (с. 75—76).

З особливим інтересом читаються сторінки рецензованої книги, де йдеться про зв'язки гуртків польських і російських соціал-демократів на території Росії та в еміграції, про перші контакти В. І. Леніна з польськими революціонерами в Петербурзі, а також під час сибірського заслання в 1897—1900 рр. Спілкування з Володимиром Іллічем, підкреслює автор, сприяло політичному загартовуванню польських революціонерів, розширювало й поглиблювало їх світогляд, допомогло їм поступово перейти на марксистські позиції.

Для українських істориків чималий інтерес становлять наведені у рецензованій книзі факти про революційну діяльність польських соціал-демократів В. Богуцького, К. Петрусевича, А. Рабчевського, П. Полонського, К. Шуляковського та ін. у 90-х роках XIX ст. у Києві. Наприкінці березня 1897 р. відбулося об'єднання всіх трьох київських груп (польських і російських соціал-демократів та польських соціалістів) у «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Поляки-революціонери взяли активну участь у випуску його друкованого органу — «Рабочей газеты», перший номер якої вийшов у серпні 1897 р. (с. 124—135). Автор монографії на конкретних прикладах показує, що кожний новий наступ царизму на польських робітників викликав гарячі протести й обурення пролетаріату Росії. Він підкреслює, що рішення I з'їзду РСДРП (1898 р.) змінили взаємне прагнення польського й російського пролетаріату до братерської солідарності й бойової співдружності й підготували ґрунт для організаційного об'єднання СДКПІЛ з РСДРП.

Надзвичайно важливим для правильного розуміння причин об'єднання є аналіз історичних подій у другому розділі книги, присвяченому підготовці і проведенню II з'їзду РСДРП (серпень 1903 р.) та участі в його роботі делегації СДКПІЛ.

В. І. Ленін приділяв велику увагу Соціал-демократії Королівства Польського і Литви, боровся за організаційне зближення її з РСДРП. Він вважав, що СДКПІЛ як передовий загін польського пролетаріату є ідейно близькою до «Искры», що вона має ввійти до складу загальноросійської соціал-демократичної робітничої партії. Автор праці показує надзвичайно напружену діяльність Володимира Ілліча в редакції «Искры» по підготовці з'їзду. До речі, налагодити випуск «Искры» В. І. Ленін допомагав відомий польський революціонер Ю. Мархлевський. З 51 номера «Искры» близько 30 містили матеріали, що стосувалися Польщі, польського робітничого руху та його діячів.

Чільне місце відводиться в книзі показу солідарності «Искры» та СДКПІЛ у боротьбі з ревізіонізмом у міжнародному робітничому русі та націоналістичним сепаратизмом Бунду в Польщі й Росії.

У рецензованій монографії докладно аналізуються помилки у поглядах тодішніх лідерів польської соціал-демократії Р. Люксембург та Я. Тишки на питання організаційних основ побудови партії нового типу як під час переговорів з редакцією «Искры» та Організаційним Комітетом по скликанню II з'їзду РСДРП, так і під час його роботи.

Я. Собчак показує величезне значення принципової товариської критики В. І. Леніним помилок Р. Люксембург, що, врешті, призвели до зриву переговорів про об'єднання. У монографії аналізується також позиція і тих керівників СДКПІЛ (Ц. Войнаровської, С. Трусевича, Ю. Мархлевського), які не поділяли в цілому або частково позицій Р. Люксембург у національному питанні. Автор переконливо показує, що, незважаючи на серйозність розходжень у національному питанні, Володимир Ілліч, як і раніше, вважав СДКПІЛ революційною партією. Під впливом рішень II з'їзду РСДРП, наполегливої роз'яснювальної роботи В. І. Леніна в рядах СДКПІЛ почався складний процес ідеологічного визрівання.

У третьому розділі монографії дістав відображення об'єктивний і закономірний процес зближення СДКПІЛ з більшовиками з ряду основних питань (членства в партії, оцінки ролі пролетаріату як гегемона революції, діяльності ліберальної буржуазії, бойкоту Булінгінської думи). Автор книги доводить, що в ході революції 1905—1907 рр. в поглядах керівництва СДКПІЛ сталися значні зміни. Воно поступово ставало на шлях визнання необхідності союзу робітничого класу й селянства, почало активно керувати страйковою боротьбою.

Єдність дій польського й російського пролетаріату під час революційних подій 1905 р., відзначає Я. Собчак, стала передумовою об'єднання СДКПІЛ з РСДРП на її IV (Об'єднавчому) з'їзді у Стокгольмі (квітень 1906 р.). У рецензованій праці широко висвітлено їх спільну непримиренну боротьбу на з'їзді проти опортуністичного блоку меншовиків і бундівців. Проте польські соціал-демократи повністю не позбавилися помилок. Зокрема, вони вважали розходження між більшовиками й меншовиками тимчасовим явищем.

За умовами об'єднання, яке сталося на IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП, Соціал-демократії Королівства Польського й Литви гарантувалася певна самостійність щодо обрання форм і методів пропаганди та агітації, організаційної структури та партійного керівництва стосовно місцевих умов. Місцеві партійні організації СДКПІЛ, яка налічувала тоді в своїх лавах 30 тис. членів, гаряче підтримали об'єднання з РСДРП як довгожданий акт завершення багаторічного процесу бороть-

би обох партій за інтернаціональну єдність російського й польського робітничого руху. Повністю підтримав позицію польських соціал-демократів і російських більшовиків і V з'їзд СДКПІЛ, який відбувся в червні 1906 р. в Закопане.

У рецензованій монографії міститься докладний аналіз ставлення СДКПІЛ до внутріпартійної боротьби в РСДРП в період між IV і V з'їздами РСДРП. Автор монографії підкреслює, що більшість учасників V з'їзду СДКПІЛ (червень 1906 р.) стояла на більшовицьких позиціях і гостро критикувала погляди лідерів меншовиків (П. Аксельрода, Ф. Дана, О. Мартінова) на характер і рушійні сили загальноросійської буржуазно-демократичної революції, їх ставлення до I Державної думи і т. д. й підтримала виступ на з'їзді представника більшовицької газети «Вперед» В. В. Воробського. В книзі широко показано участь представників СДКПІЛ у роботі Таммерфорської конференції РСДРП (листопад 1906 р.). Цікавий матеріал подано про підготовку СДКПІЛ до V з'їзду РСДРП та передз'їздовську дискусію (с. 561—573). Зокрема, привертає увагу докладний аналіз Я. Собчаком позиції відомого діяча СДКПІЛ С. Трусевича-Залевського, який найбільш рішуче підтримував більшовиків (с. 567—568).

Останній (п'ятий) розділ монографії присвячено співробітництву делегатів СДКПІЛ з більшовиками на V з'їзді РСДРП у Лондоні (травень—червень 1907 р.). Автор книги докладно аналізує виступи на з'їзді делегатів СДКПІЛ (у складі її делегації, очолюваної Р. Люксембург, Ю. Мархлевським та Я. Тишкою, налічувалося 45 представників).

З усіх основних питань (звіт ЦК партії, звіт соціал-демократичної фракції Державної думи, ставлення до буржуазних партій і профспілок тощо) польські соціал-демократи підтримували більшовиків. Однак в оцінці сучасного моменту, збройного повстання і партизанських виступів окремі делегати СДКПІЛ займали примиренські позиції. У рецензованій праці йдеться про внутрішні розбіжності з тактичних питань, піддається критиці позиція Я. Тишки, який відстоював «самостійність» польської делегації (с. 609, 623).

Рішення V (Лондонського) з'їзду РСДРП мали велике значення для діяльності СДКПІЛ. Незважаючи на помилкові погляди частини її керівництва, підтримка польськими соціал-демократами позицій більшовиків, відзначає Я. Собчак, збагатила їх в ідейному й політичному плані.

В цілому високо оцінюючи працю Я. Собчака, не можна не вказати на те, що не всі питання висвітлені в ній з однаковою повнотою. Однак вона, безсумнівно, є вагомим внеском в історіографію інтернаціональних зв'язків між двома партіями—СДКПІЛ і РСДРП—у роки, що передували Великій Жовтневій соціалістичній революції.

П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ).

В. О. НЕРОД (Київ)

В. А. Цветков.

**«СЕВЕРИНКА» ВИЗЫВАЕТ ЦЕНТР».
ЗАПИСКИ ПАРТИЗАНА-РАЗВЕДЧИКА.**

К.: Политиздат України,
1981. — 319 с., 4 л. ил.

Важливою складовою частиною Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941—1945 рр. була боротьба населення тимчасово окупованих ворогом територій з гітлерівськими загарбниками. Про війну в тилу противника написано чимало документальних книг. Проте розглядувана тема далеко ще не вичерпана. Поява нової книги В. А. Цветкова «Северинка» вызиває Центр свідчить на користь цієї думки.

Боротьба радянських людей проти гітлерівських окупантів бере свій початок з того часу, коли перший ворожий солдат вступив на нашу землю. Потрібно було надати їй організованості, спрямувати в правильне русло планової організації, активізувати й зробити справді масовою. Й цю роль, як особливо підкреслив автор рецензованої праці, з честю виконали посланці партії, за словами дослідника, люди «залізної волі».

Значну роботу по створенню антифашистських комітетів, наприклад, у Брестській області провели колишній працівник ЦК Комуністичної партії Західної Білорусії (КПЗБ) Й. П. Урбанович, депутат Верховної Ради БРСР І. П. Жишко, колишній діяч КПЗБ М. О. Криштофович. Вони були досвідченими командирами, організаторами (в травні 1942 р.) Брестського міжрайонного антифашистського комітету боротьби з гітлерівськими окупантами.

В квітні 1943 р. на територію окупованої фашистськими загарбниками Брестської області було перекинуто підпільний обком партії. До його складу входили: секретарі С. І. Сікорський та І. І. Бобров, члени бюро В. Ф. Каліберов, С. П. Потеруха, О. І. Федосюк. З ними прилетів секретар Брестського обкому ЛКСМБ Ф. Д. Ромма. Більшість членів обкому партії до війни працювали в Бресті. Звичайно, як зазначає В. А. Цветков, їм було легше орієнтуватися на місці й організувати, розгорнути роботу по виконанню поставлених Комуністичною партією завдань.

Відразу ж після прибуття в район спорівських боліт вони почали створювати підпільні райкоми партії, а також партизанські з'єднання. Було значно посилено й партійно-політичну роботу серед місцевого населення. В цьому відношенні важливе значення мала газета «Заря», а також листівки, відозви та інші видання, які друкували райкоми партії і міжрайонний антифашистський комітет.

З перших днів гітлерівської окупації в західних областях Білорусії та України загарбники звернулися до кривавого терору. Місцеві жителі, яких підозрювали у зв'язках з партизанами, були розстріляні або закатовані. Цим бандитським намірам, як підкреслюється в рецензованій книзі, цілком відповідав адміністративний

устрій і система органів управління на окупованих ворогом територіях. Було створено рейхскомісаріати «Остланд» і «Україна». Українська й Білоруська РСР були розчленовані на частини. Ворог переслідував мету: полегшити колонізацію радянської землі й послабити єдність соціалістичних націй, щоб, у кінцевому підсумку, ліквідувати їх.

Партизани допомогли Червоній Армії зрвати злочинні плани фашистських загарбників. У бойовій взаємодії кувалася перемога.

В. А. Цветков розповідає про міцні зв'язки, які підтримували бійці з'єднань О. Ф. Федорова й О. М. Сабурова із загонами народних месників, що діяли на території Білорусії.

Герої рецензованих мемуарів — люди особливого складу й долі, вони пройшли спеціальну підготовку, одержали необхідні для своєї роботи знання. Це — військові, які перекидалися з Москви для ведення розвідки, збирання інформації про оперативні й стратегічні плани та резерви противника, організації бойових операцій у глибокому ворожому тилу. В книзі яскраво й переконливо розповідається про методи та форми роботи розвідників, підпільників по збору даних про розташування гітлерівських військ, їх пересування, чисельність, спорядження, дислокацію. Вони займалися організацією підпільних розвідувальних груп, готували диверсії на найважливіших комунікаціях противника. Автор малює широку картину здійснених партизанами операцій: в повітря злітали військові ешелони, знищувався транспорт, руйнувалися мости, спалювалося продовольство, яке фашисти планували вивезти до Німеччини.

Розмах, масштаби тих бойових операцій, про які йдеться в рецензованій книзі, викликають у читача захоплення. Героями мемуарів є звичайні радянські люди, які здійснюють незвичайні подвиги. Вони виявили найкращі риси свого характеру: радянський патріотизм, відданість Батьківщині, Радянській владі, справі Комуністичної партії.

Ім'я В. А. Цветкова відоме читачам. Він — автор таких книг, як «Своими глазами» й «Дневник партизанского разведчика». В них розповідається про подвиги партизанів у тилу противника. Рецензована праця головним чином присвячена питанням розвідки й організації диверсій на ворожих комунікаціях. В ній мова йде й про діяльність спеціального розвідувального загону, бійці якого виводили з ладу військові об'єкти вздовж залізничної магістралі Брест — Ровно, Брест — Калинковичи, Брест — Мінськ, Барановичи — Сарни. Вони знищили 124 ешелони противника з живою силою та бойовою технікою.

В рецензованій праці «Северинка» вызиває Центр вміщено багато фактів, в яких героїчне часом межує з легендою. Наведені в ній приклади виявлених рядовими бійцями та командирами беззавітної стійкості, залізної волі, особливої самовідданості, тобто всіх тих якостей та особливостей характеру, які стали в при-

годі радянським людям у їх боротьбі з жорстоким, лютим ворогом, не є казковими й фантастичними. Вони спираються на реальні події, що мали місце в дійсності. Автор використав документальні матеріали, зокрема, записи у щоденниках військовополонених. Читач може побачити, як партизанські розвідники, ризикуючи своїм життям, добували цінну розвідувальну інформацію, перед його очима проходять картини партизанських буднів. Автор з особливою симпатією й любов'ю розповідає про жінок-партизанок, підпільниць, які самовіддано боролися з ворогом на фронтах і в тилу.

В. А. Цветков вдало висвітлив боротьбу радянських людей у ворожому тилу, використавши при цьому як необ-

хідний фон загальнополітичні події, які відбувалися на фронті й Великій землі. Цікавий зміст, оригінальна композиція, лаконічність, жвавість розповіді — ці елементи характеризують рецензовану працю з найкращого боку.

На жаль, книга, яка має важливе значення для патріотичного й інтернаціонального виховання підрастаючого покоління, не одержала належного поліграфічного оформлення. На наш погляд, бажано було б при її перевиданні збільшити обсяг ілюстративного матеріалу.

Мемуари В. А. Цветкова, безперечно, знайдуть широкий відгук серед читачів, особливо радянської молоді.

Н. М. ЯКУПОВ (Одеса)

С. К. Мельник.

РЕВОЛЮЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ В ПРИДУНАЙСКОМ КРАЕ В ПЕРИОД ИМПЕРИАЛИЗМА (1900—1917).

Київ — Одеса: Головное издательство
издательского объединения
«Вища школа», 1981. — 132 с.

Історія українських придунайських земель, які до 1940 р. входили до складу Бессарабії, окупованої королівською Румунією, а з 1940 р. становили Ізмаїльську область УРСР (з 1954 р. стали частиною Одеської області), вже висвітлювалася як у документальних збірниках, так і в окремих монографічних дослідженнях. Щоправда, ці публікації присвячувалися історії всієї Бессарабії або Одеської області; в них лише епізодично розглядалися події у Придунайському краї. Нині з'явилася узагальнююча праця С. К. Мельника, в якій на основі широкого кола джерел і з урахуванням досягнень радянської історичної науки вперше проаналізовано процес розгортання революційного руху в Придунайському краї, починаючи з перших років ХХ ст. і до перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.

Рецензована книга привертає до себе увагу насамперед тим, що в ній революційний рух на цій території висвітлюється в нерозривному зв'язку з розвитком подій у Росії і на Україні. В економічному відношенні придунайські землі значно відставали від центральних районів країни. Промисловість там була розвинута слабо: переважали дрібні кустарні підприємства з низьким рівнем механізації. Проте нещадна капіталістична експлуатація трудящих, політичне безправ'я і гніт змушували їх вести наполегливу боротьбу за кращу долю, за свої соціальні й національні права. В 1901—1902 рр. страйкували робітники парових млинів Кілії, Акермана та інших міст. Тоді ж почалися селянські заворушення. Однак власті порівняно легко придушили ці виступи, що значною мірою пояснювалося, як слушно зауважує автор, слабкістю місцевих соціал-демократичних ор-

ганізацій і груп, впливом «економістів», бундівців та інших опортуністичних елементів.

У книзі розповідається про роботу, проведеною Одеською партійною організацією з метою активізації діяльності соціал-демократичних груп південних повітів Бессарабії — Акерменського й Ізмаїльського, створення в Акермані першого марксистського гуртка, організованого за участю і при сприянні висланих з Одеси робітників М. Палія і Г. Пузкіна, а також про розповсюдження підпільної літератури студентами Новоросійського (Одеського) університету. Велику допомогу місцевим організаціям подавав і Кишинівський комітет РСДРП. На жаль, С. К. Мельник інколи не вникає в зміст усіх листівок, які розповсюджувалися в краї, а згадує ті, що видавалися, зокрема меншовицькою «Искрой» («Кто должен победить?», «Пора кончать», «Почему царское правительство затеяло войну?» — с. 35) та меншовицько-примиренським ЦК РСДРП («Слово и дело русского самодержавия» — с. 35).

В період революції 1905—1907 рр. робітничий і соціал-демократичний рух у Придунайському краї піднісся на новий якісний ступінь. Виступи народних мас стали більш активними й організованими. Під час грудневого збройного повстання в Москві за заклик місцевих соціал-демократів застрайкували робітники суконної фабрики в Акермані, вантажники порту в Рені, робітники рибобробних підприємств у Вилкові. Повсюдно відбувалися збори, мітинги, почалися заворушення серед учнівської молоді. В містах і селах широко розповсюджувалася нелегальна література, що видавалася Херсонським губернським комітетом сільських організацій РСДРП. Він був створений в листопаді 1905 р. і охопив своїм впливом південні повіти Бессарабії. В книзі розповідається також про успішну діяльність Акерманської, Болградської й Ренійської соціал-демократичних груп, Татарбунарського комітету Всеросійської селянської спілки, названі ім'я багатьох активних учасників революційної боротьби (сс. 45—47, 49—50).

Після поразки революції царські власті

посилили репресії проти соціал-демократичних організацій і робітників, але повністю придушити виступи трудящих їм не вдалося. У Болграді, Акермані, Вилкові, Сараті, Ізмаїлі, Шабо продовжували діяти соціал-демократичні групи. В містах і селах краю розповсюджували листівки, газети «Пролетарий», «Одесский рабочий», окремі праці В. І. Леніна. Значний вплив на діяльність місцевих соціал-демократів мала ленінська газета «Правда», яка почала виходити в Петербурзі з 22 квітня (5 травня) 1912 р. Вони листувалися з редакцією, передплачували й розповсюджували «Правду», організовували її читання серед робітників і селян (с. 92—93, 98—99).

В період першої світової війни царські власті посилювали масові репресії проти революційних соціал-демократичних організацій, окремих осіб. Було заарештовано активних учасників соціал-демократичного руху. Проте ці репресії не забезпечили бажаного властям «спокою», бо імперіалістична війна принесла нові страждання й злигодні трудящим, розруху. Було закрито ряд фабрик і заводів. У рецензованій книзі наводяться конкретні факти про зупинку (через відсутність сировини) багатьох підприємств в Акермані, Ізмаїлі, Сараті, Тарутині та інших місцях, масові реквізиції худоби, борошна й фуражу, а також мобілізацію селян для спорудження мостів, дамб, інших військових об'єктів (с. 107—111). Антивоєнні виступи народних мас одержали новий поштовх. Посилювалося невдоволення й серед солда-

тів. Командування Одеського військового округу й Румунського фронту намагалося приховати правду про події в столиці й перемогу Лютневої революції, але даремно. Трудящі Придубайського краю з великим ентузіазмом зустріли звістку про повалення ненависного царизму.

В цілому у книзі С. К. Мельника правильно висвітлено процес розгортання революційного руху в краї за доби імперіалізму. Щоправда, в праці зустрічаються й окремі недоліки. Зокрема, автор наводить численні приклади, де мова йде про робітничі й солдатські виступи, але у виданні відсутні узагальнюючі дані про кількість страйків і селянських виступів (за той чи інший період). Розповідаючи про часи столипінської реакції — після перевороту 3 червня 1907 р., — він чомусь повертається до подій першої російської революції, висвітлює хід виборів до II Державної думи (с. 74), а також селянські заворушення в лютому 1907 р. (с. 76—77). У наступному розділі, присвяченому періоду нового революційного піднесення, згадуються часи реакції — страйки робітників навесні 1910 р. (с. 84), селянські виступи в січні — лютому того ж року (с. 84—86). Є й «невмотивовані» посилання на журнали, деякі редакційні огріхи. Однак ці недоліки в цілому не знижують позитивної оцінки книги, яку з інтересом зустріли пропагандисти, вчителі, краєзнавці.

П. М. ШМОРГУН (Київ),
А. П. АБРАМОВ (Суми)

В. П. Трощинський. НАЙМАНЦІ ФАШИЗМУ.

(Українські буржуазні націоналісти
на службі гітлерівців
у міжвоєнний період 1921-1939 рр.).

К.: Наук. думка, 1981. — 139 с.

Останнім часом у буржуазній історіографії визначився окремий напрям, представники якого «вивчають» історію і суть націоналізму. Вони видають багато книжок і друкують чимало статей, присвячених цим питанням, влаштовують спеціальні конференції та симпозиуми. Однак буржуазні автори, насамперед «експерти» з «радянологічних» центрів, хоча й постійно твердять про свою «об'єктивність» і «неупередженість», розглядають націоналізм з апологетичних позицій, що є економічним явищем в умовах, коли імперіалістична буржуазія захоочує, перш за все матеріально, лише тих «теоретиків», які всіляко намагаються виправдати її панування. Саме цим пояснюється створення ними умоглядних, ворожих суспільному прогресу схем. Така тенденція характерна й для «студій» про український буржуазний націоналізм, які проводяться «спецами» в США, Канаді, Західній Німеччині та деяких інших країнах і широко вико-

ристовуються імперіалістичною пропагандою.

Тому сьогодні дуже важливо розкрити з марксистсько-ленінських позицій реакційний характер і наукову неспроможність буржуазних інтерпретацій подій минулого і відтворювати їх справжню картину. Таке завдання поставив перед собою В. П. Трощинський, рецензована праця якого присвячена аналізу діяльності української буржуазно-націоналістичної контрреволюції в період між двома світовими війнами.

Зміст монографії переконливо доводить, що українські буржуазні націоналісти не випадково скотилися до прислужництва німецьким фашистам (а саме про «випадковість» твердять сучасні фальсифікатори історії). Це явище було зумовлене глибокими соціальними і політичними факторами. У книзі цілком слушно наголошується на контрреволюційному характері націоналістичних організацій, що після перемоги Радянської влади отаборилися на Заході і виношували маячні плани реставрації на Україні експлуататорського ладу. В. П. Трощинський висвітлює історію виникнення фашизму як однієї з найреакційніших форм контрреволюції, до якої широко вдавалася тоді буржуазія, перелякана впливом Великого Жовтня на сві-

товий розвиток. Розгляд різних типів фашистських рухів дав змогу досліднику чіткіше, ніж це робилося раніше, охарактеризувати місце українського буржуазного націоналізму в стратегії і тактиці імперіалістичних сил, розкрити його роль сателіта найбільших фашистських угруповань, яким удалося захопити владу в ряді країн. У праці викриваються багаторічні зв'язки українських буржуазних націоналістів з екстремістськими організаціями, насамперед німецькими. На підставі аналізу фактів, вперше введених до наукового обігу, автор монографії переконливо обґрунтовує висновок про те, що профашистські тенденції були притаманні не тільки оунівським організаціям, а й іншим відгалуженням українського буржуазного націоналізму.

Процес всебічної фашизації націоналістичної контрреволюції відбувався у 20—30-х роках, що знайшло вияв у копіюванні фашистських програм і гасел, структурі організацій, принципах і методах їх соціальної демагогії і пропаганди тощо. Відзначаючи спільні риси в соціальній базі фашизму і українського буржуазного націоналізму, дослідник разом з тим звертає увагу на специфічну особливість останнього, провідну силу якого становило західноукраїнське куркульство. Цінним є те, що в книзі розкрито суть ряду ідеологічних постулатів, запозичених націоналістами з гітлерівського арсеналу люмпеннаціоналізму і воєнного розбою. Наведені В. П. Трошинським дані підтверджують, що фашизація українського буржуазного націоналізму була складовою частиною контрреволюційних дій буржуазії в усьому світі.

В праці розвінчується поширюваний сучасною реакційною історіографією міф, згідно з яким українські буржуазні націоналісти нібито не були обізнані із справжніми намірами гітлерівців і стали, мовляв, жертвами обману. Факти, які може почерпнути читач з рецензованої монографії, засвідчують протилежне: націоналістичні ватажки знали про плани встановлення «нового порядку» в Європі, зокрема на Україні. Адже з 20-х років у реакційній пресі та різних виданнях ватажків та ідеологів фашизму, по суті, викладали свою програму поневолення України і перетворення її на колоніально-сировинний придаток німецького монополістичного капіталу. Автор наводить висловлювання буржуазних націоналістів, які намагалися завуалювати загарбницький характер планів нацистів щодо України. Цим активно займалися Д. Донцов, Р. Смаль-Стоцький та інші, які після другої світової війни знайшли притулок у США і Канаді. Більше того, в спеціальних виданнях, розрахованих на правлячі верхи Німеччини, націоналістичні найманці, зокрема екс-гетьман П. Скоропадський, всіляко розпалювали агресивні апетити монополістичної олігархії і гітлерівських авантюристів щодо українських земель, змальовуючи в своїх писаннях «вигоди» від експлуатації їх природних і трудових ресурсів.

У рецензованій монографії знайшло ви-

дображення також питання про проєкт Розенберга щодо так званої «самостійної України». Слід зазначити, що в буржуазній історіографії, представники якої ставлять за мету реабілітувати фашизм, а разом з ним й український буржуазний націоналізм, робляться спроби довести, нібито пропозиції Розенберга були чимось принципово протилежним намірам Гітлера. Однак проаналізовані В. П. Трошинським писання й виступи нацистів та інші матеріали переконують читачів у тому, що ніякої істотної різниці у планах фашистських ватажків щодо України не було. Адже, за планами Розенберга, «самостійна Україна» — це не що інше, як фікція, призначена замаскувати перетворення УРСР на колонію третього рейху, про що, до речі, мріяв і Гітлер.

Зосередивши увагу на політичних цілях фашистської кліки, які полягали у підкоренні Європи, а згодом і всього світу, автор показав пряму залежність від них діяльності націоналістичних організацій, зокрема шпигунсько-диверсійних акцій останніх. Послугами оунівців та інших безбаченків постійно користувалися різні спецслужби рейху — від зовнішньополітичного відділу нацистської партії до воєнної розвідки (абверу) і геббельсівського центру «психологічної війни» — міністерства пропаганди. Це підтверджують матеріали про шпигунсько-терористичні школи і курси, які створювалися гітлерівцями для членів націоналістичних організацій. У книзі широко показано причетність фашистської Німеччини до різних терористичних акцій, вчинених оунівцями у 30-х роках (збройний напад на Генеральне консульство СРСР у Львові, замах на польського міністра внутрішніх справ Перацького та ін.). Чимало місця при цьому відведено викриттю специфічної форми діяльності націоналістичних центрів — у складі «п'ятих колон», які створювалися гітлерівською верхівкою в різних країнах для проведення заколотів і підтримки зсередини нацистської агресії.

В. П. Трошинський проаналізував і події, пов'язані з виникненням маріонеткової «карпатокраїнської держави», яка проіснувала лише кілька місяців під протекторатом рейху. Сам факт ліквідації бутафорської «держави» і передачі її території хортистам, як і крах розрахунків націоналістичних ватажків на «самостійну Західну Україну», красномовно свідчили про справжню цінну планів «самостійної України» і ту ганебну роль, яка призначалася оунівцям у виконанні зовнішньополітичних маневрів фашистських верховодів. У книзі послідовно розкрито положення про те, що третій рейх ніколи не розглядав їх як рівноправних партнерів. Німецьким фашистам потрібні були найманці, виконавці найбрудніших планів, спрямованих проти свободи і незалежності українського народу.

Насичена численними архівними даними, значна частина яких вперше введена до наукового обігу, рецензована монографія розширює уявлення читачів про зловісну роль буржуазно-націоналістичної контрреволюції в період між двома світовими

війнами. У ході дальшої розробки теми авторові слід побажати повніше висвітлити деякі її аспекти, зокрема питання про соціальну базу українського буржуазного націоналізму, аналіз якої потребує розгорнутого викладу. Пошук і дослідження нових фондів архівних документів, а також ширше використання зарубіжної прогресивної періодики 20—30-х років могли б, на нашу думку, дати змогу автору уточнити і поглибити окремі висновки своєї праці, доповнити її вагомими узагальненнями.

Загалом монографія В. П. Трошинського є цінним дослідженням. У ній переконливо показано, що профашистська діяльність українських буржуазних націоналістів у міжвоєнний період закономірно визначила їх роль як допоміжного знаряддя репресивно-диверсійного апарату рейху в період другої світової війни, а після її завершення — як ландкнехтів міжнародної реакції, насамперед американського імперіалізму.

М. М. ВАРВАРЦЕВ (Київ)

* * *

НАУКОВА БІБЛІОГРАФІЯ З ІСТОРІЇ КИЄВА

Бібліографія включає основну наукову літературу, опубліковану до святкування 1500-річного ювілею м. Києва (1979 р.— березень 1982 р.)

Складачі: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, В. М. Матях

Загальні питання

До 1500-річчя заснування Києва. — Рад. Україна, 1979, 4 берез.

1500-річчю Києва — гідну зустріч! З III Пленуму міськкому Компартії України. — Вечірній Київ, 1979, 2 лип.; Прапор комунізму, 1979, 1 лип.

Білодід І. К. Величний ювілей. — Мовознавство, 1980, № 4, с. 3—9.

Главак Т. В. Содействовать развитию социалистической культуры: (Деятельность Киев. гор. парт. орг.). — Коммунист Украины, 1981, № 1, с. 31—39.

Зубенко-Царева М. «Мы от рода рускаго». — Наука и религия, 1982, № 2, с. 28—31.

История городов и сел Украинской ССР: В 26-ти т. Киев. Глав. ред. Укр. сов. энциклопедии, 1979—595 с.

Київ: Енциклопедичний довідник. — К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1981. — 735 с.

Київ — місто-герой, місто-трудівник. — УІЖ, 1979, № 11, с. 36—50.

Кондуфор Ю. Ю. Город древний, город молодой. — Коммунист Украины, 1980, № 12, с. 77—86.

Корольов Б. Місто чудових традицій. — Під прапором ленінізму, 1982, № 4, с. 32—36.

Кульчицкий С. В., Кизченко В. И., Сидоренко Е. Ф. Основные периоды истории Киева. — Киев: О-во «Знання» УССР, 1980. — 38 с.

Мельник Л. Г., Сургай Г. И. Значение Киева в истории нашей Родины. — Киев: О-во «Знання» УССР, 1980. — 26 с.

Очерки истории Киевских городских и областной партийных организаций. — Киев: Политиздат Украины, 1981. — 666 с.

Сарбей В. Знаменна дата в суспільно-політичному і державному житті Радянської країни. — Рад. право, 1981, № 1, с. 22—27.

Страшко В. В., Боряк Г. В. Документи ЦДІА УРСР з історії м. Києва. — Архів України, 1980, № 1, с. 39—40.

Ушаков Н. Повесть быстотекущих лет: Киевская летопись; Вдоль горячего асфальта. Роман в 3-х ч. — Киев: Дніпро, 1981. — 284 с.

Стародавній Київ

Асеев Ю. С. Джерела: Мистецтво Київської Русі. — К.: Мистецтво, 1980 — 215 с.

Асеев Ю. С. Обрис древнего Киева: Фотопутевник по ист. центру Киева X—XIII ст. — К.: Мистецтво, 1981. — 33 с.

Бабишин С. Д. О грамотности женщин в городах Киевской Руси. — Вопр. истории СССР. Харьков, 1980. Вып. 25, с. 136—142.

Бичваров М., Пейчев Б. Іоан Екзарх Болгарський і слов'янська філософська культура. — Філософ. думка, 1981, № 5, с. 73—83.

Боровський Я. Автор Київського літопису. — Знання та праця, 1979, № 9, с. 12—13.

Боровський Я. Є. Вірменський варіант давньоруського переказу про заснування Києва. — УІЖ, 1981, № 9, с. 82—87.

Боровський Я. Є. Віщий Боян із «Слова о полку Ігоревім». — Укр. мова і літ. в школі, 1981, № 10, с. 26—31.

Боровський Я. Є. Походження Києва: Історіогр. нарис. — К.: Наук. думка, 1981. — 151 с.

Боровський Я. Родич «города Ярослава». — Наука і суспільство, 1980, № 10, с. 47—48.

Візір М. Бібліотеки Київської Русі. — Знання та праця, 1981, № 5, с. 20—21.

Ємченко О. Каміні шоломи віків: Будівниче мистецтво Київ. Русі в стародав. літописах. — Людина і світ, 1981, № 8, с. 58—60.

Глухов А. Русь книжная. — М.: Сов. Россия, 1979 — 223 с.

Знойко О. Самбатас: Із передісторії Києва. Дніпро, 1980, № 7, с. 135—141.

Источниковедение литературы Древней Руси: Сб. статей. — Л.: Наука, 1980 — 295 с.

Котляр М. Давній Київ очима іноземців. — Всесвіт, 1981, № 8, с. 186—202.

Котляр М. Ф. Київ у давньоруських літописах. — Архіви України, 1980, № 1, с. 30—39.

Котляр М. Ф. Київська Русь — колиска трьох братніх народів: (До 1500-річчя заснування м. Києва). — К.: т-во «Знання» УРСР, 1981. — 48 с.

Котляр М. Ф. Народні перекази про заснування Києва в літописах XI—XVII ст. — УІЖ, 1981, № 7, с. 18—30.

Котляр М. Таємниці епоніма. — Всесвіт, 1980, № 7, с. 186—194.

Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. — 3-е изд., доп. — М.: Наука, 1979. — 359 с.

Логвин Г. Біля витоків прекрасного. — Дніпро, 1980, № 10, с. 129—136.

Мещерский Н. А. «Поучение» Владимира Мономаха и «Изборник 1076 г.». — Вестн. Ленингр. ун-та, 1980, № 20. История, язык, литература. Вып. 4, с. 104—106.

Митюров Б. Н. З глибини віків. — Рад. школа, 1980, № 11, с. 82—85.

Моця О. П. Питання етнічного складу населення давнього Києва (за матеріалами некрополів). — Археологія. Респ. міжвід. зб., 1979. Вип. 31, с. 28—36.

Обговорення нової концепції передісторії Київської Русі академіка Б. О. Рибакова: (З приводу статті в журн. «История СССР», 1981, № 1). УІЖ, 1981, № 10, с. 39—53.

Пауткин А. А. Воинские описания в «Повести временных лет». — Рус. речь, 1980, № 3, с. 104—108.

Рапов О. М. О датировке народных восстаний на Руси XI века в «Повести временных лет». — История СССР, 1979, № 2, с. 137—150.

Рерих Н. К. Матери городов. — В кн.: Рерих Н. К. Избранное. М., 1979, с. 280—285.

Ричка В. Перші руські дипломати. — Наука і суспільство, 1981, № 8, с. 44—48.

Ричка В. М. Про формування Київської землі [X—перша половина XI ст.] — УІЖ, 1982, № 1, с. 66—72.

Румянцева В. В., Овсієнко О. Ф. Про давні герби Києва. — Архіви України, 1980, № 3, с. 63—65.

Русанівський В. М. Вивчення мови стародавнього Києва: стан і перспективи. — ВАН УРСР, 1980, № 1, с. 80—87.

Рыбаков Б. А. Город Кия: (Из истории древ. Руси V—VI вв.). — Вопр. истории, 1980, № 5, с. 31—47.

Сахаров А. Н. «Восточный фактор» и зарождение древнерусской дипломатии (IX—первая половина X в.). — История СССР, 1980, № 1, с. 24—44.

Сахаров А. Н. Дипломатия княгини Ольги. — Вопр. истории, 1979, № 10, с. 25—51.

Селіванов Ф. М. Биллини, як пам'ятник давньому Києву і Київській Русі. — Нар. творчість та етнографія, 1981, № 3, с. 31—42.

Советское источниковедение Киевской Руси: Историкогр. очерки. — Л.: Наука, 1979. — 264 с.

Соломко А. Анна Ярославна — королева Франції — Україна, 1980, № 6, с. 13—14.

Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII ввек. — Киев: Наук. думка, 1980. — 223 с.

Толочко П. П. Массовая застройка Киева X—XIII вв.: (Археол. исслед.). — В кн.: Древнерусские города. М., 1981. с. 63—94.

Толочко П. П., Данилова Е. І., Дяченко В. Д. Нестор — літописець — ВАН УРСР, 1981, № 11, с. 80—87.

Толочко П. П. Нестор — літописець Київської Русі. — УІЖ, 1981, № 12, с. 27—31.

Толочко П. П. Происхождение Киева: (К 1500-летию основания Киева). — К.: О-во «Знання» УССР. Киев. гор. орг., 1980. — 28 с.

Толочко П. П. Происхождение и раннее развитие Киева. — История СССР, 1982, № 1, с. 39—49.

Толочко П. П., Жмир В. Ф. Роль стародавнього Києва в соціальному і духовному розвитку Давньоруської держави. — Філософ. думка, 1981, № 4, с. 96—105.

Федорищев В. Е. Поэма К. Гавличка-Боровского «Крещение святого Владимира» в русском переводе Д. Самойлова. — Вопр. рус. лит., 1979. Вип. 2, с. 130—136.

Франко З. Т. Назва Київ за історичними пам'ятниками. — Культура слова, 1981, Вип. 21, с. 61—64.

Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. — 256 с.

Шовкопляс І. Задовго до Кия. — Знання та праця, 1981, № 1, с. 8—9.

Період феодалізму

Алферова Г. В., Харламов В. А. Крепостные укрепления Киева во второй половине XVII века. — Вопр. истории, 1979, № 7, с. 61—75.

Апанович О. Подорож киянина: (Нотатки укр. мандрівника XVIII ст.). — Знання та праця, 1980, № 6, с. 20—21.

Бегунов Ю. К. К вопросу о церковно-политических планах Григория Цамблака: [Митрополит киевский. XV в.]. — Сов. славяноведение, 1981, № 3, с. 57—64.

Білоус П. Видатний мандрівник і просвітильник (В. Григорович-Барський). — Всесвіт, 1981, № 1, с. 199—204.

Білоус П. Майстер українського бароко: (З історії укр. архітектури). — Пам'ятники України, 1981, № 4, с. 49.

Боряк Г. В. Іноземні джерела про Київ XII—середини XVII ст. — УІЖ, 1981, № 12, с. 31—41.

Ванеева Е. И. Киевский список Александрина XVI в. — Тр. Отд. древнерус. лит. (Ин-т рус. лит. АН СССР, 1979. Вип. 33, с. 288—292).

Горленко В. Ф. Київ і розвиток етнографії на Україні середини XIX ст. — Нар. творчість та етнографія, 1981, № 6, с. 23—32.

Грунєв М. Славнозвісне місто Київ. — Всесвіт, 1981, № 5, с. 206—211.

Дзюба О. Навчальні стародруки України.— Пам'ятники України, 1979, № 4, с. 50—51.

Іванюк І. В. Роль Т. Г. Шевченка в розвитку суспільної думки в Києві середини XIX ст.— Філософська думка, 1981, № 4, с. 102—111.

Ісаєвич Я. Мартин Грушевський і його опис Києва.— Всесвіт, 1981, № 5, с. 204—206.

Ісаєвич Я. Д. Преемники першопечатника.— М.: Книга, 1981.— 192 с.

Котляр М. Відроджений з попелищ.— Наука і суспільство, 1981, № 9, с. 34—38.

Ленченко В. О. Київський календар на 1727 рік.— Нар. творчість та етнографія, 1980, № 6, с. 56—61.

Люта Т. Ю. Архівні джерела про перебування П. К. Клодта у Києві.— Архіви України, 1981, № 6, с. 68—69.

Марочкін В. П. Антифеодальний виступ народних мас в Києві 1625 року.— В кн.: Респ. наукова конф. з іст. краєзнавства (Тези доповідей). К., 1980, с. 147—149.

Мельник Л. Г. Торговельні зв'язки Києва і міст Лівобережної та Слобідської України з Москвою наприкінці XVII ст.— УІЖ, 1979, № 5, с. 96—101.

Наливайко Д. Київська Русь у західноєвропейській літературі XI—XV століть.— Всесвіт, 1981, с. 205—211.

Оліфанова Г. Видатний культурно-освітній діяч (Антоній Радивиловський).— Пам'ятники України, 1981, № 2, с. 44.

Пархоменко І. Київ XIX сторіччя очима зарубіжних художників.— Всесвіт, 1980, № 8, с. 192—196.

Паславський І. Київське братство і духовна культура України (XVII ст.).— Жовтень, 1981, № 5, с. 110—114.

Ричка В. З «Альбома» Вестерфельда.— Всесвіт, 1981, № 8, с. 188—201.

Сергієнко Г. Київ і буревій визвольної війни на Україні 1648—1654 рр.— В кн.: Київ-81. Літературно-художній та громадсько-політичний зб. К., 1981. Вип. 5, с. 175—184.

Серіков А. «Шлях, який я обрав...»: (С. Г. Волконський).— Україна, 1979, № 51, с. 16—17.

Скураківський В. Т. Етнографічна діяльність Д. П. Деллафіза.— Нар. творчість та етнографія, 1981, № 5, с. 57—67.

Смолий В. А. Участь жителів Києва в антифеодальній та визвольній боротьбі українського народу: (кінець XVI—перша половина XVII ст.).— УІЖ, 1981, № 10, с. 62—72.

Степовик Д. В. Київська школа рисунка й живопису XVIII ст. та її міжнародні зв'язки.— Нар. творчість та етнографія, 1980, № 4, с. 52—60.

Степовик Д. Образ Києва в українській графіці XVII—XVIII століть.— Образотворче мистецтво, 1980, № 4, с. 19—21.

Стрілко А. А. Україна кінця XVIII ст. у щоденниках Франсіско де Міранди.— УІЖ, 1981, № 9, с. 88—94.

Федоренко М. У камені оспівана краса: [3 біогр. київ. зодчого С. Ковніра].— Наука і суспільство, 1980, № 12, с. 47—48.

Фільц Б. М. Київський дех інструментальної музики в XVII—XIX ст.— Нар. творчість та етнографія, 1981, № 5, с. 22—29.

Фоменко В. Київська граверна школа XVII—XVIII століть.— Образотворче мистецтво, 1980, № 1, с. 27—29.

Шандра В. С. Початкова та середня освіта у Києві в першій половині XIX ст.— Архіви України, 1980, № 5, с. 63—67.

Шевченко Ф. П. Київ у житті та діяльності Богдана Хмельницького.— УІЖ, 1981, № 2, с. 35—48.

Шевченко Ф. П. Київ у перший рік після возз'єднання України з Росією.— УІЖ, 1980, № 2, с. 54—64.

Шевчук В. Співці Київського парнасу: (Києво-Чернігівський осередок поезії XVII—XVIII ст.).— В кн.: Наука і культура. Україна, 1980. К., 1981, с. 260—272.

Шербак В. О. Економічне становище Києва в XVIII ст.— УІЖ, 1981, № 11, с. 53—60.

Період капіталізму

Богаченко А. Антикріпосницький виступ селян на Київщині в 1855 році.— Економіка Радянської України, 1982, № 2, с. 40—44.

Демченко Т. П. Діяльність київського відділення російського технічного товариства (1870—1914 рр.).— УІЖ, 1981, № 9, с. 78—81.

Ємченко О. Богатирський пензель: Київський період життя славетного рос. художника В. М. Васнецова.— Наука і суспільство, 1980, № 1, с. 47—48.

Зубенко-Царьова М. Врубель у Києві.— Знання та праця, 1981, № 9, с. 20—21.

Івахова О. М. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про економічний розвиток і благоустрій міста у XIX—на початку XX ст.— Архіви України, 1981, № 3, с. 65—71.

Казьмирчук Г. Д., Смирнов В. Л. А. И. Герцен и студенты Киевского и Харьковского университетов в годы первой революционной ситуации в России.— Вопр. истории СССР. Харьков. Вып. 26, 1981, с. 128—135.

Кілессо С. Дива архітектора Городецького.— Україна, 1979, № 52, с. 6—7.

Киреев А. С. З історії київського трамваю: (За документами Держ. архіву Київської обл.).— Архіви України, 1980, № 6, с. 65—67.

Клейн Б. Под псевдонимом Руссель.— Сибирь, 1981, № 2, с. 112—126.

Климчук О. Весна на все життя: Врубель в Києві.— Дніпро, 1981, № 3, с. 109—116.

Клин В. Л. Хорове та кобзарське мистецтво Києва кінця XIX—початку XX ст.— Нар. творчість та етнографія, 1981, № 4, с. 32—36.

Конотопець Н. І. Микола Кашенко.— К.: Молодь, 1980.— 156 с.

Майбурова К. Чайковський в Києві: З історії муз. культури.— Музика, 1979, № 4, с. 31.

Овсієнко О. Ф. Нові документи про боротьбу київських соціал-демократів проти спроб царизму загальмувати наростання робітничого руху напередодні революції 1905—1907 рр.— Архіви України, 1981, № 2, с. 77—78.

Ремезовский И. Д. Ульяновы в Киеве:

1903—1904 гг.—Киев: Вища школа. Изд-во при КГУ, 1979.—175 с.

Рибаків М. Дім на Десятинній, 10.—Вітчизна, 1981, № 3, с. 184—190.

Рибаків М. Перша залізниця.—Наука і суспільство, 1980, № 12, с. 46.

Сарбей В. Г. Большевистские публикации на страницах газеты «Киевское слово» в 1905 г.—В кн.: Источниковедение отечественной истории. 1979. М., 1980, с. 39—64.

Сарбей В. Г. Три покоління революціонерів.—Наука і суспільство, 1982, № 1, с. 6—10, 48.

Сарбей В. Г., Щусь О. И. Київ у трьох революціях (До 1500-річчя заснування міста Києва).—К.: Т-во «Знання» УРСР, 1981.—64 с.

Сарбей В. Сіячі більшовицької правди.—Вітчизна, 1981, № 2, с. 183—187.

Свінтицька Л. Я. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві до історії діяльності вузлового бюро РСДРП Південно-західної залізниці в роки першої російської революції.—Архіви України, 1981, № 6, с. 62—68.

Степанович Є. П. Студентські наукові товариства м. Києва на початку XX ст.—В кн.: Респ. наукова конференція з історичного краєзнавства (Тези доповідей). К., 1980, с. 150—152.

Фельдман А. Адвокат В. В. Вакар: 3 революційного минулого Києва.—Рад. право, 1980, № 12, с. 61—63.

Хінкулов Л. Три знаменні дні: (Про перебування О. О. Блока в Києві в 1907 р.).—Вітчизна, 1980, № 2, с. 168—176.

Шморгун П. М. В. І. Ленін і Київська партійна організація.—УІЖ, 1981, № 11, с. 44—53.

Щербина Г. Я. Особенности развития планировочной композиции центра Киева во второй четверти XIX в.—В кн.: Исследование и охрана культурного наследия Украины. Киев, 1980, с. 33—40.

(Далі буде)

ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА, ЩО ГОТУЄТЬСЯ ВИДАВНИЦТВАМИ УКРАЇНИ

Видавництва Української РСР основну увагу в тематичних планах 1982 р. приділятимуть випуску літератури, присвяченої виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України, 60-річчю утворення СРСР і 1500-річчю заснування Києва. Всього вони планують випустити цього року понад 8 тис. назв різних видів літератури, в тому числі більше 4 тис. книжок.

Знайдуть висвітлення актуальні питання внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, економічного і соціально-політичного розвитку суспільства. Буде продовжено випуск літератури, що розкриває переваги радянського способу життя, не порушувати дружбу народів Союзу РСР, критику буржуазної ідеології. Багато видань присвячено пропаганді ідейно-теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна, актуальних питань марксистсько-ленінської теорії, розроблених XXVI з'їздом КПРС.

Політвидав України продовжуватиме випуск серії брошур «На нових рубежах комуністичного будівництва», до якої включено 17 масово-політичних видань. У них висвітлюються всесвітньо-історичне значення XXVI з'їзду КПРС, економічна стратегія партії, соціальна політика КПРС на сучасному етапі, розвиток агропромислового комплексу в одинадцятій п'ятирічці, проблеми виховання нової людини та ін. Це ж видавництво планує випустити ряд колективних монографій «Стиль роботи партійного комітету» (керівник — д-р істор. наук В. М. Орлов), «Ідеологічна робота: досвід, проблеми». Випуск перший (керівник редколегії — Л. М. Кравчук), «Велика Жовтнева соціалістична революція і перемога Радянської влади на Україні. Хроніка подій». Частина II (керівник — д-р істор. наук П. Л. Варгатюк). Видано книгу канд. істор. наук В. М. Нем'ятого «У боротьбі за зрив грабіжницьких планів фашистської Німеччини».

Колектив авторів під керівництвом д-ра істор. наук Ю. В. Бабка готує до видання історико-документальну книгу про діяльність профспілок України в період соціалістичного і комуністичного будівництва.

Актуальні питання комуністичного будівництва, міжнародного життя у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС знайдуть висвітлення у багатьох працях видавничого об'єднання «Вища школа». Серед них колективні монографії «XXVI з'їзд КПРС про ідеологічну роботу партії на сучас-

ному етапі» (керівник — д-р істор. наук М. А. Акопов), «Проблеми війни і миру і сучасний революційний процес» (керівник — д-р істор. наук В. І. Полурез), монографія д-ра істор. наук І. І. Коломійченка «Торжество ленінських ідей про соціалістичне змагання» та ін. Книга д-ра істор. наук В. Ф. Шевченка «Компартія України в умовах розвинутого соціалізму» присвячена організаційній та ідеологічній діяльності бойового загону КПРС — Компартії України по здійсненню ленінської генеральної лінії партії, ролі партійних комітетів у розвитку народного господарства, науки, культури, в комуністичному вихованні трудящих.

Ряд історичних видань буде опубліковано республіканськими видавництвами в обласних центрах. Так, у видавництві «Прапор» планується випустити збірник документальних нарисів про уродженців Сумської області — Героїв Радянського Союзу, ветеранів Великої Вітчизняної війни, удостоєних цього високого звання за подвиги при визволенні Сумщини від фашистських загарбників, збірник документальних розповідей ветеранів Харківсько-Празької стрілецької дивізії про ратні подвиги, мужність і відвагу солдатів і офіцерів при визволенні Харківщини від фашистських загарбників. Видавництво «Промінь» книгою «І генерал, і рядовий» відкриває нову міжвидавничу серію «Герої Радянського Союзу» — нарис про Героїв Радянського Союзу. Значне місце в планах видавництва «Гаврія» займуть видання, присвячені 200-річчю заснування Севастополя. Серед них збірники: «Огненные дни Севастополя» — про героїчну оборону міста в 1941—1942 рр., «Мы вернулись, Севастополь» — про визволення Криму й Севастополя від німецько-фашистських загарбників, «Возрождение Севастополя» — про трудовий героїзм севастопольців у відбудові міста.

1982 рік — це рік 60-річчя утворення Союзу РСР. Видавництва республіки продовжать випуск літератури до цієї знаменної дати. До ювілею у Політвидаві України передбачається видати ряд ленінських праць, тематичні збірники «В. І. Ленін, КПРС про Радянську багатонаціональну державу», «В. І. Ленін. Питання будівництва соціалізму і комунізму», чимало монографій, історичних нарисів, науково-популярних і політичних книг.

До 60-річчя утворення СРСР вийдуть у світ книга колективу авторів під керівництвом д-ра істор. наук І. І. Коломійченка «Ленінський план будівництва соці-

алізму і його здійснення на Україні» (Політвидав України); колективні монографії «КПРС — організатор братерського співробітництва народів СРСР» (керівник — д-р істор. наук М. М. Матвійчук) та «Утворення і розвиток СРСР — триумф ідей лєнінізму» (керівник — д-р істор. наук В. П. Шевчук) («Випа школа») та ін.

Видавництва в обласних центрах випускають літературу про радянський спосіб життя, животворну силу дружби народів СРСР, розквіт економіки і культури за роки Радянської влади. Видавництво «Карпати» у серії «У братньому єднанні» готує книгу «Брата крепкая рука» — про традиційну дружбу трудових колективів Чернівецької області і Рязанської області РРФСР; «Каменяр» — брошуру «Дружби глибокі коріння» — про співдружність трудящих Тернопільської області і Сливенського округу НРБ; «Донбас» — книгу «Каждый день пятилетки измєрен» — про соціалістичне змагання трудящих Донецької, Ростовської і Кемеровської областей.

Видавництва республіки продовжують випускати літературу, присвячену 1500-річчю заснування міста Києва. Всього до цієї дати передбачено видати понад 70 науково-популярних, художніх творів і видань образотворчого мистецтва. Значна частина з них уже побачила світ.

Найближчим часом у Політвидаві України вийде історико-документальний нарис з історії Києва докторів істор. наук О. В. Кульчицького й М. Ф. Котляра «Київ древній і сучасний». Вийшла науково-популярна книга докторів істор. наук М. І. Кравчука та П. М. Шморгуна «Шляхом боротьби і перемог». У видавни-

чому об'єднанні «Випа школа» побачать світ книга колективу авторів під керівництвом д-ра істор. наук Л. Г. Мельника «Київ революційний, бойовий і трудовий», монографія д-ра істор. наук П. І. Корольова «Більшовики і Київська Рада робітничих депутатів у 1917 році» та ін. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії завершує роботу над виданням «Київ» (Історичний огляд в картах, ілюстраціях, документах).

В даному огляді названі лише деякі видання, що готуються до випуску видавництвами республіки в 1982 р.

Підвищенню ефективності історичної літератури, кращому її розповсюдженню значною мірою сприяє пропаганда й ознайомлення трудящих з тематичними планами видавництва. В зв'язку з цим проводяться літературні вечори (з участю авторів книг), організовуються книжкові виставки, читачькі конференції, про тематичні плани видавництва і вихід книг чи брошур повідомляється у пресі, по радіо і телебаченню тощо.

Заслугове всілякої підтримки проведення днів видавництва, під час яких їх працівники знайомлять ідеологічний актив, робітників, колгоспників, викладачів вузів і шкіл, студентів і учнів з творчими планами, організовують разом з бібліотечними і книготорговими працівниками, активістами Добровільного товариства любителів книги книжкові виставки, зустрічі читачів з авторами книг в трудових колективах. Схвальну оцінку громадськості одержали проведені нещодавно Дні видавничого об'єднання «Випа школа» в м. Одесі та Дні Політвидаву України в м. Чернігові і Чернігівській області.

І. П. СТАФІЙЧУК (Київ)

ПЛАНИ ВИДАВНИЦТВА «НАУКОВА ДУМКА» ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПРАЦЬ З ІСТОРІЇ

«Великое содружество народов-братьев» — таку назву має колективна монографія, яка вийде у видавництві «Наукова думка» до 60-річчя утворення Союзу РСР. У ній висвітлюються питання інтернаціональної єдності народів Росії у Великій Жовтневій соціалістичній революції та при захисті завоювань Жовтня. В книзі розповідається й про спільну боротьбу трудящих братніх республік за побудову соціалізму, висвітлюється співдружність народів нашої Батьківщини у Великій Вітчизняній війні, а також у період відбудови народного господарства, зруйнованого гітлерівськими окупантами. Значне місце в праці відводиться співробітництву братніх республік Радянського Союзу в умовах розвинутого соціалізму. Висвітлюється керівна й організаторська роль КПРС у зміцненні дружби народів, розвитку економіки країни.

Для суспільствознавців, соціологів, пропагандистів, студентів історичних факультетів певний інтерес являтиме також двотомне видання «Дружба и братство русского и украинского народов». Його автори прагнуть показати історичні корені єдності українського й російського народів, роль більшовицької партії на чолі з В. І. Леніним у згуртуванні їх для боротьби проти соціального й національного гноблення. В книзі аналізуються різноманітні форми співробітництва народів-братів на етапі розвинутого соціалістичного суспільства.

В тематичному плані випуску літератури на 1982 рік заплановано ряд видань з історії нашої республіки, зокрема четвертий том 10-томного видання «История Украинской ССР». У праці висвітлюються такі питання, як розклад і криза феодально-кріпосницької системи, визрівання в її

надрах капіталістичних відносин, скасування кріпосного права, формування промислового пролетаріату тощо. Проблеми становлення та розвитку радянської археографії в УРСР розглядаються в монографії Є. П. Шаталіної «История гражданской войны и интервенции на Украине в советских публикациях 20—30-х годов». Вперше досліджуються документальні джерела з розглядуваної теми, характеризується вклад радянської археографії у її висвітлення. Масовому руху трудящих країни, в тому числі й робітничого класу Української РСР, за подолання техніко-економічної залежності Радянського Союзу присвячується книга В. М. Кривоноса «Вклад рабочего класса Украины в завоевание технико-экономической независимости СССР, 1926—1937 гг.». Автор на матеріалах республіки показує, як у ході виконання ленінського плану ГОЕЛРО, першої та другої п'ятирічок будувалася й зміцнювалася вітчизняна промисловість.

Про діяльність партизанських з'єднань, що діяли на території УРСР у роки минулої війни, йдеться в монографії Ю. І. Зінченка «Боевое взаимодействие партизан с частями Красной Армии на Украине, 1941—1944».

В 1982 р. широко відзначатиметься 1500-річчя Києва. Видавництво присвячує цій даті кілька спеціальних праць. Серед них слід відзначити перший том тритомника «История Киева» — «Древний и средневековый Киев». У книзі розповідається про історичне минуле «матері міст руських» з найдавніших часів до середини XVII століття. Показано місце Києва в етногенезі слов'ян, його соціально-економічний розвиток та участь населення міста в антифеодальній і визвольній боротьбі, за возз'єднання України з Росією.

Певний інтерес становить дослідження Г. В. Альфорової та В. А. Харламова «Киев во второй половине XVII века». В ньому вперше буде опубліковано план Києва 1695 р., інші архівні матеріали з історії Києва. Читач знайде дані про місто в цілому, а також окремі його частини, довідається про характер оборонних, культурних та інших споруд, про перебудову

київських укріплень. Видання добре ілюстроване.

1500-річчю Києва присвячені монографія П. П. Толочка «Древний Киев», збірник наукових праць «Київська Русь: культура, традиції», а також науково-популярні видання: С. О. Висоцький «Золоті ворота Києва» та Д. Я. Телегін «Там, де виріс Київ».

Наукові праці, вміщені у збірнику «Правда истории против фальсификаторов», викривають діяльність буржуазних і буржуазно-націоналістичних «українознавчих» центрів на Заході.

З'являться друком кілька видань з історії зарубіжних країн. Серед них привертає увагу монографія Г. І. Шманька «Рабочий класс народной Венгрии. (Повышение культурно-технического уровня в период строительства социализма)».

Про політику і стратегію американського імперіалізму в 50—60-ті роки щодо Єгипту і молодих держав, які не приєдналися, йдеться у монографії В. І. Нагайчука «Политика США в отношении Египта (50—60-е годы)». Автор спиняється на факторах, що відіграли вирішальну роль в успішній протидії Єгипту підступам імперіалізму США, — прогресивних соціально-економічних перетвореннях, які проводились у країні єгипетським керівництвом на чолі з Г. А. Насером, послідовному зміцненні дружби і співробітництва з СРСР.

Побачать світ чимало видань з археологічної тематики. Дослідженню релігійних уявлень населення Степової Скіфії V—II ст. до н. е. присвячена книга С. С. Бессонової «Религиозные представления скифов». Вперше результати багаторічних досліджень найбільшого з відомих некрополів сільських поселень Боспора узагальнюються в книзі В. М. Корпусової «Некрополь Золотое».

Багато цікавого знайдуть археологи і краєзнавці у збірниках наукових праць «Этногенез славян», «Новые методы археологических исследований», «Материалы по хронологии археологических памятников Украины» та інших.

М. О. ЛУЦЕНКО (Київ).

МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ БУЦЬКО

2 січня 1982 р. після тяжкої хвороби помер доктор історичних наук, професор Микола Олександрович Буцько.

М. О. Буцько народився 16 березня 1923 р. в с. Слободо-Петрівці Гребінківського району Подільської області. У 1941 р. закінчив Гребінківську залізничну середню школу. З початку Великої Вітчизняної війни — в Діючій армії. У жовтні 1944 р. його було тяжко поранено. Він став інвалідом Вітчизняної війни 2-ї групи. У 1946 р. М. О. Буцько поступив на історичний факультет Київського університе-

ту ім. Т. Г. Шевченка. Член КПРС з 1948 р. У 1954 р. закінчив аспірантуру, захистив кандидатську дисертацію і працював старшим викладачем, потім доцентом кафедри історії КПРС держуніверситету. Після захисту докторської дисертації в 1966 р. — професор цієї ж кафедри. У 1970 р. перейшов на роботу в Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ. Працюючи зав. кафедрою історії КПРС цього інституту, він багато уваги приділяв підвищенню науково-теоретичного рівня лекцій.

М. О. Буцько — відомий вчений у галузі історико-партійної науки. Його перу належить понад 300 друкованих праць, в тому числі 25 навчальних посібників і 38 індивідуальних та колективних монографій. Він один з авторів 3-томної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.», 2-томних видань «Історія селянства Української РСР» і «Розвиток народного господарства Української РСР», «Нарисів» історії Київської, Ворошиловградської і Вінницької обласних парторганізацій, «Курсу лекцій з історії КПРС», «Історії Київського університету» та ін.

Високу оцінку наукової громадськості дістала його монографія «Коммунистическая партия — организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны» (К., 1962).

Микола Олександрович багато працював над дослідженням ленінської національної політики і дружби народів. Він — керівник авторського колективу книги «Дружба народів СРСР — велике завоювання ленінської національної політики КПРС» (К., 1969), один з авторів колективних праць «Торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму» (Львів, 1971),

«Могутня Радянська держава» (К., 1972) та ін.

М. О. Буцько успішно розробляв питання методології і методики критики буржуазних фальсифікацій історії і політики КПРС, читав такий спецкурс для слухачів ІПК. Під його керівництвом підготовлено колективну монографію «Критика буржуазно-націоналістичних та ревізіоністських перекручень історії КПРС» (К., 1975).

М. О. Буцько був членом спеціалізованої ради по захисту кандидатських дисертацій при КДУ. Під його керівництвом підготовлено 36 кандидатів наук.

Микола Олександрович брав активну участь у громадсько-політичному житті, обирався членом партбюро інституту, був членом бюро секції історії КПРС при правлінні товариства «Знання» Української РСР, членом правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

За активну участь у Великій Вітчизняній війні і науково-педагогічну діяльність М. О. Буцька нагороджено орденом Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями та грамотами.

Світла пам'ять про М. О. Буцька назавжди збережеться в серцях тих, хто його знав.

НОВІ КНИГИ

XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 23 лют.—3 берез. 1981 р.: Стеногр. звіт. Т. 2. Пер. з рос.— К.: Політвидав України, 1981.—252 с.

XXVI з'їзд Комуністичної партії України, 10—12 лют. 1981 р.: Стеногр. звіт.— К.: Політвидав України, 1981.—357 с.

БРЕЖНЕВ Л. И. Об интернационализме и дружбе народов.— М.: Политиздат, 1981.—702 с.

КУНАЕВ Д. А. Ленинская национальная политика КПСС — в действии: Избранные речи и статьи.— М.: Политиздат, 1981.—624 с.

АГАЕВ С. Л. Иран в прошлом и настоящем: Пути и формы революционного процесса.— М.: Наука, 1981.—271 с.

АСЕЕВ Ю. С. Обрисы древнього Києва: Фотопутівник по іст. центру Києва Х—XIII ст.— К.: Мистецтво, 1981.—33 с.

Боевой авангард вьетнамского народа: История Коммунистической партии Вьетнама.— М.: Политиздат, 1981.—295 с.

БОЛЬШАКОВ В. В. Многоликая безработица.— М.: Междунар. отношения, 1981.—222 с.

Валюты стран мира: Справочник.— М.: Финансы и статистика, 1981.—382 с.

ВОЗНЯК С. М. У боротьбі за дружбу народів: [Пробл. нації і нац. відносин в ідеології укр. рев. демократії остан. четверті XIX—початку XX ст.]— Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1981.—191 с.

XXVI з'їзд КПРС: нові рубежі комуністичного творення.— К.: Вища школа. Голов. вид-во, 1981.—223 с.

Донецк: Ист.-краевед. очерк.— 2-е изд., испр. и доп.— Донецк: Донбасс, 1981.—328 с.

История и культура Болгарии: Сборник статей.— М.: Наука, 1981.—351 с.

История Нигерии в новое и новейшее время.— М.: Наука, 1981.—357 с.

Історія Української РСР: Короткий нарис.— К.: Наук. думка, 1981.—525 с.

КОВАЛЬ Б. И. Латинская Америка: революция и современность.— М.: Наука, 1981.—198 с.

Критика национализма — реакционной идеологии современной буржуазии — К.: Наук. думка, 1981.—319 с.

МАСНИЙ О. С. Організаційно-партійна робота Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни, 1941—1945.— Львів. Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1981.—160 с.

МИРОНЧУК В. Д. Советско-западногерманские отношения на современном этапе.— К.: Вища школа. Изд-во при КГУ, 1981.—167 с.

МИХАЛЬЧЕНКО Н. И. Политическая идеология как форма общественного сознания.— К.: Наук. думка, 1981.—262 с.

Нариси історії Волинської обласної партійної організації.— 2-е вид., перероб. і доп.— Львів: Каменярь, 1981.—250 с.

Очерки истории Крымской областной партийной организации.— Симферополь, Таврия, 1981.—374 с.

ПАВЛЕНКО Н. И. Александр Данилович Меньшиков.— М.: Наука, 1981.—197 с.

ПАНИБУДЬЛАСКА В. Ф. Торжество ленинської політики КПРС і розквіт Радянської України.— К.: Політвидав України, 1981.—56 с.

Патриотизм и интернационализм — неотъемлемые черты социалистического образа жизни.— К.: Наук. думка, 1981.—271 с.

ПЕТРОВ В. А. Социально-демографическая структура городского населения и его занятость.— М.: Финансы и статистика, 1981.—151 с.

Процесс о поджоге рейхстага и Георгий Димитров: Документы. В 3-х т. Т. 1. 27 февр.—20 сент. 1933 г.— М.: Политиздат, 1981.—637 с.

САВЕЛЬЕВ В. М. Советская интеллигенция в Великой Отечественной войне.— М.: Знание, 1981.—64 с.

СВЕТЛОВ В. С. Алжир сегодня.— М.: Наука, 1981.—221 с.

Советская молодежь: Демогр. аспект.— М.: Финансы и статистика, 1981.—118 с.

ТРОЯНОВСКИЙ А. П. Современный национализм на службе антикоммунизма.— Л.: Лениздат, 1981.—104 с.

ФРИДЛЕНДЕР П., ЛИБШЕР Г. Кризис неокolonизма.— М.: Междунар. отношения, 1981.—129 с.

ХИЖНЯК З. І. Києво-Могилянська академія.— 2-е вид., перероб. і доп.— К.: Вища школа. Вид-во при КДУ, 1981.—235 с.

ЧЕРЕДНИЧЕНКО В. П. УПА: правда і вигадки.— Львів: Каменярь, 1981.—59 с.

ЮРЧУК В. І. XXVI з'їзд КПРС — історична віха на шляху до комунізму.— К.: Політвидав України, 1981.—72 с.

Япония, 1980: Ежегодник.— М.: Наука, 1981.—318 с.